

T.C.

GEDİK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI TİCARET ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ:

ENERJİ SEKTÖRÜ

Yüksek Lisans Tezi

Burcu ATEŞ

DANIŞMAN: YRD. DOÇ.DR. BURCU YAVUZ TİFTİKÇİGİL

İstanbul, 2015

İÇİNDEKİLER LİSTESİ

TEŞEKKÜR KISMI	IV
KULLANILAN KISALTMALAR	V
GİRİŞ	VI-VII
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX-X
TABLO DİZİNİ	XI
ŞEKİL DİZİNİ	XII
1. Uluslararası Ticaret Teorileri.....	1
1.1. Merkantilizm.....	2-3
1.2. Fizyokrasi.....	4-5
1.3. Klasik İktisat Dönemi.....	6-7
1.3.1. Adam Smith Mutlak Üstünlük Teorisi.....	8-11
1.3.2. David Ricardo Mutlak Üstünlük Teorisi.....	11-14
1.3.3. Heschher-Ohlin Faktör Donatımı Teorisi.....	14-15
1.2. Yeni Dış Ticaret Teorileri.....	16
1.2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi.....	17
1.2.2. Teknoloji Açığı Teorisi.....	17
1.2.3. Ürün Dönemleri Teoremi.....	18
1.2.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi.....	18-19
1.3. Enerji ve Uluslararası Ticaret Teorileri İlişkisi.....	20-22
1.4. Dünya Dış Ticaret Gelişimi ve Politikaları.....	23-24
1.4.1. Dünya Enerji Görünümü.....	25-29
1.4.2. Dünya’da Enerji Ticareti.....	30-35
2.1. Türkiye Dış Ticaret Politikaları.....	36
2.1.2. Uluslararası Ticarete Küreselleşme ve Liberalleşme.....	37-41
2.1.3. Türkiye’de Uygulanan Uluslararası Ticaret Politikaları.....	42
2.1.4. Türkiye’de 1980 Öncesi Dış Ticaret Politikaları.....	43-56
2.1.5. 1980 Sonrası Türkiye Dış Ticaret Politikaları.....	57-64
2.2. Türkiye’de Milli Gelirin Sektörel Dağılımı ve Bunların Uluslararası Ticaretteki Yeri.....	65-72

2.3. Dünya Enerji Kaynakları Enerji Genel Görünümü.....	73
2.3.1. Dünya Enerji Sektörü.....	74-82
3.1. Türkiye Enerji Görünümü.....	83
3.1.1. Türkiye Enerji Sektörü ve Politikaları.....	84-96
3.1.2. Türkiye’de Enerjinin Dış Ticaretteki Yeri.....	97-100
3.1.3. Türkiye Enerjide Dışa Bağımlılık.....	101
3.1.4. Türkiye Enerji Sektörü Dışa Bağımlılık Oranı.....	102-116
SONUÇ	117-120
KAYNAKÇA	121-133

TEŞEKKÜR KISMI

*Öncelikle çalışmanın başından sonuna kadar benden emeğini ve yardımlarını hiç esirgemeyen tez danışmanım **Sn. Yrd. Doç. Dr. Burcu Yavuz Tiftikçigil'e** sonsuz teőekkürlerimi iletmeyi bir borç bilirim. Daha sonra ise bugüne kadar benden maddi manevi hiçbir desteği esirgemeyen aileme ve beni tezim konusunda yalnız bırakmayan arkadaşlarıma teşekkür etmek isterim.*

Burcu Ateş

KULLANILAN KISALTMALAR

- GOÜ** (GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER)
GÜ (GELİŞMİŞ ÜLKELER)
GSMH (GAYRİ SAFİ MİLLİ HÂSILA)
ABD (AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETİ)
GSYİH (GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HÂSILA)
IMF (ULUSLARARASI PARA FONU)
DB (DÜNYA BANKASI)
OECD (İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA ÖRGÜTÜ)
BBYKP (BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI)
İBYKP (İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI)
ÜBYKP (ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI)
AET (AVRUPA EKONOMİ TOPLULUĞU)
TEFE (TOPTAN EŞYE FİYAT ENDEKSİ)
TÜFE (TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ)
TEP (TON EŞDEĞER PETROL)
KWH (KİLOWATT SAAT)
ETKB (ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI)
BP (BRITISH PETROLEUM)
LPG (LİKİT PETROL GAZLARI)
IEA (ULUSLARARASI ENERJİ AJANSI)
DSİ (DEVLET SU İŞLERİ)
EPDK (ENERJİ PİYASASI DENETLEME KURUMU)
TÜİK (TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU)
DPT (DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI)
TPAO (TÜRKİYE PETROLLERİ ANONİM ORTAKLIĞI)

GİRİŞ

Geçmişten günümüze ticaret, ülkelerin büyüebilmesi ya da kalkınması açısından titizlikle üzerinde durdukları bir konu olmaya devam etmektedir. Dönemin önemli olaylarına, yaşanan değişim ve gelişimlere göre ticarete konu olan ürünler veya ticaret teorileri farklılık göstermiş olsa da her ülke var olabilmenin ilk şartının ulusal ve veya uluslararası ticaretten geçtiğini kabul etmektedir. İktisat bir bilim haline getirilmeden önce, ticaret Merkantilist ve Fizyokrat düşünce tarzına göre yürütülmekteydi. Ancak, ticaretin bilim olarak kabul görmesinin ardından etkileri günümüze kadar devam eden pek çok farklı teori ve savunucuları ortaya çıkmıştır. Bunlara, Adam Smith, David Ricardo gibi Klasik İktisatçılar ve onların teorilerinin üstüne yeni bilgiler katarak geliştiren Modern İktisatçılar ve teorileri örnek olarak verilebilir. Çalışmanın ilk bölümünde öncelikle Merkantilist, Fizyokrasi dönemleri hakkında bilgiler verilecek olup, daha sonra ise Klasik İktisatçılar ve onların savundukları teoriler örneklerle açıklanacaktır. Ardından çalışmanın sonraki bölümüne temel oluşturması bakımından Dünya enerji görüşü konusuna kısa bir giriş yapılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise; Türkiye’de dış ticaretin tarihsel değişim ve dönüşümü 1980 öncesi ve 1980 sonrası olmak üzere iki bölüm halinde ele alınacaktır. Türkiye’nin, Cumhuriyet döneminden başlayarak, çıkmış olduğu savaşlar ve imzalanan ağır şartlı anlaşmaların getirdiği yükümlülükler, ortaya çıkan petrol ve döviz krizleri gibi sebeplerden ötürü yaşanan ekonomik buhranlardan çıkış yolu ararken 1980 öncesi denediği fakat başarıya ulaşmayan, ithal ikameci, dışa kapalı ve devlet müdahalesinde yürüttüğü ekonomi politikalarına değinilecektir. Hedeflenen ekonomik istikrarın, büyümenin ve güven ortamının dışa kapalı, ithal ikameci ekonomi politikalarıyla sağlanamayacağını anlaşılması üzerine, Türkiye, 1980 sonrası dış ticaret politikalarında değişikliğe gitmiştir. Tüm dünyada egemen olan küreselleşme, liberalleşme akımları ve ilerleyen teknolojiyle birlikte değişen dünya ticaret anlayışını benimsemiştir. Diğer bir deyişle ekonomide serbestleşme ve dışa açılma, devlet müdahalesini aza indirme yolunda önlemler almış ve bunlar 24 Ocak 1980 Kararnamesiyle resmileştirilmiştir.

Bu bölümde genel hatlarıyla, gerçekleşen 1980 öncesi ve sonrası dış ticaret politika değişiklikleri ve bu durumun Türk ekonomisine olan etkileri üzerinde durulacaktır. Ayrıca, ülkeler açısından gelişmişlik düzeyinin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen istihdamın ve milli gelirin Türkiye'deki sektörel dağılımından kısaca bahsedilecektir. Bölüm sonunda ise, çalışmanın sonraki bölümüne giriş yapılacak ve enerji kaynakları ve dünya enerji görünümü incelenecektir.

Ülkeler için varlıklarını sürdürebilmek, gelişmek, kalkınmak ve bireysel refah açısından kritik öneme sahip olan diğer bir konu ise enerji kaynaklarıdır. Çünkü ülkelerin sahip oldukları enerji kaynaklarıyla, toplumsal kalkınma ve refah düzeyi doğru orantılıdır. Ülkelerin enerji konusunda öncelikli görevi; kesintisiz, hızlı, güvenilir, çevreye zarar vermeyen, düşük maliyetli enerji arzını sağlayarak her geçen gün artan talebi karşılamaktır. Yeryüzünde hali hazırda mevcut bulunan enerji kaynakları artan nüfus artışı, hızla ilerleyen sanayileşme eğilimi, teknolojik ilerlemeler gibi sebeplerden ötürü tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle, ülkeler yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları arayışına hız kazandırmışlardır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, dünya enerji görünümü; üretim tüketim miktarları, mevcut enerji rezervleri, üretimin tüketimi karşılama oranları ve gelecek tahminleri rakamsal olarak irdelenecektir. Daha sonra ise çalışmanın son bölümüne kaynak oluşturması açısından Türkiye enerji görünümü hakkında genel bir bilgi verilecektir.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise, önceki bölümlerde temel bilgiler verilen dünya enerji sektörü, kaynakları, mevcut enerji rezervleri, Uluslararası Enerji Örgütünün yayınladığı gelecek tahminleri, enerji kaynaklarının ülkelere dağılım miktarları, üretim ve tüketim oranları üzerinde detaylı bilgiler verilecektir. Sonrasında ise Türkiye enerji sektörüne geçiş yapılacaktır. Türkiye'nin sahip olduğu mevcut enerji kaynakları, uygulanan enerji politikaları, yıllara göre değişen arz ve talep miktarı, üretimin tüketimi karşılama oranı, gelecek tahminleri ve enerji konusunda ne oranda dışa bağımlı olduğu tablo ve şekillerle analiz edilecektir. Bu bağımlılığın sebep olduğu dış ticaret açıklıkları ve ödenmek zorunda kalınan yüklü miktardaki enerji ithalat faturalarının ekonomik büyüme ve güvenlik üzerindeki etkileri analiz edilerek çalışma sonlandırılacaktır.

ÖZET

Uluslararası ticaret ve enerji kaynakları ülkelerin gelişmişlik ve kalkınma düzeylerinin ya da bireysel refahın en önemli göstergeleri arasında kabul edilmektedir. Bu nedenle, geçmişten günümüze kadar ülkelerin, ekonomistlerin ve politika uygulayıcılarının en çok üzerinde durdukları konuların başında yer almaktadır. Değişen zaman ve olaylarla birlikte sorunlara getirilen öneriler, ortaya atılan teoriler ve onları savunan kişiler değişse de temel de yatan amaç aynı kalmıştır. Ülkeler için uluslararası ticaret alanında amaç, ekonomilerinin belirlenen hedefler doğrultusunda ilerlemesi ve başka ülkelere karşı rekabet gücünün korunmasıdır. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu ise, ekonomi ve ticaret alanında yenilikler yaparak cari açıklıkların giderilmesi, böylelikle ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır.

Enerji konusunda ülkelerin öncelikli hedefleri; yerli üretimi ve yerli kaynak kullanımını maksimize ederek, talep duyulan enerji arzının güvenli, kesintisiz, zamanında ve kolay erişilebilir olmasını sağlamaktır. Enerji kaynakları dünyada meydana gelen hızlı ve önlenemez nüfus artışı, sanayileşme, teknolojik ilerlemeler, kentleşme gibi pek çok sebepten ötürü tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle, enerji arzının çeşitlendirilmesi, yeni ve yenilenebilir kaynaklar bulunması konusu ülkelerin öncelikleri arasındaki yerini korumaktadır.

Gerek ticaret, gerekse enerji kavramı ülkelerin ekonomilerine, kalkınmalarına ve gelişmişlik düzeylerine doğrudan etki ettiği düşünülmesi sebebiyle ülkeler açısından güncelliğini korumaktadır. Bu nedenden ötürü, çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde uluslararası ticaret, teoriler ve savunucuları ve son olarak ta Türkiye dış ticaret teori ve politikalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümünde, dünya enerji görünümüne genel hatlarıyla değinilerek, dördüncü ve son bölümünde ise, Türkiye enerji görünümü ele alınmış olup, üretim tüketim oranları ve enerjide dışa olan bağımlılık analiz edilerek çalışma sonlandırılmıştır.

ABSTRACT

Trade is a continuing subject that all countries pay attention for their economic growth or development from past to present. Even though the products or theories of trade can be various because of the developments and changes of the time, all countries accept the national or international trade is the first condition of being, and development. Before it is accepted as a scholarship economy, trade is made according to the idea of Merchantilism and Physiocracy. But after it is accepted as a science, lots of different theory and defender appeared whose effects are still goes on to our era. Classical Economists such as; Adam Smith, David Ricardo and Modern Economists who develop their theories with adding new knowledge and their theories can be given as an example. In the first part of the study, firstly some knowledge is given about the Merchantilism and Physiocracy then Classical Economists and their defended theories are explained with examples. After that, it will be made a short entrance to the subject of World energy outlook, to provide a basis of the next part of the thesis.

In the second part of the study, it will be mentioned as two sections of historical development and changes Turkey's foreign trade, before 1980's and after 1980's. It will be cited about the economic policies before 1980's that are closed for other countries, import substitution, these policies are tried but not to compel with the concluded wars and their agreements that are standed for lots of burden and responsibilities for the country, oil and foreign currency crisis, starting from the Republic era of Turkey. After it is figured out of not being reached to the successful conclusions for economic stability and safety with the previous economic policies, which are closed to the foreign trade and import substitution, Turkey decided to make some vital changes about foreign trade policies after 1980's. It is adopted the new and changing world trade ideas with the effects of Globalisation liberalization movements and developing technologies that are dominated all around the world. In other words, it is taken some precautions about liberalization of the economy, foreign expansion, and reduce the government's intervention and they are formalized with the 24th January 1980's decisions.

In this section it will be informed about the changes of foreign trade policies before 1980's and after that period and their effects about Turkey's economy. Beside this; it will be given a short knowledge about Turkey's distribution of the employment and national income

which is accepted as the most important sign of developing for all countries. In the end of this section, it will be entered and examined energy supply and the world's energy outlook for informing the next section of the thesis.

Energy supplies are another vital important subject for continuing their presence, developing, and individual welfare for countries. Because, there is a direct connection between the energy supplies of countries and their level of community welfare and progress. Fulfilling the demand which is increasing day by day in an uninterruptable, fast, safe, low cost, environment friendly way is the primary mission of the countries. The existing energy supplies throughout the world are face to face with extinction dangerous some kinds of reasons such as; the industrialization, fast population increase, technological development. Because of this reason; countries give acceleration for searching the new and renewable energy supplies. In the third part of the study, it will be examined world energy outlook, production and consumption amounts, existing energy reserves, the compensation rate for production and consumption and future predictions. Then, to provide a basis for the last part of the thesis, it will be given general knowledge about the Turkey's energy outlook.

Last but not the least important part of the thesis, it will be given detailed information about the world energy sector, energy supplies, existing energy reserves, future predictions that are released by International Energy Organisation, energy supply distribution amounts to the countries, production and consumption rates that are given some basic knowledge in the previous sections. After that, it will be passed to Turkey's energy sector. Turkey's existing energy reserves, energy policies, supply and demand rates which are changing from year to year, the compensation rate of production to consumption, future predictions, dependency amount will be analysed with tables and shapes. It will be concluded with the results of energy dependency, such as; the merchandise trade deficits, the expensive amounts of energy import bills and their effects to the economic growth and safety.

TABLO DİZİNİ

Tablo 1_ Mutlak Üstünlük Teorisi Örneği.....	9
Tablo 2_ David Ricardo Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi Örnekleme.....	12
Tablo 3_ Elde Ediliş Biçimlerine Göre Enerji Kaynakları.....	26
Tablo 4_ Türkiye 2000-2013 Dış Ticaret İstatistikleri (Bin \$).....	63
Tablo 5_ Türkiye Ekonomisinde Sektörlerin GSMH Paylarının Gelişimi (%).....	68
Tablo 6_ Türkiye, Fransa ve İngiltere’de Hizmet İstihdamının Hizmet Grupları Arasında Dağılımı 2010%.....	69
Tablo 7_ Ekonomilerde Sivil İstihdamın 2009 Yılı Sektörel Dağılımı %.....	70
Tablo 8_ Türkiye Genel Enerji Dengesi (1990–2013).....	114

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1_ 2010 Yılı Dünya Petrol Rezervinin Ülkelere Dağılımı %.....	27
Şekil 2_ 2010 Yılı Dünya Doğalgaz Rezervinin Ülkelere Dağılımı %.....	29
Şekil 3_ Sektörlere Göre 2012 Yılı Küresel Mal Ticareti Dağılımı (Milyar \$).....	33
Şekil 4_ Türkiye’de Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenlerin Oranı (%).....	67
Şekil 5_ Enerji Kaynaklarının Yeryüzündeki Genel Dağılım Oranı % 2013	75
Şekil 6_ 2035 Yılı Tahmini Enerji Kaynak Arzı Dağılım %.....	80
Şekil 7_ 2035 Yılı Tahmini Enerji Kaynak Arzının OECD Ülkelerine Dağılımı %.....	80
Şekil 8_ Devlet Planlama Teşkilatı 2010 Yılı Elektrik Üretimine OECD Ülkeleri Dağılım Payı%.....	90
Şekil 9_ Devlet Planlama Teşkilatı 2010 Yılı Verilerine Göre Elektrik Enerjisi Üretimine Kaynaklara Göre Dağılımı.....	90
Şekil 10_ Türkiye Petrol Üretim ve Tüketim Oranları 1998-2012	92
Şekil 11_ Türkiye’nin Doğalgaz Üretim ve Tüketimi 1998-2012.....	94
Şekil 12_ Türkiye Toplam Elektrik Üretimi (KW/h) 2006-2014.....	95
Şekil 13_ 1980-2014 Yılları Türkiye Elektrik Enerjisi Üretimi Değişim Oranları.....	106
Şekil 14_ 2013 Yılı Türkiye Elektrik Üretimine Kaynak Dağılım Oranı%.....	107
Şekil 15_ 2014-2035 Türkiye Elektrik Enerjisi Talep Projeksiyonu.....	108
Şekil 16_ Türkiye’nin 2012 – 2020 Yılları Birincil Enerji Kaynak Talebi.....	109
Şekil 17_ 2000-2009 Ülkeler Arası Toplam Enerji Talep Artış Oranları.....	109
Şekil 18_ Türkiye 2012 Yılı Enerji Talebinin Kaynaklara Dağılım %.....	111
Şekil 19_ 2012 Enerji Talebinin Sektörel Dağılımı %.....	111
Şekil 20_ Türkiye Birincil Enerji Kaynak Üretimi 2001-2010.....	113
Şekil 21_ Yıllar İtibarıyla Toplam Enerji İthalat Maliyeti 2002-2014.....	113

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ: ENERJİ SEKTÖRÜ

1.1. ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİ

Uluslararası Ticaret Teorilerini genel olarak üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunların ilki, devlet idaresine dayalı ticaret anlayışının hâkim olduğu Merkantilist dönemdir. Ticarete devlet tek söz sahibi kurumdur, özel sektör ya da kişisel girişim desteklenmemektedir. İkincisi ise uluslararası iktisat teorilerinin bir bilim olarak kabul görmeye başladığı ve temelde devlet müdahalesinin gereksiz olarak görüldüğü Klasik İktisat dönemidir. Son dönem ise 1980’li yıllarda yaşanan küreselleşme ve sanayileşmenin yoğunlaşmaya başladığı ve Yeni Dış Ticaret teorilerinin hüküm sürdüğü dönemdir.

Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde bu dönemdeki önemli iktisat teorileri, onları savunan iktisatçıların düşünceleri ve onları destekleyen örneklere yer verilerek, bu teorilerin uluslararası ticaret açısından önemi üzerinde durulacaktır. Bölümün son kısmında ise, çalışmanın diğer bölümlerine altyapı olması amacıyla enerji sektörü, dünya enerji görünümü, dış ticaretin gelişimi, hacmi ve enerjinin dünya ticaretindeki payına yer verilecektir.

1.1.1 MERKANTİLİZM (XV-XVII YÜZYIL)

Uluslararası ticaret teorisinin doğuşu 15. ve 17. yüzyılda Merkantilizm teorisiyle gerçekleşmiştir. Bu teori 18. Yüzyılda Adam Smith'in 'Mutlak Üstünlükler' teorisini ortaya atmasına kadar devam etmiştir. Merkantilist düşünceye göre, dünya serveti sabittir ve bu servetin tek kaynağı altındır. Çünkü bu dönemde kâğıt para yoktur. Madeni paralar, ülkelerin sahip olduğu tek zenginlik kaynağı ellerindeki altın ya da gümüş madenlerden üretilmektedir. Merkantilistlere göre, ülkelerin geçimini sömürgecilikle sağlaması sebebiyle ithalat yapması ülkeden altın çıkışı olması anlamına gelirdi ki, bu ülkenin zenginleşmesine değil tam aksine kaynaklarını kaybetmesine neden olurdu. Bunun da ötesinde Merkantilistler uluslararası ticarete bir taraf karlı çıkarken diğer taraf mutlaka zarar edecektir bu kaçınılmazdır görüşünü savunmaktadır. Merkantilistler içe karşı müdahaleci ve dışa karşı korumacı bir ticaret politikası benimsemişlerdir. İçeride düşük fiyat ve taşıma maliyetlerini savunurken, coğrafi keşiflerin artmasıyla birlikte ele geçirilen yeni koloniler ucuz hammadde kaynağı ve pahalı ürünlerin pazarı olarak kullanılmışlardır.¹

Merkantilist düşünce tarzına göre ticaret gerekliydi; fakat bunun devlet himayesinde olması şarttı. Ekonomik refah ancak devlet müdahalesiyle sağlanabilirdi. Bu nedenle devlet ekonominin büyüyüp güçlenmesi için vazgeçilmez bir araç olarak düşünülmekteydi. Merkantilistler döneminde tüccarlar ticaret için vazgeçilmez diler. Bu nedenle tüccarların menfaatlerinin korunmasına ve onların yaptıkları ticari alışverişler de her türlü kolaylığın sağlanmasına çalışılmıştır. Öyle ki tüccarların refahı ve bolluğu milli refah ve bollukla eş değer tutulmuştur. Ayrıca onlara göre nüfus artışının fazla olması ucuz iş ve işçi gücünü beraberinde getirdiği için çok olumlu bir olguydu. Sömürgeciliği desteklemelerinin altında yatan bir diğer gerçek de devlete yeni ve ucuz iş gücü kaynağı sağlanmasıydı. Bu da onlar için dış piyasada rekabetin arttırılabileceği anlamına gelmekteydi. Bu dönemde güçlü olmanın kıstaslarından en önemlisi, hazinenin büyümesiydi ve bunun için de dış ticaret dengesinin pozitif olması, yani

¹ Savaş Vural, **Keynezyen İktisat Yıkılırken**, Beta basım Yayım Dağıtım AŞ, İkinci Baskı, ss, 84-107, İstanbul ,1999.

ithalattan çok ihracatın yapılması gerektiği için hükümdarlar ve tacirler arasında bir çıkar birliği olmuştur.² Merkantilistlerin hazinenin büyümesini sağlamaya çalışırken öngöremedikleri nokta ise; ülke içerisindeki kıymetli maden, dolayısıyla para arzının artırılmasının, ülke içindeki fiyatların yükselmesine sebep olacağı, bunun da ithalatı artırıp ihracatı azaltacağı gerçeğidir. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren merkantilistler bu görüşü terk etmişler ve servetin kaynağı olarak değerli madenlerin yerini yerli sanayi almıştır.³

Bununla birlikte, değişen şartlar ve gelişen sanayileşme, üretimde el işçiliğinin yerini makinelerin alması, üretimde buhar makinesinin kullanılmaya başlanması ve dokuma sanayinin gelişmesi başka bir ifadeyle sanayi kapitalizminin doğuşuyla birlikte artık yerli üreticiler fabrikasyon ürünlerle yarışamaz duruma gelmiştir. Tüm bunların ötesinde devlet müdahalesinin halkın gözünde itibarının kalmamasının ve son olarak ta artık tüketici ve üreticilerin daha fazla özgürlük istemelerinin ardından merkantilist düşünce tarzı çöküşe başlamış ve onun yerine klasik ekonomistler ve onların savundukları politikalar kabul görmeye başlamıştır.⁴

² Savaş Vural, **İktisadın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu**, İstanbul: Avcıol Matbaacılık, ss.138-161, 1999.

³ Ahmet Tabakoğlu, <http://sosyolojisi.com/sosyolojimakalelerinintamami/911merkantilizm/911-merkantilizm.html> (Erişim Tarihi, 10.09.2014)

⁴ Eren Arif, **Sir William Petty Merkantilist Bir Düşünür mü?** Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 79, ss, 45-70, 2010.

1.1.2 FİZYOKRASİ (XVII-XIX YÜZYIL)

Fizyokrazi, dönem olarak Merkantilist dönemden hemen sonra ortaya çıkmış olan ve kelime kökü bakımından incelendiğinde Yunanca'da 'doğa yasası' anlamına gelen bir sözcüktür. Fizyokrazi kavramı incelendiğinde, Fizyokratların ilahi bir iradenin var olduğuna ve bu iradenin evrensel ve aslında mükemmel olan bir "doğal düzen" ortaya koyduğu düşüncesine inanmış oldukları ortaya çıkmaktadır. Onlara göre, dünyada tıpkı fiziksel düzen olduğu gibi bir de sosyal bir düzen vardır ve buna uyum sağlamak bireylere ve dolayısıyla da topluma en yüksek mutluluğu sağlayacaktır.⁵

Fizyokrasinin kurucusu ve en büyük savunucusu Francois Quesnay'dır. Fizyokrat felsefesinin ve 'rasyonalizm'in' en büyük savunucusu ise John Locke'dır. Fizyokratlar, ekonomide arz ve talep arasında oluşan dengesizliklerin geçici olduğunu vurgulamışlar ve bu dengesizliklerin piyasa mekanizması içerisinde kendiliğinden giderileceğini, dolayısıyla müdahalenin gereksiz olduğunu savunmuşlardır. Fizyokratların iktisadi doktrinler tarihinde ilk liberaller oldukları ileri sürülebilir. Ancak benimsedikleri liberalizm serbest piyasa mekanizmasından çok doğal düzen anlayışına dayanmaktadır. Fizyokratlar tek verimli faaliyet alanı olarak tarımı görmüşler ve ülkenin zenginliğini bu alandaki hasıla artışına bağlamışlardır.⁶

Fizyokratlara göre, ekonomik sistemin temelinde kişisel çıkar (self interest) ilkesi yatmaktadır ve onlara göre insan her davranışın yarar ve zararlarını hesaplar ve diğer insanlarla işbirliği yapmanın gereğini kabul eder. Ünlü sloganları "bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler" (Laissez Faire, Laissez Passer) bu temel düşüncenin veciz bir ifadesi olmuştur.⁷

Fizyokrazi, merkantilist düşüncenin aksine serbestliği savunan bir iktisadi görüştür ve tarımsal üreticiyi ön plana çıkarmıştır. Sanayinin yararını kısmen kabul eden fizyokratlar yine merkantilistlerin aksine ticarete aynı gözle bakmazlar ve ticaretin

⁵ Erdoğan Alkin, **Gelir ve Büyüme Teorileri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1975.

⁶ Eker, Aytaç ve Diğerleri, **Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)**, Takav matbaacılık, Yayıncılık San. Ve Tic. AŞ. Ankara, 1994.

⁷ Savaş Vural, **İktisadın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu**, Avcıol matbaacılık, İstanbul, 1997.

gelişmesinden yana değildirler. Çünkü ticaret mala karşı mal verilerek yapılan bir faaliyet olduğu için, onlara göre bir değer oluşturmamaktadır. Merkantilistler ise, ulusal zenginliğin artışıını sağlamanın tek yolunu ticaret olarak görmüşlerdir.⁸

⁸ Tekelioğlu, Muammer, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, ss, 25-62, 1993.

1.1.3 KLASİK İKTİSAT DÖNEMİ (XVII YÜZYIL SONLARI)

Merkantilist düşünce sisteminden hemen sonra ortaya çıkan dönem, 1776-1843 tarihleri arasında hüküm süren ve Merkantilistlerin savundukları teorilerin eksik yönleri üzerine yoğunlaşılacak bir dönemdir. 1776 yılında Klasik İktisadın kurucusu olarak bilinen Adam Smith'in yayınlamış olduğu 'Ulusların Zenginliği' adlı eserle başlamış olarak kabul edilir. Klasik İktisat dönemini Merkantilist düşünce tarzından ayıran en belirgin özellik artık devletin ekonomiye müdahalesinin istenmemesidir. Klasikler devlet müdahalesini girişimciliği engellediği düşüncesiyle eleştirerek, bireysel girişimi destekleme eğiliminde olmuşlardır. Onlara göre ekonomi, devlet müdahalesi olmadan da arz ve talebin kesiştiği bir noktada denge fiyatını kendisi belirleyebilen bir olgudur. Çok büyük krizlerden sonra bile ekonomi kendi fiyat dengesini kurabilecek gizli bir güç gibi görülen ve klasiklerin 'görünmez el' diye adlandırdıkları bir sisteme sahiptir ve önceki dönemde savunulana aksine bütçe açığı kadar bütçe fazlası da istenmeyen bir durumdur, bütçe denk olmalıdır. Çünkü bütçe fazlası özel tasarrufların daraltılması pahasına sağlanmaktadır. Bu ise toplam yatırım hacmini azaltacak ve dolayısıyla ekonominin uzun dönemli gelişmesini olumsuz yönde etkileyecektir.⁹

Klasik iktisadın temel ilkeleri şunlardır; ¹⁰Ekonomide tam rekabet koşulları geçerlidir. Ücret, faiz oranı ve mal fiyatları esnektir. Her arz, kendi talebini yaratır, (Say Yasası). Ekonomide para yalnızca işlem amacıyla talep edilir, para yansızdır. Para arzı yalnızca mutlak fiyat düzeyini etkiler, nispi (görelî) fiyatları ve reel ekonomiyi etkilemez.

Klasik İktisatçılar, dönemlerinde yaşanan olayların; sanayi devriminin yeni kıtaların keşfinin, teknolojinin ilerlemesinin de etkisiyle hüküm sürmeye başlayan 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' akımından etkilenecek bireyin özgürlüğüne çok önem vermişlerdir. Onlar bireylerin kişisel çıkarlarının artırımını toplumsal refah düzeyinin arttırılmasıyla bağdaştırmışlardır. Klasiklerin en çok üzerinde durduğu kavram ise emek ve değer teorisidir. Onlara göre daha çok emek sarf edilen ürünler

⁹ Orhan Osman, **Keynesyen ve Moneterist İstikrar Politikaları**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, ss, 58-85, 1999.

¹⁰ Can Aktan, **Politik İktisat**, Anadolu matbaası, İzmir, ss, 76-94, 2000.

diğerlerinden daha değerlidir. Gerek mutlak üstünlük gerekse karşılaştırmalı üstünlük teorisinde ticaretin nedeni ülkeler arasındaki emek verimliliği farklılığıdır. Ülkelerin hangi ürünleri ithal hangi ürünleri ihraç etmesi gerektiğini emek faktörü belirler. Klasik iktisat savunucularına göre bir ürünün maliyeti eğer talep koşullarına göre şekillenmezse o zaman ürün için harcanan emeğin miktarına göre belirlenir. Onlar bir ürünün üretiminde kullanılan emeğin ölçüsünün o ürünün maliyetini etkilediğini savunurlar, yani bir ürünün üretiminde kullanılan emek ne kadar çok ise maliyette o kadar yüksek olur düşüncesine sahiptirler. Onlara göre emek homojendir yani her ülke ve her ürün için eşit olarak mevcuttur. Klasiklerin sadece emeği dikkate almalarının sebebi ise doğal kaynakların tanrı vergisi olduğuna inanmalarındır.¹¹

En önemli Klasik iktisatçılar arasında Adam Smith, Jean-Baptiste Say, David Ricardo ve John Stuart Mill gelmektedir.

¹¹ Erhan Yıldırım, **Eskiden Yeniye Neo- Klasik Sentez: Bir Literatür Taraması**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 66, No. 4, ss, 153 –184, 2012.

1.1.3.1 ADAM SMITH MUTLAK ÜSTÜNLÜK TEORİSİ

Klasik iktisat teorisi denilince ilk akla gelen isim, Adam Smith'tir. Uluslararası ticaret kavramı Adam Smith'in 1776 yılında "Ulusların Zenginliği" adlı kitabını yayınlamasıyla bir bilim haline gelmiş ve daha sonraki dönemlerde eksik yanları tamamlanmış, günümüze kadar etkinliğini sürdürebilmiş bir teoridir. Smith kitabında öncelikle ülkelerin sahip oldukları değerli madenlerin sabit olduğu varsayımını sorgulamış, ayrıca uluslararası ticarete konu olan ürünleri ve dış ticaretin ülkeler için gerçekten gerekli olup olmadığı sorusunun cevaplarını dönemin gerekliliklerine uygun bir biçimde yanıtlamıştır.

Adam Smith'ten önce gelen Merkantilist düşünceye göre; dünya servetleri sabittir. Bunlar altın ve gümüş gibi değerli madenlerle ölçülür ve bu madenler dış ticaret yoluyla arttırılamaz, çünkü ticarete bir taraf kazanç sağlarken diğer taraf bundan mutlaka zarar edecektir. Ancak, Smith'in savunduğu mutlak üstünlük teorisinin dayandığı uluslararası iş bölümü ve serbest ticaret ilkeleri dış ticaretten her iki tarafın da kazançlı çıkabileceği yönündedir. Dış ticaret, uluslararası uzmanlaşma ve iş bölümünü doğurmak yoluyla dünya kaynaklarının verimliliğini artırır ve buda dünya üretimi ve toplumsal refahın yükselmesine yol açar. Buna göre karşılıklı ticaret yapan iki ülke uzmanlaşma ve serbest uluslararası değişim sonucunda daha yüksek üretim ve tüketim düzeylerine ulaşarak yaşam standartlarını birlikte yükseltirler.¹²

Smith'e göre ülkeler sahip olduğu kaynakları en verimli şekilde kullanıp üretebildiği ürünlerde uzmanlaşabilir, uzmanlaşamadığı ve pahalıya üretmek zorunda kaldığı ürünleri başka ülkelere satın almak yoluyla o ürünü daha ucuza elde edebilir. Uzmanlaşılacak her ürün, bir ülke için hem diğer ülkelerle rekabet şansını beraberinde getirir hem de harcanan zamanı ve emeği kısaltır. Bu teori bir örnekle açıklandığında;¹³

¹² Carchedi Guglielmo, **Başka Bir Avrupa İçin**, Yardım Kitap, ss, 77-93, İstanbul, 2011.

¹³ Ertek Tümay, **Makroekonomiye Giriş**, 3. Baskı Beta Yayınları, ss, 56-90, 2010.

Amerika ve İngiltere olmak üzere sadece iki ülkeyi kıyaslırsak, her iki ülkede sadece buğday ve kumaş üretilmekte, üretim faktörü olarak sadece emek (işgücü) kullanılmaktadır. Bir birim emeğin üreteceği miktarlar aşağıdaki gibi olursa;

Tablo 1_ Mutlak Üstünlük Teorisi Örneği

	Kumaş	Buğday
Amerika	2	1
İngiltere	4	6

Bu durumda Amerika 1 birim emek ile 2 birim buğday üretirken, İngiltere 1 birim emek ile sadece 1 birim buğday üretmekte. ($2 > 1$). İngiltere’de ise 1 birim işgücü 6 birim kumaş veya 1 birim buğday üretmekte. Bu durumda, Amerika, buğday üretiminde mutlak üstünlüğe sahip, İngiltere de kumaş üretiminde ($6 > 1$) mutlak üstünlüğe sahiptir. Amerika’da $1B = 2K$ (buğday ucuz) İngiltere’de $1B = 6K$ buğday üretmek pahalıdır ancak kumaş üretmek ucuzdur.¹⁴

Verilen örnekte; Amerika buğday üretimi konusunda daha kolay uzmanlaşabilir ve buğdayı daha ucuza üretebilir ancak kumaş üretiminde İngiltere açık farkla daha üstün konumdadır. Bu nedenle Amerika buğdayı üretip ihraç etmeli kumaşı ise İngiltere’den ithal etmelidir. Böylelikle her iki ülke hem kaynaklarını en verimli şekilde kullanmış hem de aralarında ticaret yaparak bu durumdan kar elde etmiş olurlar.

Diğer klasik ekonomistler gibi, Adam Smith’te bireylerin dolaylı olarak dış ticarete katkıda bulduklarını savunur. Smith kitabında; bireyler kendi çıkarları peşinde koşarken bir yandan kendi refahlarını maksimize etmeye çalışırken, ya da başka bir deyişle tüketim den aldıkları karı artırırlar demiştir. Diğer yandan da üreticiler karlarını maksimize ederler ve böylece her iki tarafta aslında toplumsal refah için fark etmeden katkıda bulunurlar ve pazar fiyatlarının belirlenmesinde etken olurlar görüşünü savunmaktadır. Smith’e göre, Bireyler ekonomik çıkarlarına göre hareket ederler,

¹⁴ Muammer Tekelioğlu, **Çağdaş İktisadi Düşüncede Yol Ayrımları**, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi cilt:1 sayı:1, ss, 13-21, 1997.

(Homo economicus) dur. Devlet bireylerin girişim haklarını kısıtlamamalıdır.(Laissez Faire, Laissez Passer) ‘Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler’ Çünkü bireyler kendi çıkarının peşinde koşarken toplumsal çıkarı da sağlayacaktır. ¹⁵

Aslında sanılanın aksine Adam Smith’in uluslararası iktisat kavramına yapmış olduğu en büyük katkı mutlak avantaj teoremini ortaya atması değil pazar ölçeği kavramını uluslararası ticaretin denklemi içine almış olmasından ileri gelmektedir. Smith’te serbest ticaret ilkesi, yalnızca uzmanlaşma ve iş bölümü ilkesinin küresel bir ölçeğe uygulanmasından ibaretti. O yurtiçinde yapılan ticaretle yurtdışına yapılan ticaret arasında bir fark görmemiş ve pazarın darlığını üretken kapasitenin fazlalığının (Surplus Productive Capacity) bir nedeni olarak değerlendirmiştir. ¹⁶

Smith’in ‘Ulusların Zenginliği’ adlı kitabında mutlak üstünlük kavramıyla ilgili üzerinde durduğu diğer bir nokta ise devletin ekonomiye olan müdahalesinin fayda sağlamaktan çok zarar getirdiği görüşüdür. O ekonominin arz ve talep eğrisinde bir yerlerde kendi dengesini sağlayacağını savunmaktadır. Ona göre ekonomi de ‘görünmez bir el’ vardır ve bu el fiyat mekanizmasıdır, bu sayede piyasada denge kendiliğinden sağlanmış olur. Bu nedenle, devletin ekonomiye müdahale etmesine gerek yoktur. ¹⁷

Adam Smith’in uluslararası ticaret için ortaya attığı mutlak üstünlükler teorisinin dayandığı bazı varsayımlar vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir; ¹⁸

İki ülke ve iki mallı analiz modeli: Smith’in varsayımına göre dünyada sadece iki ülke vardır, bunlardan ilki üretim yapılan ülke diğeri ise onun haricinde kalan tüm ülkelerdir. Bu ülkeler aynı iki ürünü üretirler, yine aynı varsayımına göre, uluslararası ticaret para ile değil takas usulü ile yapılır. Bu modelde tam rekabet koşulu esastır, devlet müdahalesine izin verilmez. Bu sebepten ötürü, modelde gümrük tarifesi, kotalar ve dış ticaret üzerindeki diğer kısıtlamalar yer almamaktadır ayrıca taşıma giderlerinin

¹⁵ Seyidoğlu, ss, 235.

¹⁶ Kibritçioğlu AYKUT, **Adam Smith’in Uluslararası İktisat Kuramına Katkıları Hakkında, Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 5, Sayı 12, ss, 37-95, 1999.

¹⁷ Seyidoğlu Halil, **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayıncılık, ss, 146, İstanbul , Şubat 2009

¹⁸ Seyidoğlu, ss,146.

de sıfır olduğu farz edilir. Ekonomi tam istihdam durumundadır yani kaynakların tam olarak kullanıldığı varsayılır. Bu model Emek-Değer Teorisine (labor theory of value) dayanır buna göre malın maliyeti onun üretimi için harcanan emeğe dayanır ve teoriye göre emek homojen bir üretim faktörüdür.¹⁹

Adam Smith'in bir bilim haline gelmesinde çok büyük emeğinin geçtiği Mutlak Üstünlük Teorisinin eksik noktaları daha sonra gelen David Ricardo tarafından geliştirilmiştir.

1.1.3.2 DAVID RICARDO KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜK TEOREMİ

Bir diğer klasik iktisatçı olan David Ricardo ise; bir ülke her iki ürün için de mutlak üstünlüğe sahipse o zaman ticaret nasıl gerçekleşecek sorusundan yola çıkarak, mutlak üstünlük teorisinin eksik yönü üzerine yoğunlaşmıştır. Ricardo'nun uluslararası ticarete yaptığı en büyük katkı emek-değer teorisini gündeme getirmesidir. O'na göre bir materyalin değeri onun için harcanan emekle ölçülür. Ricardo'nun üstünde durduğu emek-değer teorisi kendisinden sonra gelen ekonomistler için de yön gösterici olmuştur.

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teoremine göre uluslararası ticareti sadece mutlak üstünlüklere dayandırmak yeterli değildir. Uluslararası ticaret için üzerinde durulması gereken asıl nokta, ülkelerin bazı ürünleri ucuza üretmeleri yani bu ürünlerde mutlak üstünlük sahibi olmaları değildir. Aksine, önemli olan ürünlerin üstünlüklerinin derecesidir. Bir ülke, diğerleriyle karşılaştırıldığında, hangi ürünlerin üretiminde daha yüksek bir üstünlüğe sahipse o ürünlerde uzmanlaşmalı ve diğerini öteki ülkelere bırakmalıdır.²⁰

Ülkeler bu temel ilkeye göre hareket ettikleri takdirde, kıt ekonomik kaynaklarını en verimli şekilde kullanmış olurlar. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisinde (Theory of Comparative Advantages), uluslararası uzmanlaşmanın ve işbölümünün

¹⁹ DPT, **Dünya'da Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye İlişkileri. Dünya'da Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu**, Kitap 2, No:2375, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3622/oik440.pdf, 1995, (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2014)

²⁰ Erol Manisalı, **İktisada Giriş**, İstanbul: Der Yayınları, ss, 220, 1998.

yararları açıkça belirtilmiştir.²¹ Böylelikle Adam Smith'in eksik bıraktığı nokta olan, bir ülke her iki üründe de mutlak üstünlüğe sahip ise iki ülke arasında ticaret nasıl mümkün olacak sorusu David Ricardo tarafından cevaplanmıştır.

David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi için bir örnekle açıklanmak istenirse; bunun için İngiltere ve Portekiz ülkeleri ürünler içinse şarap ve kumaş ele alınabilir. Örnekte her iki ülke için bir birim günde üretilen miktarlar ve bu teoriye göre ülkelerin nasıl bir üstünlük sağlayabileceği durumu anlatılmıştır.

Tablo 2_David Ricardo Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi Örnekleme

Bir işgünü içerisinde üretilen mal miktarı:

	Kumaş(metre)	Şarap (Litre)
İngiltere	80	40
Portekiz	10	20

Tabloda her iki üründe de İngiltere Mutlak Üstünlüğe sahiptir. İngiltere'nin kumaş üretimindeki üstünlüğü Portekiz'e kıyasla 8 kat, şarap üretimindeki üstünlüğü ise 2 kattır. Karşılaştırmalı Üstünlüğe göre İngiltere kumaş üretimi üzerine yoğunlaşmalı ve uzmanlaşmalı, Portekiz ise şarap için aynı şekilde hareket etmelidir. Çünkü 'Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisine' göre, dış ticaretin iki ülke açısından kârlı olabilmesinin şartı, uluslararası fiyat oranının iki ülke iç fiyat oranlarının arasında olmasıdır. İç fiyatlar; İngiltere'de 1 m kumaş = ½ lt şarap Portekiz'de 1 m kumaş = 2 lt şarap, Uluslararası fiyat oranı 1mk=1ltş olsaydı, İngiltere'nin dış ticaret kazancı ihraç edilen kumaş birimi başına ½ birim şarap Portekiz'in kazancı ihraç ettiği şarap başına ½ birim kumaş olacaktır.²²

²¹ Richard Caves, **International Economics**, 8th ed, USA: Addison-Hesley, ss.67, 1999.

²² Krugman Paul, **International Economics: Theory and Policy**, Seventh Edition Pearson Addison Weasley, ss, 76-94, 2000.

Mutlak Üstünlük ve Karşılaştırmalı üstünlüğün içeriğine bakıldığında temelde ikisi içinde önemli olan kavram emek-değer teoremidir. Bu teorem, bir ülkenin hangi ürünlerde uzmanlaşması gerektiğini ya da hangi ürünleri ihraç edip hangi ürünleri ithal etmesi gerektiğini belirler. Zaten iki teorinin de savunduğu gerçek, ticaretin asıl nedeninin, ülkeler arasındaki emek verimliliğindeki farklılıklardan kaynaklandığıdır.

Teori, Adam Smith'in eksik bıraktığı çok önemli noktaları tamamlasa dahi, geçen zaman ve değişen şartlarla birlikte eksik yanları olduğu görülmüştür. Bu eksiklikler daha sonra gelen iktisatçılar tarafından tamamlanmıştır. Teoride göze çarpan en önemli eksiklik, Ricardo'nun ülkeler arasındaki verim farklılıklarına değinmesi fakat bu farklılıkların nereden kaynaklandığını açıklayamamış olmasıdır. Diğer bir eksik nokta ise; Ricardo'nun emeği homojen olarak kabul etmesi, iş gücünü nitelikli veya niteliksiz olarak ayırmaması ya da toplum yapısı eğitim öğretim durumu ve üretimin yapısı konusunu sınıflandırmamasıdır. Belirtilen eksikliklerin önemli kısmı bir sonraki iktisat kuramı Heckscher-Ohlin Faktör Donatımı teorisiyle tamamlanmıştır.²³

David Ricardo ayrıca iş gücünü ülke içerisinde tam hareketli ülkeler arasında ise tam hareketsiz olarak hesaplamıştır ancak bu mümkün gözükmemektedir. Teoride göçlerin etkisi de hiçe sayılmıştır. Ricardo teorisi bir arz teorisi modelidir, maliyet ve fiyat unsurları yoktur, bu nedenle talep dikkate alınmaz fakat fiyatın oluşmasında arz kadar talepte etkili olmaktadır. Bu nedenle de teoride uluslararası fiyat düzeyi tam olarak açıklanamamıştır.²⁴ Teorinin, sabit maliyetlere ve tam uzmanlaşmaya dayanması sebebiyle kıyaslanan diğer ürünün üretimi sıfır olmalıdır.²⁵

Teori ayrıca statik (sabit) bir model olduğu için zaman ve değişim unsurları hesaba katılmamıştır, ama ne zamanın yerinde sayması ne de değişimin sıfır olması gibi bir durum gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Son olarak ta teoride üretim aşamaları

²³ Nazım Erken, **Uluslararası Bankacılık ve Türkiye Örneği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, ss, 54-65, 1986.

²⁴ Krugman, ss,135-145.

²⁵ Krugman, ss, 150-155.

konusuna değinilmemiştir ancak ürünlerin tamamının tek bir ülke de tamamlanması gerekmemektedir.²⁶

1.1.3.3. HECSCHEK- OHLIN FAKTÖR DONATIMI TEORİSİ

Uluslararası emek verimliliğın farklılık nedenleri konusunda David Ricardo tarafından atlanan eksik noktalar ilk olarak Eli Heckscher'in, 1919 yılında yayınlanan "Faktör Oranları Teorisi" makalesinde ele alınarak tamamlanmaya çalışılmış daha sonra ise Bertil Ohlin'in 1933 yılında yayınlanan "Bölgelerarası Ticaret ve Uluslar arası Ticaret" adlı kitabı ile giderilmiştir. Faktör Donatımı Teorisi bu nedenle Heckscher-Ohlin Teorisi olarak adlandırılmıştır. Teori, ticaretin temel nedeninin ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları ve sahip oldukları değışken faktör donanımlarının olduğunu öne sürmektedir. Teorinin dayandığı ana fikir; bir ülke hangi üretim faktörüne bol miktarda sahipse üretimi o faktörü yoğun miktarda gerektiren ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ve onu ihraç etmelidir. Göreceli olarak daha kıt ve pahalı olan faktörünü fazla kullandığı ürünü ise ithal etmelidir, uluslararası ticaretle ülkeler arasındaki faktör fiyatlarındaki farklılığın azalacağı görüşünü savunulmaktadır.²⁷

Faktör donatımı teorisindeki farklılıklardan bir diğeri ise Heschker-Ohlin'in Adam Smith veya David Ricardo'nun emek-değer teoreminin yanına sermayeyi de üretim faktörü olarak eklemesi ve onun da dış ticaret için etkisinin büyük olduğunu vurgulamasıdır. Temelde bakıldığında her iki teoride aynı fikri savunmaktadır. Bir ülke ucuza ürettiği ürünlerde uzmanlaşmalı pahalıya üretmek zorunda olduklarını ise diğerk ülkelerden satın almalıdır. Klasik karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre, üretim faktörü olarak yalnız emek ele alınmakta olup, dış ticarete konu olabilecek malların fiyatları arasındaki oran, üretim fonksiyonlarının gösterdiği hasıla/emek oranlarına bağlanmaktadır. Heschker ve Ohlin'in geliştirdikleri Faktör Donatımı teorisinde ise sermaye de bir faktör olarak dış ticareti etkilemektedir.²⁸

²⁶ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika**, VI. Baskı, İstanbul, ss, 43-65, 2009.

²⁷ Dominic Salvatore, Tamer İşgüden **Uluslararası İktisat**, (Çev.), Bilim Teknik Yayınevi, ss, 17, 2007.

²⁸ Nurdan Aslan, **Heschker_Ohlin_Samuelson (HOS) Teorisi ve Teorinin Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, cilt 22, Sayı 1, ss, 12-24, 2006.

Faktör Donatımı teorisinin savunduğu fikre; Brezilya iklim koşullarının uygunluğu ve topraklarının kahve üretmeye elverişli olması nedeniyle kahve, Kanada ve Amerika'daki toprakların buğday yetiştirmek için uygun olduğu için buğday, Hindistan ve Çin gibi işgücü bakımından zengin olan ülkeler de giyim veya ayakkabı ihraç etmelidir örnek olarak gösterilebilir.²⁹

Faktör Donatımı Teorisinin dayandığı temel varsayımlar ise şu şekilde özetlenebilir;³⁰ Teoriye göre, ülkeler faktör donatımları bakımından birbirinden farklıdır ve iki ülkeli modelde biri emek yoğun diğeri sermaye yoğun olarak ele alınmaktadır. Ürünler faktör yoğunlukları bakımından farklıdır, yani bazı malların üretimi emek yoğun diğeri ise sermaye yoğun ya da tam tersi olabilir. Bir ürünün üretim fonksiyonu bütün ülkelerde eşittir. Üretimde ölçeğe göre sabit verim koşulları geçerlidir. Ülkelerin talep koşulları birbirinin benzeridir.

İkinci dünya savaşıyla birlikte değişen ve gelişen dünya düzeni ve ticaret anlayışıyla birlikte Faktör Donatımı Teorisi yetersiz kalmaya başlamış ve bu nedenle yeni iktisatçılar ve teoriler ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonraki bölümünde modern dış ticaret teorileri ve savunucuları hakkında genel bir bilgi verilecektir.

²⁹ Robert, Carbaugh, **International Economics**, 7. Edition, South_Western College Publishing Ohio, ss, 74, 2000.

³⁰ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, XV. Baskı, İstanbul, ss, 28-83, 2008.

1.2. YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, yaşanan tüm gelişme ve değişimlerle birlikte klasik iktisatçıların teorileri artık işlevini yitirmeye ve yeni teorilere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu nedenle, modern dış ticaret teorileri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dünya ticaretinde gözlenen ampirik olguların da etkisiyle; ticaretin serbestleştirilmesi hız kazanmış, benzer ekonomiler arasındaki ticaret artmış ve sanayi malları endüstri-içi ticaretinin yanı sıra bilgi yoğun ticaret payı da artış göstermiştir.³¹ Geleneksel Faktör Donatımı Teorisi, uluslararası ticareti farklı faktör donatımlarına ve karşılaştırmalı üstünlüklere dayandırması nedeniyle gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki endüstriler-arası ticareti açıklayabilmesine karşın dünya ticaretinde gözlenen olguları açıklamakta yetersiz kalmıştır.³²

Hem kısıtlayıcı ve basit varsayımlara dayanması hem de Leontief Paradoksu'nun ortaya çıkıp Faktör Donatımı Teorisi'nin tersini ispat etmesi gibi sebeplerle, küreselleşen dünyada uluslararası ticareti açıklamada Faktör Donatımı teorisi ve önceki teoriler yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, uluslararası ticarete gözlenen ampirik olguları açıklamak için 1960'lı yılların başlarında Yeni Dış Ticaret Teorileri ortaya çıkmaya başlamış ve 1970'li yılların sonlarına doğru gelişme göstermiştir.³³

Modern Dış Ticaret Teorileri Klasik İktisat teorileriyle kıyaslandığında daha gerçekçi ve kapsamlı varsayımlar üzerine kurulmuş olduğu için onların cevap bulamadığı pek çok soruyu yanıtlamışlardır. Modern iktisatçılar, dış ticaretin mutlak yada karşılaştırmalı üstünlükle ölçülemeyeceğini ve dış ticarete rekabete dayalı üstünlüğe göre hareket etmenin gerekliliğini savunmuşlardır. Modern ticaret teorilerinde, teknolojiye yaşanan hızlı değişimin etkisiyle birlikte, teorilerin içeriğinde farklılaştırılmış mallar, bölümlere ayrılmış piyasalar gibi gerçek dünya özelliklerini vurgulayan bir zenginliği yansıtmaya zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla hızlı,

³¹ Nurşen Deviren, **Muğla Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Mevzuat Dergisi**, Yıl 7, ss, 38-46, sayı 81, Eylül 2009.

³² Dominic, Salvatore, **International Economics**, Prentice Hall, 6th Ed, ss, 168, 1998.

³³ Deviren, ss, 38-46.

dinamik ve yayılcı bir grafik sergileyen uluslararası rekabet ortamı, firmaların yeni teknolojiler ile yeni metotlar geliştirmelerini ve yenilik yapmalarını kaçınılmaz hale getirmektedir.³⁴

Yeni Dış ticaret teorilerinden bazıları; Nitelikli İşgücü Teorisi, Teknoloji Açığı Teorisi, Ürün Dönemleri Teorisi, Tercihlerde Benzerlik Teorisi'dir.

1.2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Nitelikli İş Gücü Teorisi'nin Faktör Donatımı Teorisi'yle benzer yönleri dikkat çekicidir. Donald B.Keesing tarafından 1960'lı yılların ortalarında ileri sürülmüştür. Keesing, Faktör donatımın bazı varsayımlarını olduğu gibi kabul ederken bazı noktalarda ise eklemeler yapmıştır. Teorinin temelinde nitelikli iş gücü üzerinde yoğunlaşmıştır. Teoriye göre, endüstri ülkeleri arasındaki sanayi ürünleri ticaretini nitelikli iş gücüyle açıklamak mümkündür. Keesing, mesleki veya niteliği yüksek işgücüne sahip ülkeler nitelikli iş gücü yoğun ürünlerde uzmanlaşmalı ve onları ihraç etmeli, niteliksiz iş gücünün bol olduğu ülkeler ise niteliksiz iş gücü gerektiren ürünlerde uzmanlaşıp onları ihraç etmeli görüşünü savunmaktadır.³⁵

1.2.2. Teknoloji Açığı Teorisi

Bir diğer modern teori olan Teknoloji Açığı Teorisi ise M.V Posner tarafından 1961 yılında ortaya atılmıştır. Posner'e göre Faktör Donatımı teorisinin en önemli eksiği teknolojiyi sabit varsaymasıdır. Bu nedenle teorinin temeli, teknolojinin dinamik gelişen ve değişen bir olgu olmasına dayanmaktadır.

³⁴ Michael E. Porter, **The Competitive Advantage of Nations**, Free Press, ss, 20, 1999.

³⁵ Donald Keesing, "Labor Skills on the Structure of Trade in Manufactures", **The Open Economy Essays on International Trade and Finance**, Peter B. Kenen ve Roger Lawrence (ed), Columbia University Press, ss, 5-6, 1999.

*“Posner, teknolojik değişmeyi yeni teknolojinin bir ¼lkedeki mevcut mal veya yeni mala girmesi ve başka bir ¼lkedeki teknolojinin benimsenmesi (taklit gecikmesi) ile yeni bir malın geliştirilmesi ve diğer ¼lkelerde bu mala yönelik talebin oluşması (talep gecikmesi) arasında geçen zaman gecikmesiyle devam eden bir s¼re şeklinde dikkate almaktadır.”*³⁶

Posner’e göre, Teknoloji Açığı Teorisi’nin temeli, devam eden icat ve yenilik s¼reci içerisinde benzer faktör donatımlarına ve tercihlere sahip ¼lkeler arasındaki ticareti arttırmaya dayanmaktadır.³⁷

1.2.3. ¼r¼n Dönemleri Teoremi

Posner’in dış ticarete teknolojiye dinamiklik kazandırması ancak teknoloji açığının ortaya çıkış nedenlerini ya da b¼y¼kl¼ę¼n¼ açıklamakta yetersiz kalması üzerine eksik noktalar, R. Vernon tarafından 1966 yılında ileri s¼r¼len ¼r¼n dönemleri teoremiyle tamamlanmaya çalışılmıştır. Vernon’a göre bir ¼r¼n ¼retim başından sonuna kadar pek çok farklı aşamalardan geçer ve ¼r¼n değişir gelişir bu nedenle ¼lkelerin sahip olduğu karşılaştırılabilir ¼st¼nl¼kler de değişir gr¼ř¼ esastır.

Teknoloji Açığı Teorisi, taklit etme s¼recindeki gecikmeyi vurgularken ¼r¼n Dönemleri Teorisi ise standardizasyon s¼recini vurgulamaktadır. Bu teorilere göre, end¼stri ¼lkelerinin yeni ve daha ileri teknolojileri temsil eden ¼r¼nleri ihraç etmeleri, eski veya daha az ileri teknolojileri ifade eden ¼r¼nleri ithal etmeleri beklenmektedir.³⁸

1.2.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

¼r¼n Dönemleri teorisini sanayi ağırlıklı ¼r¼nlerin ticaretini açıklamada yetersiz bulan Steffan B. Linder tarafından 1961 yılında ne s¼r¼lm¼řt¼r. O’na göre sanayi ¼r¼nlerinin ¼lkeler arası ticareti sanayi bakımından gelişmiş ¼lkeler arasında gerçekleşir, diğer bir deyişle dış ticarete tercih edilen ¼r¼nler birbirine benzerler. Linder’e göre bir ¼r¼n¼n yurt dışında talep görebilmesi için o ¼r¼n¼n yurt içi piyasasında da talep görmesi gerekir ve buna temsili talep adı verilir. Yerli ¼reticiler

³⁶ Bo Sodersten, **International Economics**, St. Martin’s Press, 3rd Ed, New York, ss.83, 1998.

³⁷ Sodersten, ss, 83.

³⁸ Salvatore,ss,168.

öncelikle sadece ülke içi piyasada karlı gördükleri ürünleri üretip, o üründe yeterince satış yapıp, iç piyasayı doyurduktan sonra dış piyasaya yani ihracat arayışına girmektedirler. Bu nedenle bu aşamada gerçekleşen ihracat, benzer talep yapılarına sahip ülkelerin piyasalarına doğru gerçekleşmektedir. İşte bu nedenle Linder'e göre, bir ülkenin hem potansiyel ithal hem de potansiyel ihraç ürünlerinin belirleyicisi yurtiçinde ürüne gösterilen talep olmaktadır.³⁹

³⁹ Steffan Linder, **An Essay on Trade and Transformation**, John Wiley& Sons, New York, ss, 88 ve 91'den aktaran: Şiir Erkök Yılmaz, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Gazi Üniversitesi Yayınevi, Ankara, ss.178, 1998.

1.3. ENERJİ VE ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİ İLİŞKİSİ

Enerjinin, uluslararası ticaret teorilerindeki yeri ve önemi analiz edildiğinde; iki farklı dönem ve iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Meydana gelen bu farklılıkların temelinde yaşanan dönemin ve olayların etkisi büyüktür. İlk zamanlarda, üretimin insan faktörüyle sağlanması, enerji ihtiyacının çok kısıtlı miktarlarda olması sebebiyle enerji, iktisatçıların özellikle de Neoklasik İktisatçıların ülke ekonomisinde ya da üretimde etkisiz olarak gördükleri bir kavram olarak kalmıştır. Ancak on sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkan sanayileşme devrimi ve sonrasında yaşanan hızlı makineleşme ve insan gücünden uzaklaşma enerjeye duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Bu nedenle, modern iktisat teorilerinde enerji kavramı da üretim sürecinin içerisine dâhil edilmiştir.⁴⁰

Savunulan görüşlerin ilki Neoklasik'lere aittir ve onlar enerjinin ekonomik büyüme için yansız olduğunu ileri sürmektedirler. Neoklasik teoriye göre, enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yansız olarak değerlendirilmesinin temel nedenlerinden birisi enerji maliyetlerinin GSYİH' (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla)nın çok küçük bir kısmını oluşturmasıdır. Neoklasik iktisat teorisine göre, herhangi bir dönemdeki enerji miktarı içseldir. Fakat bu durum biyofiziksel ve ekonomik kısıtlarla sınırlıdır. Bu yaklaşım iktisadi büyümenin ve üretimin dinamiği olma noktasında enerjinin önemini azaltmaktadır. Diğer taraftan ikinci görüşü savunan enerji iktisatçılarına göre ise, enerji üretim için çok önemli bir girdidir. Çünkü, enerji nihai malların üretiminde doğrudan kullanılır. Aynı zamanda enerji, teknolojik süreç içerisinde, işgücü yerine dışsal bir kaynak olarak da tercih edilebilir. Enerji ile çalışan aletlerin işgücünün yerini almasıyla birlikte üretim çıktısı üç üretim faktörü tarafından belirlenir hale gelmiştir. Bunlar, sermaye servisini sağlayan sermaye stoku, işgücü ve enerjidir.⁴¹

⁴⁰ Ozan Saray, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdam İlişkisi Türkiye Örneği**, Maliye Dergisi, Sayı 161, Temmuz-Aralık, ss.381-403, 2011.

⁴¹ Can Bakkalcı, **Yeni Yeni Ticaret Teorileri'nin Makroekonomik Doğası ve Türk Ekonomisi**, Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt: 11, Sayı: 22, ss. 69-98, 2013.

Enerji iktisatçlarına göre, enerjinin üretim süreci için önemli bir girdi olmasının bir diğer nedeni, üç üretim faktörünün birbirine sıkı sıkıya bağlı olmasıdır. Başka bir ifadeyle, enerji olmadan diğer üretim faktörleri olan sermaye ve işgücü girdileri işlevlerini, yerine getirememektedirler. Buna göre enerji, sosyal ve ekonomik gelişme için bir ihtiyaçtır ve ekonomik büyüme için sınırlayıcı bir faktördür. On sekizinci yüzyılın sonlarında on dokuzuncu yüzyılın başlarında Sanayi Devrimi ile birlikte işgücüne dayalı ekonomi, yerini makineli imalatın ve endüstrinin egemen olduğu ekonomiye bırakmıştır. Bu dönemden sonra ekonomik büyüme ve kalkınma, enerji kullanımına artan bir oranda bağlanmıştır. Aynı zamanda ekonomik aktivitelerde enerji üretim sürecinin önemli bir girdisi olarak kabul edilmiştir.⁴²

Üretimin ana unsurunun girdiler olduğu tüm iktisatçılar tarafından kabul gören bir durumdur. Onlara göre, üretim iktisadında yeniden üretilebilirlik çok önemli bir unsurdur. Üretim sistemi içerisinde bazı girdiler belli bir maliyetle yeniden elde edilirken bazılarının tekrar üretilmesi imkânsızdır. Enerji iktisatçıları, sermaye, işgücü ve toprağı üretime ana girdi olarak kabul ederken, yakıt gibi enerji kaynaklarını ise ara girdi olarak kabul ederler. Benimsenen bu yaklaşım, üretim teorisinde yer alan girdiler üzerinde yoğunlaşmayı tetikleyerek enerjinin sermaye ve toprağın yanında büyümede ana girdi rolü oynadığını tartışılır hale getirmektedir. Sermaye, işgücü ve hatta uzun vadede doğal kaynaklar dahi üretimin yenilenebilir üretim faktörleri olmasına rağmen enerji, yenilenebilir bir üretim faktör olarak değerlendirilmemektedir.⁴³

Enerji iktisatçılarının savundukları temel noktalar ise; kapalı bir sistemde bulunan bütün enerji çeşitlerinin toplamı sabittir. Üretimde verimlilik kanuna göre, dönüşümler için asgari bir miktar enerji gereklidir. Bu nedenle enerjinin üretimin diğer faktörleri ile eş değer kabul görmesi belli bir ölçüde mümkündür. Enerji üretimin temel

⁴² Bakkalcı, ss,69-98.

⁴³ Can Bakkalcı, **Yabancı Yatırımların İşgücü Piyasalarını Uyarma Süreci Kapsamında Dış Ticaretin İçselleştirilmesi**, Çalışma İlişkileri Dergisi, Cilt 4(1), s. 71-97, 2013.

faktörüdür. Bütün üretim süreçleri bir şekilde maddelerin dönüşüm ve hareketine dayanır ve tüm bu dönüşümler enerji gerektirir.⁴⁴

Çalışmanın sonraki bölümünde, başlarda Neoklasik iktisatçılar tarafından üretim sürecine ve teorilere dâhil edilmemesi gerektiği (üretim sürecinde çok etkili olmadığı) savunulan, fakat daha sonraki dönemlerde meydana gelen küreselleşme, sanayileşme, teknolojiye meydana gelen ilerlemeler gibi dünya ticaretine ve ekonomisine yön veren olaylar neticesinde üretimin işlevsel girdilerinden biri olarak kabul gören enerjinin dünya genelindeki mevcut durumuna değinilecektir.

⁴⁴ Nurettin Öztürk, **Ferdi Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar İçin Bir Panel Nedensellik Analizi**, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 30 (1), 2011, ss. 53-69, 2014.

1.4. DÜNYA DIŞ TİCARET GELİŞİMİ VE POLİTİKALARI

XV. ve XVII. yüzyıllarda dünya genelinde egemen olan dış ticaret teorisi Merkantilizmdi. Bu teorinin dayandığı temel nokta ise, ticaretten bir ũlkenin kazançlı çıkarken diğerinin kaybedeceği düşüncesiydi. Bu nedenle ũlkeler XVII. yüzyılın sonlarına kadar kendi sınırları içerisinde kalmayı tercih etmişlerdir. Ticaretin devlet himayesinde olması gerektiğini savunarak himayeci, dışa karşı korumacı ticaret politikaları izlemişlerdir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise ticarete devlet himayesinin ve dışa karşı korumacılığın nispeten yumuŐatıldıđı Fizyokrat dönem teorilerine geçiş yapılmıştır. Fizyokratların hemen ardından iktisadın bir bilim haline gelmesine büyük katkılar sağlayan ve Adam Smith'in önderliğini yaptığı Klasik İktisat Dönemi gelmiştir. Klasik iktisatçılar dış ticaret neden gereklidir sorusuna yanıt vermeye çalıŐarak, ticaretten her iki tarafında kazanç elde edebileceğini ispat etmeye çalıŐmışlardır. Klasik serbest dış ticaret teorisi, "Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler" görüşüne, "Görünmez El" mekanizmasına ve karşılaştırmalı üstünlüklere dayanmaktadır.⁴⁵

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise İngiltere'nin egemen ekonomik rekabet gücü, Almanya ve ABD'nin öncülüğünde bebek sanayilerin korunması amacıyla dış ticareti sınırlama konusu gündeme getirilmiştir. 1929 ekonomik buhranından sonra özellikle ABD gibi gelişmiş bazı ũlkeler merkantilist politikalara yönelerek dünya ticaretini durma noktasına getirmiştir. Benimsedikleri politikanın sonucu olarak oluşan stoklar nedeni ile GÜ'ler 1940'ların başında serbest ticaretin yararları üzerinde daha fazla durmaya başlamışlardır. Tüm bu sebeplere ek olarak ũlkelerin ekonomilerinde ağır tahribatlara neden olan İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde ortaya çıkacak ödeme güçlüklerinin, ũlkeleri yeniden daha yoğun bir kambiyo kontrol uygulamasına iteceği ve bunun da uluslararası ticareti mevcut durumundan daha fazla kısıtlayacağını düşünmüşlerdir. Bu durumun da ekonomilerin yeniden kurulmasını engelleyeceği endişesi uluslararası ekonomik sistemin inŐasına dönük çalışmalara hız kazandırmıştır. Bu sebeple, 1944 yılında İkinci Dünya Savaşı bitmeden ABD'nin Bretton Woods

⁴⁵ Sinem Yapar, **Görünmez Engeller Serbest Ticarete Bir Engel Mi?**, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi ISSN:1694, 528X Sayı: 11, ss, 1-11, Ocak 2012.

Kasabasında Bretton Woods Konferansı gerçekleştirilmiştir. Sistemin temel ilkeleri o tarihlerdeki ABD'nin tutumunu yansıtan Liberalizm (uluslararası ticaretteki engellerin minimize edilmesi) ve simetri (ülkeler arasında ayırım yapılmaması) dir. Konferansta bu düzeni ayakta tutacak üç temel kurumun oluşturulması amaçlanmıştır. Bunlar, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD, Dünya Bankası), Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO)dür.⁴⁶

ITO, Birleşmiş Milletler'in bir uzmanlık kurumu olarak kendisine, uluslararası ticareti serbestleştirmeyi, monopollerle mücadele etmeyi, mal talebini genişletmeyi, birincil mal anlaşmaları yoluyla bu malların piyasalarını istikrara kavuşturmayı ve ülkelerarası ticaret politikalarını koordine etmeyi amaç edinmiştir. Ancak bu örgüt çeşitli sebeplerle hayata geçirilememiş ve yerini bir anlaşma olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'a bırakmıştır. Geçici bir anlaşma niteliğinde olmasına rağmen, GATT, 1948'den 1995 yılına kadar sanayi mallarında küresel ticaretin kurallarını belirlemiş ve bu mallarda büyük ölçüde uluslararası ticareti serbestleştirme amacını gerçekleştirmiştir. 01.01.1995 tarihinden itibaren GATT'ın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ye dönüştürülmesi kararı 1986 yılında Uruguay'da başlayan ve 8. GATT müzakere turu olan Uruguay Round'un en önemli sonucudur. Ticaretin küresel kurallarını belirlemeye çalışan DTÖ, bu amaca ulaşabilmek için, üye ülkelere kendi aralarında uluslararası ticareti daraltan her türlü engeli ve farklı muameleleri ortadan kaldırmaları gerekliliğini vurgulamıştır. Dış ticaret işlemlerinde uygulanan tarife ve tarife-dışı araçlar ticareti daraltan engel olarak görülmüşlerdir. DTÖ'nün benimsediği temel prensip ise, dış ticarete geleneksel koruma aracı olan tarifelerin aşama aşama düşürülerek kaldırılması ve tarife-dışı araçların ise önce tarifelere dönüştürülmesi ve daha sonra bunların da aynı şekilde kaldırılmasıdır. DTÖ'nün bu prensibi, ülkeleri farklı koruma araçlarını kullanmaya yönlendirmiştir.⁴⁷

⁴⁶ Yapar, ss, 1-11.

⁴⁷ Yapar, ss, 1-11.

1.4.1. DÜNYA ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Enerji, tüm ülkeler için en vazgeçilmez kaynaklardan birisidir, insanlar enerjiyi ya doğrudan ya da dönüştürülmüş haliyle hemen her alanda kullanırlar. Diğer tüm ekonomik alanlarda olduğu gibi küreselleşme süreci enerji sektörü üzerinde de çok etkili olmuştur. Küreselleşme ve sanayileşmenin etkisiyle enerji sektörü de büyük bir ivme kazanmıştır. Başka bir ifadeyle, endüstrileşme sürecinin başlamasıyla enerji, sanayinin lokomotif ve itici gücü haline gelmiştir. Enerjinin yoğun olarak kullanılması toplam üretimin ve dolayısıyla, yaşam standardının da artmasıyla sonuçlanmıştır. Endüstrileşme sürecini takip eden şehirleşme aşamasına geçilmesiyle de enerji gereksinimi hızla artmıştır.⁴⁸

Enerji kaynaklarının üç temel karakteristik özelliği vardır. Bunlar:⁴⁹

- Kıt oluşları,
- Dünya ölçeğinde eşitsiz dağılmış olmaları,
- Enerji dönüşümünün çevre kirliliğine yol açmasıdır.

Enerji kaynakları ticari enerji kaynakları ve ticari olmayan enerji kaynakları şeklinde iki gruba ayrılabilir. Ticari enerji kaynakları, geniş bir ulusal ve uluslararası piyasası olan, modern bir endüstriyel ekonominin ihtiyaçlarını karşılayan enerji formlarını kapsamaktadır. Ticari enerji kaynaklarına örnek olarak petrol, doğal gaz, su gücü ve nükleer enerji verilebilir. Ticari olmayan enerji ise, ekonominin geleneksel sektörünün kullanmadığı enerji kaynaklarıdır ve odun, havyan artıkları ve tarımsal artıklar buna örnek olarak verilebilir.⁵⁰ Sanayileşme sonrası dönemde ticari olan enerji kaynaklarına olan talepte artış gözlenirken, ticari olmayan enerji kaynaklarına olan talep gerilemiştir.

⁴⁸ Aydın Fatma, **Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme**, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 35, ss.317-340, Ocak-Temmuz 2010

⁴⁹ Bilginoğlu Mehmet, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Politikaları**, Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 9, ss.122-147, 2007.

⁵⁰ Bilginoğlu, ss, 122-147.

Enerji kaynakları, elde edilişlerine göre birincil ve ikincil enerji kaynakları olarak ikiye ayrılabilir: ⁵¹

Birincil enerji kaynakları enerjinin hiçbir işleme tabii tutulmamış haline denir. Bunlar, hayvan ve bitki kökenli fosil enerjileridir. Nakliye kolaylığı, ihraç potansiyeli, nihai kullanım esnekliği, sahip oldukları çevresel etkiler, ikame kolaylığı gibi konularda temel farklılıklar göstermektedirler. Bu kaynaklar tükenebilir ya da konvansiyonel enerjiler olarak ta adlandırılır. Kendi aralarında yenilenebilir ve yenilenemez olarak iki gruba ayrılırlar. Yenilenemeyen enerji çeşidine örnek olarak, kömür, petrol ve doğal gaz verilebilir. Yenilenebilen enerjiler ise; nükleer, güneş, jeotermal, rüzgâr, deniz-dalga ve biyomas (odun, tezek, vb.)'dir. ⁵² İkincil enerji kaynağı elektriktir ve günümüzde en çok ihtiyaç duyulan ve gün geçtikçe ihtiyacı artış gösteren enerji türüdür. ⁵³

Tablo 3_ Elde Ediliş Biçimlerine Göre Enerji Kaynakları

BİRİNCİL ENERJİ KAYNAKLARI	
Yenilenebilir Enerji Kaynakları	Yenilenemez Enerji Kaynakları
Güneş Enerjisi Jeotermal Enerjisi Rüzgâr Enerjisi Deniz Dalga Biyomas(odun vb.)	Petrol Taş Kömürü Doğalgaz Linyit
İKİNCİL ENERJİ KAYNAKLARI	
Elektrik	

Kaynak: Erdem Koç, **Türkiye'de Genel ve Nihai Enerji Durumu**, Termodinamik Dergisi, Sayı 99, ss, 70-78, 2011.

⁵¹ Bilginoğlu, ss,122-147.

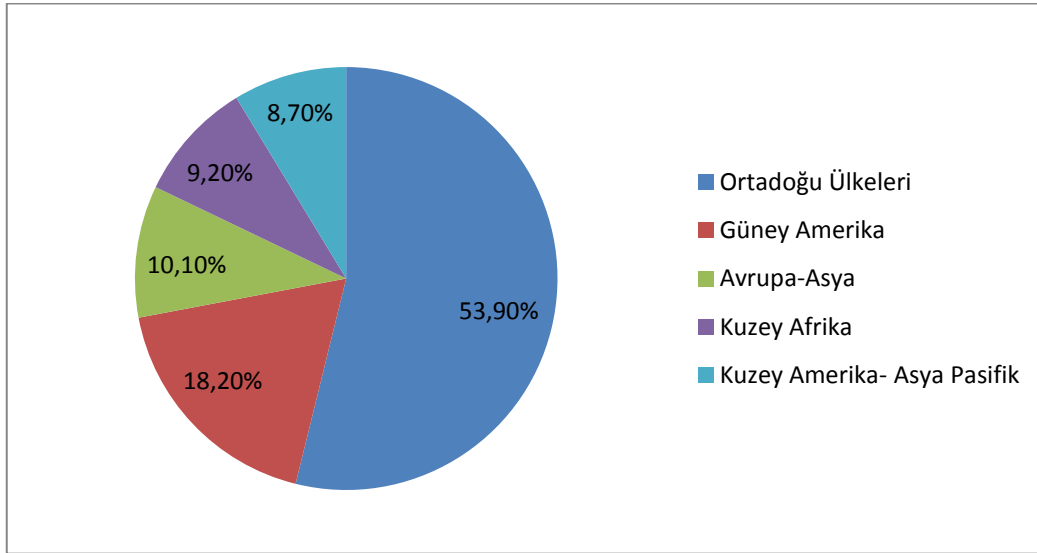
⁵² Bilginoğlu, ss, 122-147.

⁵³ Kamil Uslu, **Avrupa Birliğinde Enerji ve Politikaları**, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 19(1), ss. 155-172, 2009.

Tablo 3'te enerji kaynaklarının elde edililerine göre sınıflandırılmış hali gösterilmektedir. Tabloya göre, enerji kaynakları elde edililerine göre birincil ve ikincil enerji kaynakları olarak gruplandırılabilirler. Yenilenebilir enerjiler birkaç önemli özellik yüzünden daha çok tercih edilmektedirler. Bunların ilki; karbondioksit emisyonlarını azaltarak çevrenin korunmasına yardım etmeleridir. Ayrıca, bu tip enerji kaynakları yerli oldukları için enerji ithalatına bağımlılığın azaltılmasına ve istihdamın gelişmesine de katkıda bulunabilirler.⁵⁴

Dünya enerji görünümünü birincil enerji kaynak rezervlerine ve ülkelere dağılımlarına göre incelediğimizde; dünya'da görünür petrol rezervleri anlamında 2010 yılı toplam rezervinin 188,8 milyar ton seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu rezervin %53,9'u gibi büyük bir bölümü Ortadoğu ülkelerinde yer almaktadır. Bu bölgeyi, Orta-Güney Amerika bölgesi %18,2 ve Avrupa-Asya bölgesi %10,1 seviyesiyle izlemektedir. Afrika ülkelerinde ve özellikle Kuzey Afrika bölgesinde yoğunlaşan petrol rezervinin bu bölgede %9,2 oranında olduğu görülmekte, Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik ülkelerinde ise toplamda %8,7 oranında petrol rezervi olduğu görülmektedir.⁵⁵

Şekil 1_ 2010 Yılı Dünya Petrol Rezervinin Ünelere Dağılımı %

⁵⁴ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, **AB Enerji Politikası: Pazarın Açılması, Ekonominin Desteklenmesi**, İnternet Adresi: mwww.ktto.net/ab/turce/abenerji.doc, (Erişim Tarihi: 21.12.2014)

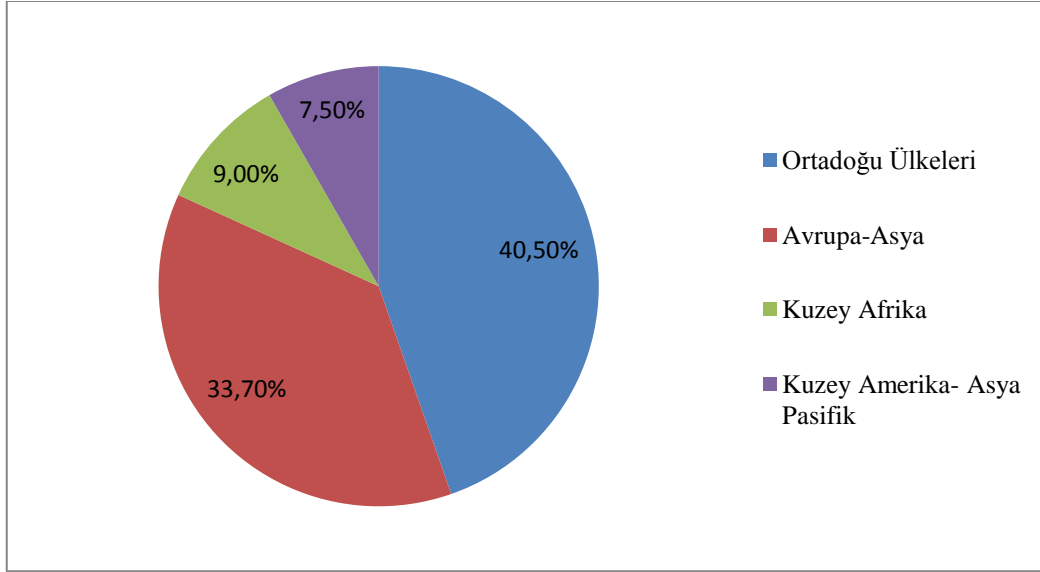
⁵⁵ IEA, <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/key-world-energy-statistics-2014.html>, (Erişim Tarihi: 11/03/2015).

Kaynak: EIA, World Key Statics, Total Primary Energy Supply

Petrolden sonra talep sıralamasında ikinci olan doğalgaz rezervleri anlamında 2010 yılı toplam rezervin 187,1 milyar m³ seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu rezervin %40,5 gibi büyük bir bölümü Ortadoğu ülkelerinde yer almaktadır. Bu bölgeyi, Avrupa-Avrasya bölgesi (özellikle Asya kıtası) %33,7 civarındaki bir pay ile izlemektedir. İki bölgede, toplam doğalgaz rezervinin ¾ gibi büyük bir oranı Ortadoğu, Avrupa ve Avrasya bölgelerinde yani ana kıtada yer almaktadır. Geriye kalan rezerv anlamında en büyük paylar, Asya-Pasifik bölgeleri ve Afrika bölgesi şeklinde oluşmakta, bu iki bölgenin de aldıkları toplam pay %16,5 seviyesinde bulunmaktadır. Dünya’da kömür rezervleri anlamında 2010 yılı toplam rezervinin 861 milyar ton seviyesinde olduğu görülmektedir. Kömür rezervlerinin ülke ve bölgelere dağılım oranı analiz edildiğinde ise, en yüksek kömür madenine sahip bölge %35,4 ile Avrupa-Avrasya bölgesi olarak öne çıkmaktadır. Bu bölgeyi Asya-Pasifik %30,9 ve Kuzey Amerika %28,5 ile izlemektedir. Ünelere göre yapılacak değerlendirmelerde ABD %27,6 ile en yüksek rezerve sahip bulunmakta, bu ülkeyi %18,2 oranındaki rezerv ile Rusya Federasyonu ve %13,3 oranındaki pay ile Çin takip etmektedir. Kalori değeri yüksek olan antrasit ve taşkömürü gibi yüksek bitümlü kömür rezervlerinde ise en yüksek rezerv yine %26,8 ile ABD’de bulunmakta ve bu ülkeyi %15,4 ile Çin, %13,9 ile Hindistan, %12,1 ile Rusya Federasyonu takip etmektedir.⁵⁶

⁵⁶ **World Key Statistics**, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) / Total Primary Energy Supply - TPES Outlook by Fuel, <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/key-world-energy-statistics-2014.html>. (Erişim Tarihi: 11/03/2015)

Şekil 2_2010 Yılı Dünya Doğalgaz Rezervinin Ülkelere Dağılımı %

Kaynak: IEA, World Key Statics, Total Primary Energy Supply

Dünya 2010 yılı petrol ve doğalgaz rezervlerinin ülkelere dağılım yüzdesinin yer aldığı Şekil 1 ve 2 incelendiğinde Ortadoğu ülkelerinin her iki enerji kaynağı bakımından diğer ülkelere oranla çok daha zengin olduğu söylenebilir. İkinci sırada yer alan Asya ülkeleriyle birlikte Ortadoğu'nun toplam dünya enerji rezervinin neredeyse 3/4'lük bir kısmına sahip oldukları gözlenmektedir.

1.4.2. DÜNYA'DA ENERJİ TİCARETİ

Enerji ticareti, küreselleşen ve liberalleşen dünya ticaretinde ülkeler için vazgeçilmez bir unsur olan ve ihracatı ülkelere çok büyük gelir sağlayan, talep oranı hiç düşmeyen en büyük ticari emtiaların başında gelmektedir. En yoğun ticareti yapılan enerji kaynakları ise, ülkeler arasında en çok talep gören enerji kaynaklarının başında gelen petrol, doğalgaz, kömür ve elektriktir. Enerji, üretimin ve sanayinin her alanında ülkeler için çok kritik bir öneme sahiptir. Enerji yoğun sektörler, dünya ölçeğinde sanayideki katma değer beşte birini, sanayi istihdamının dörtte birini ve endüstriyel enerji kullanımının %70'ini teşkil etmektedir. Bu nedenle, enerji kaynakları açısından zengin olan ve diğer ülkelere enerji ihracatçısı konumunda olan ülkeler (Rusya, ABD, Ortadoğu) ekonomik açıdan çok güçlü durumdadırlar.⁵⁷

Ülkelerin kalkınmasının en önemli göstergelerinden olan kişi başına düşen enerji tüketim miktarı, hem GÜ'lerde hem de GOÜ'lerde hızla artmaktadır. Enerji kullanımı, üç büyük etkene göre biçimlenmektedir. Bunlardan ilki, piyasa koşulları ile ilgilidir. Enerji kullanımında ikinci etken ise, çevre sorunlarıdır. GÜ'ler kalkınmalarını, bol ve ucuz enerji ile gerçekleştirmişler; kalkınma konusunda geride kalan GOÜ'ler ise, aynı imkândan faydalanamamışlardır. Özellikle, 1973 ve 1979 Petrol Krizleri sonrası arz güvenliği sorunlarının yanı sıra, yüksek fiyat artışları da GOÜ'lerin kalkınma süreçlerinde önemli bir engel oluşturmuştur. GOÜ'ler, bu durumdan kurtulabilmek için enerji sektöründeki yatırımlarını artırmak zorunda kalmışlardır. Belirtilen gelişmeler sonucunda dünya genelinde enerji arzında büyük artışlar sağlanmıştır. Nitekim enerji talebi dünya genelinde 1980'li yıllardan günümüze %50'lerin üzerinde bir artış göstermiştir. Bu talebin de 2030 yılına kadar yıllık ortalama %1,5 ve toplamda %40 oranında artacağı beklenmektedir. Dünya ekonomisinde 1980'li yıllarda 3100 Mtoe olan petrol talebi 2007 yılında 4100 Mtoe düzeylerine çıkmıştır. 2030 yılında bu miktarın 5000 Mtoe düzeyine çıkacağı beklenmektedir. Doğal gaz talebi ise, 1980'li yıllarda 1200 Mtoe düzeyinde iken 2007 yılında 2500 Mtoe'ye yükselmiş ve 2030

⁵⁷ World Energy Outlook 2013, http://iiecec.sabanciuniv.edu/sites/iiecec.sabanciuniv.edu/files/WORLD-ENERGY-OUTLOOK-2013_%C3%B6zetbulgular.pdf, Aralık 2013, Yayın No, Tüsiad- T 2013 /12/544(12.03.2015)

yılında da da 3500 Mtoe'ye kadar artacağı beklenmektedir. Bir diğer önemli ve pek çok enerji kaynağından dönüştürülebilen elektrik enerjisinin üretimi dünya genelinde 1980'li yıllarda 8 milyon GWh iken 2008 yılına gelindiğinde 20 milyon GWh düzeylerine ulaşmıştır.⁵⁸

Dünya enerji tüketimi, 1995-2005 döneminde yüzde 22,9 artarak; 10500,4 TEP'e yükselmiştir. Dünya enerji tüketiminde 2005 yılında meydana gelen yüzde 2,7 oranındaki talep artışının yarısından fazlası Çin'e aittir. Güneydoğu Asya'da enerji talebindeki artış yüzde 5,8; Kuzey Amerika'da yüzde 0,3 olup; ABD'de enerji talebi 2004 yılına göre azalmıştır. Dünya'da enerji ticaretinin gelişimini değerlendirmek açısından ülkeler arası 2005 enerji ithalat ihracat rakamları incelendiğinde, 2005 toplam petrol ihracatı 1.753.3 milyar ton olarak kaydedilmiştir. Petrol ihracatında Orta Doğu 982.1 milyon ton ile ilk sırada gelmektedir. Orta Doğu'nun ardından Rusya Federasyonu 349 milyon ton ile ikinci sırada yer alırken, Güney ve Orta Amerika Bölgesi 211.1 milyon ton ile üçüncü ihracatçı bölge, 108,5 milyon ton ile Kanada dördüncü ihracatçı ülke olurken, 102.6 milyon ton ile Meksika beşinci ihracatçı ülkesidir. İthalat oranları analiz edildiğinde ise 2005 toplam petrol ithalatı 2.216.1 milyar ton olarak gerçekleşmiştir. Toplam petrol ithalatının ülkelere dağılımında ise, ABD 666.7 milyon ton ile en çok ithalat yapan ülke olmuştur. ABD'nin ardından 655 milyon ton ile Avrupa ikinci büyük ithalatçı, 469,3 milyon ton ile Çin ve Japonya'nın dışındaki diğer Asya Pasifik ülkeleri en çok ithalat yapan üçüncü bölge olmuş, Japonya 258,2 milyon ton ile dördüncü, Çin 166.9 milyon ton ile beşinci ithalatçı ülke olarak yer almıştır.⁵⁹

⁵⁸ Ali Bilginoglu, **Türk Ekonomisinin Enerji Bağımlılığı Üzerine Bir Eş Bütünleme Analizi**, Journal of Yasar University,26(7) 4392 – 4414, ss, 11-24, 2012.

⁵⁹ **BP** Dünya Enerji Raporu, http://www.bp.com/content/dam/bp-country/en_ru/documents/publications_PDF_eng/Statistical_review_2007.pdf (Erişim Tarihi: 12.03.2015).

Dünya genelinde 2009 yılı verilerine göre, 12,15 milyar TEP birincil enerji kaynağı arzı gerçekleştirilmiştir. Bu enerji arzının %32,8'lik kısmı petrolden, %27,2'lik kısmı kömürden, %20,9'u doğal gazdan, %10,2'si biyoyakıt ve atık enerji kaynaklarından, %5,8'i nükleer enerji kaynaklarından, %2,8'lik kısmı hidrolik enerjiden ve geriye kalan %0,8'lik kısmı ise jeotermal, rüzgâr, güneş ve diğer enerji kaynaklarından elde edilmiştir. 2009 yılı OECD ülkelerinde oluşan birincil enerji kaynağı arzı 5,413 milyar TEP olarak gerçekleşmiş ve toplam dünya arzının %45'e yakın bir kısmı bu ülkelerde gerçekleşmiştir. OECD üyesi ülkelerdeki enerji arzının kaynaklara dağılımı; %36,3'ü petrol, %24,5'i doğal gaz, %20,2'si kömür, %11'i nükleer enerji, %4,2'si biyoyakıt ve atık, %2,1'i hidrolik enerji ve geriye kalan %1,2'si ise diğer enerji kaynakları şeklinde gerçekleşmiştir. 2035 yılına ilişkin tahminlere göre, enerji arzından kaynakların aldığı payların %29,8'inin petrol, %29,3'ünün kömür, %22,4'ünün doğal gaz, %11,8'inin diğer enerji kaynakları, %6'sının nükleer enerji ve %2,4'ünün ise hidrolik enerji kaynakları şeklinde oluşması öngörülmektedir.⁶⁰

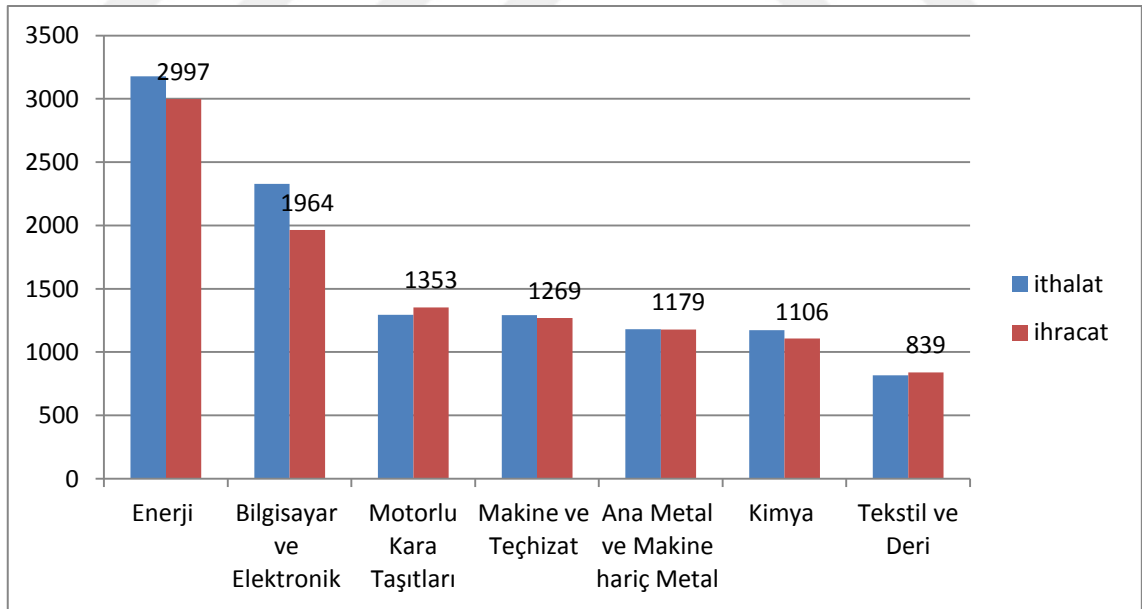
Enerji piyasalarını sürükleyen ve enerji ticaretine yön veren ülkeler yükselen piyasa ekonomileridir. Dünya Enerji Raporu 2012'de yer alan verilerde, OECD dışı ülkelerin dünya enerji talebindeki payı 2010 yılında %55 iken 2035 yılında bu rakamın % 65 'e çıkacağı belirtilmiştir. Raporda, Çin'in %60'lık talep artışı ile beraber enerji kullanımında payını en çok arttıran ülke olması beklenmektedir. Çin'i taleplerinin neredeyse iki kat artış göstermesi beklenen Hindistan ve Orta Doğu ülkeleri takip etmektedir. 2035 yılında OECD ülkelerinin payının ise 2010 yılına kıyasla sadece %3 artacağı öngörülmektedir.⁶¹

⁶⁰ Hakan Kum, **Yenilenebilir Enerji Kaynakları: Dünya Piyasalarındaki Son Gelişmeler ve Politikalar**, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 33, ss, 207-223, Temmuz-Aralık 2013.

⁶¹ Erdem Koç, **Dünyada ve Türkiye'de Genel Enerji Durumu-III Dünya Değerlendirmesi**, Termodinamik Dergisi, sayı: 194, ss, 65-77, 2013.

Ticaret hacmi açısından değerlendirildiğinde, küresel ihracat rakamları içerisinde enerji ihracatı payı ilk sırada yer almaktadır. 2012 yılında küresel ihracatın %58'si altı sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlar aldıkları paylara göre sırasıyla enerji, bilgisayar ve elektronik, motorlu kara taşıtları, makine teçhizat, ana metal, metal ürünleri ve kimya sektörüdür. 3 trilyon dolarlık ihracat ile %18'lik paya sahip olan enerji sektörü küresel ihracatta ilk sırada yer alırken, enerji sektörünü 1,9 trilyon dolarlık ihracat ile küresel ihracatın %12'sini oluşturan bilgisayar ve elektronik sektörü izlemiştir. 2012 yılında 2 trilyon dolarlık ihracat ile Çin küresel mal ihracatında ilk sırada yer almaktadır. Çin'i sırasıyla 1,4 trilyon dolarlık ihracat ile Almanya, 1,35 trilyon dolar ile A.B.D, 799 milyar dolar ile Japonya ve 557 milyar dolar ile Fransa izlemiştir. Küresel ithalat oranları ülkeler açısından değerlendirildiğinde ise, 2012 yılında 2,3 trilyon dolarlık ithalat ile A.B.D küresel mal ithalatında ilk sırada yer almaktadır. A.B.D'yi sırasıyla 1,68 trilyon dolar ihracat ile Çin, 1,17 trilyon dolar ile Almanya, 886 milyar dolar ile Japonya ve 657 milyar dolar ile Fransa izlemiştir.⁶²

Şekil 3_ Sektörlere Göre 2012 Yılı Küresel Mal Ticareti Dağılımı (Milyar \$)

62

GTB verileri, <http://risk.gtb.gov.tr/data/52c2baa7487c8e312c013181/2007-2012%20D%C3%BCnya%20ve%20T%C3%BCrkiye%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticareti%20De%C5%9Ferlendirme%20Raporu%20v3.pdf> (Erişim Tarihi:12.03.2015).

Kaynak: GTB, 2007-2012 Dönemi Küresel ve Ulusal Dış Ticaret Gelişmeleri, www.gtb.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.03.2015).

Şekil 3'te 2012 yılı dünya mal ticareti verileri ithalat ihracat oranları rakamsal olarak gösterilmektedir. Veriler incelendiğinde, enerjinin diğer tüm mal ticareti gruplarını geride bırakıp 3178 milyar \$'lık ithalat ve 2997 milyar \$'lık ihracatla dünya ticaretinde ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Özellikle son yıllarda Asya'da olmak üzere pek çok yükselen ekonomide enerji yoğun ürünlere yönelik yerel talepteki güçlü büyüme, üretimin hızla artmasına ve ihracatın genişlemesine yol açmaktadır. Farklılık gösteren enerji fiyatları ticaretteki fiyatların belirlenmesinde, sanayi sektöründe rekabetin artmasında, ulusal ve uluslararası ölçekli şirketlerin yatırım kararlarında ve stratejilerinin belirlenmesinde kilit rol oynamaktadır. Uluslararası Enerji Örgütü tarafından yayınlanan raporlarda, 2035 yılına kadar olan dönemde enerji talebinin dünya genelinde üçte bir oranında artması beklenmektedir. 2008-2030 döneminde, dünya enerji talebindeki ortalama yıllık artışın %1,6 olacağı tahmin edilmektedir. Bu dönem sonunda, 2030 yılı itibariyle toplam enerji talebi artışının %45'e ulaşması beklenmektedir. OECD ülkelerindeki enerji talebi nispi olarak düşüş gösterirken, Çin ve Hindistan başta olmak üzere talep artışının yükselerek Asya bölgelerine kayması öngörülmektedir.⁶³

Dünya Enerji Görünümü 2012 raporuna göre, enerji ticaretinde büyük söz sahibi olan ABD'de meydana gelecek olan enerji bileşimindeki dönüşümün küresel enerji haritasına yeniden yön vermesi beklenmektedir. Bu durumun ise enerji piyasaları ve ticareti üzerinde çok etkili olacağı öngörülmektedir. ABD'nin hâlihazırda toplam enerji ihtiyacının %20'sini ithal etmesine rağmen, 2035 yılında artan petrol, kaya gazı ve biyoenerji üretiminin yanı sıra yakıt verimliliğinin iyileştirilmesiyle birlikte enerjide kendine yetebilen bir ülke konumuna geleceği tahmin edilmektedir. ABD'nin azalan petrol ithalatıyla birlikte Kuzey Amerika'nın 2030 yılında petrol ithalatçısı konumuna gelmesi ve böylelikle petrol ticaretinin Asya piyasalarına kaymasını hızlandırması

⁶³ Kum, ss, 207-223.

düşünülmektedir. Bu durumun neticesinde ise, raporda bu piyasaları Ortadoğu'ya bağlayan stratejik güzergâhların güvenliğinin öneminin artacağı vurgulanmaktadır.⁶⁴

Ülkeler açısından çok büyük öneme sahip olan enerji kaynakları konusunda uygulanan politikalar ise şu şekilde özetlenebilir.⁶⁵ Küresel enerji politikalarına yön veren anlayış; enerji arzının güvenliğinin sağlanması, kaynakların çeşitlendirilmesi, rekabet koşullarının hüküm sürmesi, en kaliteli ve en düşük maliyetli enerjinin tüketicinin kullanımına sunulabilmesidir. Tüm bunları yaparken çevreyi düşünmek ve enerji arzının çevreye mümkün olan en az zararla sağlanması da öncelikli enerji politikalarından birisidir. Birincil enerji kaynaklarının tükenme riskine karşı ülkeler yeni çevre dostu ve yenilenebilir enerji kaynak arayışlarına yatırım yapmaktadırlar. Ülkeler için kritik öneme sahip bir diğer enerji politikası ise, enerjide dışa olan bağımlılığın azaltılarak, enerji arzı güvenliğini tehdit edebilecek durumları ortadan kaldırmaktır. Mevcut enerji durumunda bir değişim yaşanmaması halinde 2030 yılına kadar küresel enerji talebinin yüzde 87'sinden OECD üyesi olmayan ülkeler sorumlu olacaktır. Günümüzde enerji politikaları ve uluslararası ticaret politikaları üzerinde etkili olan dinamiklerin başında, gelişmekte olan ülkelerden gelen hızlı talep artışları, iklim değişikliği sorunu, yenilenebilir enerji teknolojisi ve enerji yoksulluğu kavramları gelmektedir. Her geçen gün artış gösteren enerji talebinin karşılanabilmesi ülkeler açısından ekonomi ve dış ticaret politika ve stratejilerinin belirlenmesinde kilit rol oynamaktadır.

⁶⁴ IEA, **World Energy Outlook 2013**, Yayın No: TÜSİAD –T /2012/12/537, ss, 36-65, Aralık 2013.

⁶⁵ Safa Kaya, **Uluslararası Enerji Politikalarına Bir Bakış: Türkiye Örneği**, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m-102-1220>, 2013.

2.1.TÜRKİYE DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

Dünya genelinde yaşanan gelişmeler ve değişimler Türkiye ekonomisi ve dış ticareti üzerinde de etkili olmuştur. Özellikle, 1980 sonrasında yaşanan küreselleşme, sanayileşme ve liberalleşme süreci Türk ekonomisi ve dış ticaretinde çok radikal kararların alınmasında büyük rol oynamıştır. Türkiye’de, 1980 öncesi dönemde dışa açık, ithal ikameci ve ihracattan uzak, devlet himayesinde gerçekleşen dış ticaret politikaları uygulanmıştır. Ancak, 1980 sonrası küreselleşme sürecinin de etkisiyle birlikte, devlet himayesinde gerçekleşen ticaret serbestleştirilmiş, ithalatın yerine ihracat teşvik edilmeye başlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye’de uygulanan dış ticaret teori ve politikaları 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı başlık altında incelenecektir.

Türkiye’de uygulanan dış ticaret politikalarını incelemeye önce, genel anlamda dış ticareti etkileyen, dünya ekonomilerine yön veren birkaç önemli kavram üzerinde durulacaktır. Küreselleşme, liberalleşme kavramları ve bunların dış ticaret üzerine olan etkilerine kısaca değinilecektir. Türkiye dış ticaret politikaları iki dönem halinde incelendikten sonra; Türkiye enerji kaynakları, uygulanan politikalar, enerji rezervleri, üretim tüketim miktarları hakkında bilgiler verilerek Türkiye enerji görünümüne giriş yapılacaktır.

2.1.2. ULUSLARARASI TİCARETTE KÜRESELLEŞME VE LİBERALLEŞME

Türkiye ekonomik gelişimini ve değişimini incelemeyen önce dünya ekonomisi üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olan genel kavramlardan bahsetmek gerekmektedir. Bu kavramlardan ilki; küreselleşme ve liberalleşme kavramlarıdır. Küreselleşme kelimesi 1970'lerin sonlarına doğru ortaya çıkmış 1980'li yıllarda ise çok yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çok farklı tanımları bulunan küreselleşme tanım olarak, cihanşümul veya bütün dünyayı kapsayan anlamına gelmektedir.⁶⁶ Küresel kelimesi zamanla ekonomi dışında da pek çok yerde kullanılmaya başlanmıştır; Küresel kelimesinden hareket edilerek bugün toplum hayatının her alanında yeni kavramlar üretilmektedir; küresel pazar, küresel şirket, küresel ürün, küresel yönetici, küresel kültür, küresel siyaset, küresel işgücü, küresel sermaye bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁶⁷

Küreselleşme, önce gelişmiş ülkelerde dile getirilmeye başlanmış olan daha sonraları ise Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)'lerde de kullanılmaya başlanan finansal serbestleşme çabaları ve onun da bir sonucu olarak sermaye hareketlerinin serbest bir hale getirilmesi olarak tanımlanabilir. Dünya genelinde yaşanan bu süreçte; GOÜ'lerin kalkınmalarını sağlayabilmek için harici finansal kaynaklara duydukları gereksinimin yanı sıra, gelişmiş ülkelerin kendi sermayelerine daha karlı yatırım olanakları yaratma istekleri ve genel olarak finansal serbestleşmeye yönelik politikaların benimsenmesi, uluslararası sermaye hareketlerinin büyük bir ivme kazanarak önemli boyutlara ulaşmasına neden olmuştur.⁶⁸

Küreselleşmenin ortaya çıkışının, 1970'li yıllarda kapitalizmin çökmesinin ve savaşın sona ermesinin ardından ülkelerin yeni pazarlar aramaya başlamasıyla canlandığı öne sürülmektedir. Yaşanan teknolojik ilerlemelerin ve bilişim çağına geçilmiş olmasının da bu yayılma sürecini hızlandırdığı görüşü savunulmaktadır.

⁶⁶ Muhammed Akdiş, **Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye**, İstanbul: Beta Yayınları, ss, 78-95, 2005.

⁶⁷ Kamil Turan, **Küreselleşen Çağımız ve Çalışma Hayatı**, Kamu-İs Dergisi, Ocak, Cilt:3, Sayı: 3, ss, 23-44, 2004.

⁶⁸ Turan Zübeyir, **Finansal Piyasalar ve Küreselleşme**, Mevzuat Dergisi, Yıl14, Sayı: 162, ss, 13-25, Haziran 2011.

Dünya genelinde ekonomik alanlardaki kâr paylarında önemli bir düşüş yaşanmasının ardından, bu duruma bir tepkiymiş gibi küreselleşmenin ortaya çıktığı ve bunun kapitalist anlamda bir yeniden yapılandırma süreci olduğu ileri sürülmektedir. Özellikle savaş sonrası, genişleme döneminin sona ermesiyle birlikte daha yüksek kârlar ve büyüme için küresel ölçekte daha ucuz girdiler ve yeni pazar payları arayışları yoğunlaşmıştır.⁶⁹

Küreselleşmenin dünya ekonomisi üzerindeki etkilerini 1870 ve 1914 yılları arasındaki dönemi kapsayan üç önemli gelişmeden yola çıkarak incelemek mümkündür. Bunlardan ilki; ülkeleri birbirine yakınlaştıran ulaşım ve iletişim ağının genişlemesi ve uluslararası ticaretin önündeki sınırlamaların kaldırılması olarak görülmüştür. İkincisinin, sanayide ileriye gitmiş olan Avrupa toplumları ile diğer toplumlar arasındaki ticarete yaşanan gelişmelerin olduğu iddia edilmiştir. Üçüncü dönemsel gelişmenin ise, gelişmiş Avrupa ülkelerinin sanayileşmiş ülkelere yapmış oldukları dolaysız yatırımlar olduğu öne sürülmüştür.⁷⁰

Ekonomik açıdan küreselleşmeyi üç farklı başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar;⁷¹

- 1997 Uluslararası Ticaret
- 1998 Uluslararası Üretim
- 1999 Uluslararası Finansal Akımlar olarak sıralanabilir.

Liberalleşme bireylere daha çok özgürlük tanınması ve devletin bireyler üzerindeki baskısının azaltılması demektir. Liberal görüş, insanlar kendi çıkarlarının peşinde koşarken toplumsal refahı da arttırır tezini savunmaktadır. Liberallere göre, iktisatta görünmeyen ve kendiliğinden oluşan bir düzen vardır; bireylerin ekonomideki rolü, tıpkı mekanik ya da fizik yasalar örneğindeki gibi, iktisadi sistemi dengeye doğru

⁶⁹ Köne, ,ss. 22.

⁷⁰ Rana Eşkinat, **Dünya Ekonomisi**. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, ss, 15-34, 2008.

⁷¹ Erdem Karabıyık, **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Etkileri**, Bursa: Marmara Kitabevi, ss, 56-96, 2004.

götüren iktisat yasalarını keşfetmekle sınırlı kalmalıdır. Liberal insan, ‘homo economicus’, yani ‘en az zahmetle en çok kazanç sağlamaktan başka bir amaç gütmeyen akıl sahibi varlık’tır. İnsan, böylesine özgür davranmakla doğal iktisadi düzenin gerçekleşmesini sağlar. Bireysel çıkarlarla toplumun genel çıkarı çakışır ve ortada bir yerde dengeye kavuşur. Onlar, insanların özgürlüğüne verdikleri önemi sloganlarına taşımıştır: ‘Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler’-‘Let them do, Let them pass’.⁷²

Ekonomik olarak liberalleşme ise devletin müdahalesinin minimum düzeyde olması ve ticarete sınırların kaldırılması anlamına gelmektedir. Liberallere göre, ekonomide arz ve talep miktarlarının kesiştiği noktada bir denge oluşur ve bu dengenin oluşması için devletin müdahalesine gerek yoktur. Hatta devlet müdahalesinin dengeyi bozduğu görüşünü benimsemişlerdir. Liberaller, serbest rekabetin ve devletin müdahaleden kaçınmasının zorunlu olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Ayrıca, ekonomide üretim ile tüketimin fiyat mekanizması sayesinde dengeleneceğine inanırlar; emek ve sermaye arzı ile talebinin, gelir mekanizması sayesinde ayarlanacağına güvenirler.⁷³

Finansal liberalizasyon ise kısaca ticaretin önündeki sınırlamaların ortadan kalkması; gelişen, değişen teknoloji ile birlikte rekabetin son hızla seyretmesi olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle; ulusal piyasaları birbirinden ayıran sınırların ortadan kalkması, ayrıca, finans piyasalarındaki sınırlama ve denetimlerin sonlandırılması yoluyla uluslararası rekabete açık bir hale getirilmesi, piyasaların konvertibiliteye sahip olmalarıdır. Kurların dalgalanmaya bırakılması uluslararası sermaye akımlarının artması ve yatırım fonları ile yatırım ortaklıkları gibi yeni kurumsal yatırımların finans piyasalarındaki rollerinin artması anlamına gelmektedir.⁷⁴

⁷²Köne , ss 4-5.

⁷³ Leveine, ss, 688-726.

⁷⁴ Levine Ross, **Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda**, Journal Of Economic Literature, 35, ss. 688-726, 2007.

Küreselleşme ve liberalleşme kavramlarının uluslararası ticaret üzerindeki etkileri incelendiğinde; 1980’li yıllardan itibaren gelişme belirtileri gösteren küreselleşme olgusunun bir dizi değişim ve dönüşüm ile birlikte gerçekleştiği görülmektedir. Gerek, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası soğuk savaşın bitmesi, gerek teknolojik ilerleme ile haberleşme ve bilgi işlem teknolojisinin hızlanmasıyla beraber büyük oranda ucuzlamasının beraberinde getirdiği ülkelerin dışa açılmasını gerektiren düzenlemeler küreselleşme olgusuna ivme katmıştır. Yaşanılan bu değişim sürecinde uluslararası ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, hacminin artması, hızlanması, yaygınlaşması ve yeni yatırım araçlarının devreye girmesi ile birlikte dış ticaret hacminde genel bir artış gözlenmiştir. Liberalleşme, dünya ticaretinde serbestleşme, gümrük indirimleri ve sınır kontrollerinin azaltılması gibi avantajları da beraberinde getirmiştir.⁷⁵

Dünya genelinde meydana gelen bu değişim ve dönüşüm sürecinde yaşanan olaylar incelendiğinde; 1970’li yıllarda GOÜ’ün birçoğunda görülen petrol şoklarından kaynaklanan iktisadi bunalım ve borç krizleri o döneme kadar uygulanmakta olan korumacı ve müdahaleci politikaların eleştirilmesine neden olmuştur. Bu durum ise, ekonomik serbestleşmeyi ekonomik gelişmeden bağımsız olarak düşünemeyen görüşlere yaygınlık kazandırmıştır. 1970’li yılların sonlarında GOÜ’lerde ortaya çıkan borç krizi, dış borçlarını ödemekte ve dış kaynak bulmakta zorlanan bu ülkelerin, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarının da baskılarıyla, yurtiçi finansal kaynakların arttırılması ve durgunluktan çıkış için finansal serbestleşmeyi benimsemelerini zorunlu hale getirmiştir. GOÜ’lerin kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duydukları dış finansal kaynaklar, gelişmiş ülkelerin kendi sermayelerine daha kârlı yatırım olanakları yaratma istekleri ve genel olarak finansal serbestleşmeye yönelik politikaların benimsenmesi, uluslararası sermaye hareketlerini hızlandırmıştır. Gelişmiş ülkelerde başlayıp, 1980’li yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle birlikte GOÜ’leri de kapsayacak şekilde genişleyen finansal serbestleşme politikaları ile önce

⁷⁵ Mahfi Eğilmez, **Global Finansal Kriz ve Türkiye’ye Etkileri**, MESS Mercek Dergisi, Özel Sayı, ss.33-43, Ocak 2012.

yurtiçi finans piyasaları, ardından da sermaye hareketleri üzerindeki denetim ve kısıtlamalar kaldırılmıştır. Sermaye hareketlerinin önündeki tüm engellerin kaldırılması ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler sayesinde uluslararası finans piyasalarında bir ülkeden diğerine kolaylıkla hareket edebilen finansal akımlar hızla artarak çok büyük boyutlara ulaşmıştır.⁷⁶

Tüm dünya ülkelerini etkileyen küreselleşme, liberalleşme, teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ile birlikte ülkeler arası ulaşımın ve haberleşmenin kolaylaşması gibi eğilimlerin tamamından Türkiye de etkilenmiştir. 1980’li yıllara gelene kadar uygulanan dışa kapalı, müdahaleci ve ithal ikamesine dayalı yürütülmekte olan dış ticaret politikalarının artık işlemez hale gelmesiyle beraber, ekonomide devlet müdahalesini azaltan, özel girişimi destekleyen, ihracat yapılması için girişimlerde bulunan yeni bir ekonomi politikası benimsenmiştir. Dünya’ya hâkim olan modern düzenden yola çıkılarak ekonomide ve dış ticarete girilen yeni dönem için planlar hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. GÜ’lerin hızla geçiş yaptığı sanayileşme dönemine geçiş yapabilmek için hazırlıklar yapılmış ve o dönem coğrafi konum nedeniyle en çok ihracatı yapılan tarım ürünlerinin yerine daha sanayi ağırlıklı ürünler üzerine yoğunlaşmaya çalışılmıştır. Ekonomide başlatılan serbestleşme çabalarının, dışa dönük sanayileşme ve liberalleşme politikalarının Türkiye’nin ihracat gelirlerini arttırması planlanmıştır. Belirlenen tüm bu yeni hedeflerin tartışılıp bir kararnameyle resmileştirilmesi amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde bir yönerge imzalanmış ve böylelikle Türkiye için yeni ekonomi ve dış ticaret politikalarının uygulamaya konulduğu bir dönem başlamıştır.

⁷⁶ Zübeyir Turan, **Finansal Piyasalar ve Küreselleşme**, Mevzuat Dergisi, ISSN 1306-0767, Yıl 14, Sayı 162, ss, 23-30, Haziran 2012.

2.1.3.TÜRKİYE'DE UYGULANAN ULUSLARARASI TİCARET POLİTİKALARI

Her ülke için olduğu gibi, Türkiye için de sanayileşme süreci Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana önemle üzerinde durulan ekonomik büyüme, toplumsal kalkınma ve refah seviyesinin artırılması açısından vazgeçilmez bir unsur olarak gündemde kalmayı başarmıştır. 1923-1980 arası dış ticaret politikaları incelendiğinde önceki dönemde uygulanan politikadaki en büyük farklılık, sanayileşme hedeflerine ulaşabilmek için planlı kalkınma dönemine geçilmiş olmasıdır. 24 Ocak 1980 kararlarına kadar olan dönemde Türkiye'de ithal ikameci politika sistemi uygulanmıştır ki, bunun anlamı daha önce ithal edilen mallar yerine ülkede üretim yapılmasıdır. Ancak bu uygulanan sanayi politikasıyla istenilen istihdam sağlanamamış ve istenilen ekonomik büyüme oranına ulaşamamış ve dış ticarete sürekli açıklar verilmeye başlanmıştır. Bunun sonucu olarak 1980 yılında ekonomi işleyemez ve içinden çıkılmaz bir hal almış ve hükümet tarafından bu dar boğazdan kurtulmak için 24 Ocak 1980 kararları uygulamaya konulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye ekonomisi ve uygulanan dış ticaret politikaları, Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 kararlarına kadar olan süreç, (1980 öncesi) ve 24 Ocak 1980 kararlarından sonraki gelişmeler (1980 sonrası) olarak irdelenecektir.⁷⁷

24 Ocak kararlarının yürürlüğe konmasından sonra ise ilk başta istenilen hedeflere ulaşıldığı görülmüş ancak bu başarı durumu çok uzun sürmemiştir. 2000'li yıllara kadar olan süreçte pek çok ekonomik kriz yaşanmıştır. Bunları aşmaya çalışırken de ağır şartlı anlaşmalarla dış borçlanma yoluna gitmek zorunda kalınmıştır. Öncelikle, önem verilen sanayileşmeyi arttırmak için ihracatı özendirme politikaları konusunda istenilen başarı sağlanamamış ve ithalat oranındaki yükselişin de önüne geçilememiştir. TL'nin değeri korunamamış ve Dolar karşısında sürekli değer kaybetmiştir. Özelleştirmeler istenilen düzeyde olmamış, KİT'lerin (Kamu İktisadi Teşebbüsü) yükünden kurtulunamamıştır.

⁷⁷ Hıdır Mor, **Kriz ve Fırsatlar**, Dış Ticarete Durum Dergisi, Sayı:40, ss, 6-13, Aralık 2008.

2.1.4. TÜRKİYE’DE 1980 ÖNCESİ DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

Türkiye’de uygulanan ekonomik politikalar değişim ve gelişimlerine göre bölümlere ayrıldığında, konuya ilk olarak 1923-1929 arası Cumhuriyet Dönemini ele alarak başlanabilir. Bu dönemde Türkiye ekonomisi yeni çıkmış olduğu I.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın tahribatı ve imzaladığı Lozan Anlaşmasının ağır hükümleri nedeniyle çok zor zamanlar geçirmiştir. Ulaştırma alt yapısının yeterli olmayışı, yeterli sermaye birikiminin bulunmayışı gibi olumsuz ekonomik etkiler sonucunda dönemin ülke ekonomisinin bir bütünlük oluşturmaktan ziyade bölgesel olarak şekillendiği görülmektedir.⁷⁸ Ayrıca, girişimciler veya yabancı sermayedarlar için güven telkin etmediği için yatırım yönünden de bir dar boğaz içerisine girilmiştir. Yine aynı dönem içerisinde ulusal sermaye birikiminin yeterli seviyede olmamasından dolayı ekonomide yabancı sermayeye gerek duyulmuştur.⁷⁹

Türkiye’de de tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi ekonomik refah düzeyinin artırılması ve ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından sanayileşme, Cumhuriyetin kuruluşundan buyana çok kritik bir öneme sahip olmuştur. Sanayileşme, ulusal gelir içinde imalat sanayi sektörünün payının belli bir orana yükselmesi ve üretimde makine kullanılması durumu şeklinde tanımlanabilir. Yine tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de sanayileşmenin en büyük göstergesi olarak kabul edilen sanayi sektörünün Gayri Safi Milli Hasıla’daki (GSMH) payının küreselleşmenin etkisinin arttığı 1970’li yılların sonrasında yükseldiği gözlemlenmiştir.⁸⁰

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında göreceli olarak liberal bir iktisat politikası benimsenmekle beraber, devletin yerli üretimi arttırmaya yönelik vergi muafiyetleri, özel sektöre ucuz girdi olanakları gibi yerli üretimin arttırılmasını hedefleyen düzenlemeleri söz konusu olmuştur.⁸¹ Fakat kuruluş yıllarında izlenen liberal

⁷⁸ İlhan Uludağ, **Türkiye Ekonomisi Teori, Politika, Uygulama**, Der Yayınları, İstanbul, ss, 20-34, 2007.

⁷⁹ Uludağ, ss, 20-34.

⁸⁰ Süreyya Yıldırım, **Türkiye’de 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Etkileri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7 (I), ss, 5-14, 2011.

⁸¹ Lerzan Özkale, , **Dış Ticaretin Yapısal Değişimi Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85’inci Yılında Türkiye Ekonomisi**, Ed. Gülen Elmas Arslan, Ankara, ss, 355-382, 2009.

politikaların beklentileri karşılayamaması, yeni iktisat politikası arayışlarına yol açmıştır. Bu dönemde önemli bir girişimci sınıfının oluşmaması, uluslararası piyasalarda meydana gelen dalgalanmalar ve yeterli alt yapının bulunmayışı gibi sebeplerle 1930'dan itibaren ekonomide daha çok devlet ağırlıklı bir politika uygulanmaya başlanmıştır.⁸²

Kuruluş yıllarında Türkiye ekonomisi dışa açık bir ekonomik görünüm sergilemekteydi. Ekonomideki dışa açıklığın temel nedeni aşırı derecede dışa bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olunmasıydı.⁸³ Dışa açık bir ekonomi politikasının uygulanmasının bir diğer nedeni ise; I. Dünya Savaşının sonrasında imzalanan ve içerisinde çok ağır şartlar barındıran Lozan Barış Anlaşması'nın ekonomik hükümlerinden kaynaklanmaktadır. Lozan Barış Anlaşması hükümleri gereğince 1916'da imzalanan Osmanlı Gümrük Tarifeleri beş yıl süreyle geçerli kalmıştır. Bu sebepten ötürü Türkiye'de, 1929'a kadar gümrük tarifelerinde bir artış gerçekleştirilememiştir.⁸⁴

Bu nedenle, Türkiye'de dış ticaretin 1923-1929 yılları arasındaki dönemde ticari açıklık oranı artmış ve bunun neticesinde de dış ticarete sürekli bir açık verme durumu söz konusu olmuştur. Buna çözüm olarak ithalat oranında bir kısıtlamaya gidilmiştir. Türkiye ekonomisinde 1923-1929 yılları incelendiğinde ithalatın GSMH'ya oranı %14,6 ve ihracatın GSMH'ya oranı ise %10,6 olmuştur. Bu orana daha sonraki elli yıl içerisinde ulaşamaması bu dönemde ticari açıklık uygulamasının bir göstergesi olarak düşünülmektedir.⁸⁵

1923-1929 arasındaki dönemde ağır şartlı anlaşmalar neticesinde ortaya çıkan bunalıma rağmen sanayileşme dönemime geçiş için çok önemli bir adım atılmıştır. Tarımdan sanayileşme dönemine geçişin nasıl olacağı konusunda önemli kararların

⁸² Mehmet Palamut, **Cumhuriyetten Günümüze Yaşanan Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar**, Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, Yıl: 7, Sayı: 41, ss, 20-34. 2008.

⁸³ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bu Güncü Durumu**, 10. Baskı, Bursa, Ezgi Kitapevi, ss, 89-104, 2009.

⁸⁴ Uludağ, ss, 20-30.

⁸⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, ss, 95-107, 2008.

alındığı ‘Türkiye İktisat Kongresi’ 1923 yılının mart ayında toplanmıştır. Kongrenin toplanmasının altında iki çok önemli sebep yatmaktadır: Bunlardan birincisi; tüccar, sanayici, çiftçi ve işçi kesimlerinin sorunlarını bir bütün halinde belirlemektir. İkincisi ise yabancı sermaye çevrelerini ekonominin genel görünüşü konusunda bilgilendirmektir.⁸⁶ Çıkan kararlar, sanayileşmeyi destekleyen ancak bunun için biraz daha zamana ihtiyaç duyulduğu, tarımdan sanayileşmeye geçiş döneminde tarımın sanayileşmeyi desteklemek için çalışması gerektiği yönünde olmuştur. Kongrede alınan kararlar kısaca şöyledir; halkın %80-90’ının tarım sektörü ile uğraşması nedeniyle, kalkınma öncelikle tarım alanında yapılmalı, sanayi gelişimine zamanla geçilmelidir. Sanayinin ilerlemesini sağlayabilecek destek için gerekli olan tüm sermaye, döviz ya da iş gücü ancak tarım sektörü tarafından sağlanabilir. Bu koşulda sanayileşme ancak tarım sektöründe refahın sağlanması, iç piyasanın güçlendirilip genişletilmesi yoluyla ayrıca kamu ve özel sektörün birlikte çalışması ile mümkün olabilir. Öncelikli olarak yerli üretim teşvik edilmeli, gereksiz ve lüks ithalattan kaçınılmalıdır, çalışma serbestliği ve girişimcilik desteklenmeli ancak tekelleşmenin önüne geçilmelidir. Yabancı sermaye ise ancak ekonomik kalkınmaya yararlı olacaksa yasalara uygunluk şartıyla kabul edilmelidir.⁸⁷

Bu dönemde yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu (1927) gereğince sanayi makinelerine gümrük vergisi muafiyeti getirilmiştir. Lozan sözleşmesinin bittiği 1929 yılında yeni bir gümrük tarifesi yürürlüğe girmiştir. Kabul edilen yeni tarifeye beraber tüm tarım makine, araç ve gereçleri gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. 1929 tarifesinde ulaştırma araçları ve yurtiçinde üretilmeyen sanayi maddeleri üzerindeki vergi oranları 1929’dan önceki döneme göre daha da azaltılmıştır. Ancak, yerli sanayi alanlarındaki ithalatı ve yerli üretimi koruyabilmek amacıyla yönelik olarak yeni tarifede özellikle iplik ve kumaş, şeker, un ve diğer gıda maddeleri, deri ve ağaç ürünleri, çimento gibi gelişmekte olan ürünlere yüksek vergi oranları getirilmiştir.⁸⁸

⁸⁶ Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, 17.Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005),

⁸⁷ Ruşen Demirel, **Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Kadar İthalat Politikamızdaki Gelişmeler (1923-1993)**, HDTM Dergisi Özel Sayı, 1994

⁸⁸ Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994.

Bu dönemde devlet özel sektörü desteklemiş, sadece özel sektörün yetişemediği yerlerde yatırım yapma kararı almıştır. Bu durum 1929'lara kadar böyle devam etmiştir. Ancak 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde başlayan ve kısa sürede tüm ülkelere yayılan Büyük Bunalım'dan Türkiye de etkilenmiş ve uygulanan liberal politika yerine yeniden devlet destekli ekonomi politikasına dönüş yapılmıştır. Büyük Bunalım nedeniyle tarım ürünleri ithalatının yavaşlaması Türkiye'yi de kötü etkilemiş ve tarım ürünlerinin ihracında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Rakamsal olarak durum incelendiğinde; 1925-1929 döneminde GSYİH %12,4 artarken, 1930-32 döneminde %17,3 düşmüştür.⁸⁹

İkinci dönem aralığı olan Devletçi Sanayileşme Dönemi, 1930-1950 yıllarını kapsamaktadır. 1930 ve 1931 yılları iç ekonomiye yönelik olarak müdahale önlemlerinin alınmadığı ancak dış ticarete sıkı denetimlerin uygulandığı yıllar olmuştur.⁹⁰ Türk ekonomi tarihinde devletçiliğin başladığı yıllar olarak kabul edilen 1930'lu yılların en önemli özelliği ise, önceki dönemde uygulanan Keynesyen politikalarla benzerlik gösterecek biçimde devletin ekonomik hayata doğrudan müdahale etmesi ve iktisadi işletmeler kurmasıdır. Ayrıca, önceleri ithalat yoluyla karşılanan temel tüketim mallarının yurt içinde üretilmeye başlanması ve ulusal ekonomide ilk kez bir planın uygulamaya konulmuş olmasıdır.⁹¹ 1931 yılının temmuz ayında ithalata kota konulması ve ihracatın denetlenmesi hakkında çıkan kanun ekonomi politikasında korumacılığın ilk adımları olarak değerlendirilmektedir. Bu kısıtlamaları uygulayabilmek için listeler hazırlanmış, tarım ve sanayi üretiminde kullanılan araç gereçler bu uygulamanın dışında tutulmuştur. Mamul gıda maddeleri, alkollü içecekler, parfüm, elbise, ayakkabı ve deri eşyalar gibi bazı tüketim mallarının ithali ise yasaklanmıştır. Diğer tüketim malları ile çimento gibi yurtiçinde de üretilen malların ithalatı ise kotalar çerçevesinde belirlenmiştir. Bunun da ötesinde dış ticaret politikası ile sanayileşme politikasının uyum içerisinde ilerleyebilmesi için bazı

⁸⁹Demirel, ss, 12-20.

⁹⁰ Boratav, ss, 155-163.

⁹¹ Sezen Seriye, **Türkiye'de Planlama**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara, ss, 45-79, 2004.

önlemler alınmıştır. 1930-1933 yılları arasında ithal ürünlerin fiyatlarında neredeyse yarı yarıya varan düşüşler yaşanmıştır.⁹²

1933 yılından itibaren, çok büyük ilerlemeler sağlanmış ve dış ticarete önemli bir yere sahip olan ülkelerle karşılıklı gümrük tarife indirimlerini de kapsayan ikili ticaret anlaşmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde görülen ilerlemelerden sonra, Türkiye hükümetinin ithal ikamesine yönelik sanayileşme politikasıyla uyumlu bir dış ticaret politikası uyguladığını söylemek mümkündür⁹³. 1933-1938 yılları arasında I. Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) uygulanmış, böylece devlet iktisadi hayata ilk adımını atmıştır. BBYSP, şartları gereği deri ve kumaş eşyalar başta olmak üzere vergi oranları daha da arttırılmıştır. Düzenleme getirilen bu tarife değişiklikleri hükümete ilerleyen zamanlarda diğer ülkelerle yapılacak olan ikili ticaret anlaşmalarındaki pazarlıklara yüksek tarife oranları ile başlama olanağı sunmuştur. Ancak planı tam anlamıyla bir kalkınma planı olarak yorumlanmak yerine, devletin sanayi alanındaki yatırım programı olarak değerlendirmek daha doğru gözükmektedir..⁹⁴

1939 yılına gelindiğinde ise tüm dünyayı derinden etkileyen ve Türk ekonomisinin kalkınmasına derin bir darbe indiren, hedeflenen İkinci Kalkınma Politikasının (İKP) uygulanmasını durduran 6 yıl süren İkinci Dünya Savaşı'nın tahribatı çok ağır olmuştur. Uygulanmaya konulmasından vazgeçilen fakat uygulanmaya konulsa devleti çok daha sağlıklı ve sağlam temelli bir sanayiye kavuşturması öngörülen İKP'nin ana hatları ise şu şekilde özetlenebilir.⁹⁵ İktisadi plan, hızlı bir sanayileşme ile birlikte ara ve yatırım malları üretimine ağırlık verilmesini ve bunun neticesinde de sanayileşme stratejisi olarak ithal ikamesinin ikinci aşamasını amaçlamaktadır. Türkiye topraklarından çıkarılan madenlerin ham haliyle değil, işlendikten sonra yurt dışına satılmasını böylelikle yeni istihdam yaratılmasını öngörmektedir. Ağır sanayinin kurulması için ilk adımların atılması gerektiğini ve bu nedenle de ucuz enerji ve çevirici güç üretimine öncelik verilmesi gerektiği

⁹² Boratav, ss, 155-163.

⁹³ Tezel, ss, 33-45.

⁹⁴ Buluş, Abdülkadir, **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Tablet Kitapevi, Konya, ss, 25-54, 2009.

⁹⁵ Ahmet Öztürk, **Ekonomik Kalkınma**, Ekin Kitapevi, Bursa, ss, 91-108, 2008.

savunulmaktadır. İkinci Plan'ı birincisinden ayıran en önemli fark ise, yatırım malları üretimine öncelik verilmesi ve ihracatın amaçlanmasıdır.⁹⁶

1939 yılının Eylül ayında başlayan ve 1945 yılına kadar devam eden II. Dünya Savaşı, savaşa girilmemiş olunmasına karşın Türkiye'nin hem ekonomik yapısını derinden sarsmış hem de yeni başlamış olan sanayileşme sürecine büyük bir darbe vurmuş ve böylece sanayileşme sürecini yavaşlatmış hatta durdurmuştur. Avrupa'da çıkan savaş sonrası eli silah tutan tüm insanların savaş için hâlihazırda bulundurulması durumu hem verimli iş gücü azaltmış hem de devletin harcamaları yükseltmiştir. Yükselen talep karşısında giderek azalan arz oranı ekonomiyi daha da zora sokmuş ve bu durum fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. Bu esnada devlet içinde belli bir kesimin tüketim mallarını stok yapıp bundan haksız kazanç sağlamaya başlaması üzerine devlet gerek ekonomik kalkınma ve gerekse de sanayileşme üzerine müdahalesini arttırıcı önlemler alma yoluna gitmiştir.⁹⁷

O yıllarda başa gelen Refik Saydam hükümetinin 1940 yılında yürürlüğe koyduğu "Milli Koruma Kanunu" hükümete sınırsız yetkiler vererek, ticarete millileştirmeye imkân sağlamıştır.⁹⁸ Bu kanun ile tarımsal arazilere ve sanayi kuruluşlarına devletin el koymasının önü açılmış, sanayiye özendirici önlemlere son verilerek yeni tesislerin kurulması da izne bağlanmıştır. Ayrıca devlete enflasyonun önlenmesi için, piyasada oluşan fiyatlara müdahale etme ve hangi ürünlerin üretileceğinin belirleme yetkileri verilmiştir.⁹⁹

O dönemde yaşanan önemli olaylar incelendiğinde, 1946 yılında ilk kez devalüasyon yapılmıştır. 1 dolar 129 kuruştan, 280 kuruşa çıkmıştır. 1947'de Türkiye IMF'ye (Uluslararası Para Fonu) üye olmuştur. 1947 yılında "Türkiye İktisadi Kalkınma Planı" yürürlüğe konmuştur. 1948de "Yabancı Sermayeyi Teşvik

⁹⁶ Demirel, ss, 20-25.

⁹⁷ Tezel, ss, 259-280.

⁹⁸ Tezel, ss, 259-280.

⁹⁹ Boratav, ss, 183-190.

Kararnamesi” çıkartılmış. Son olarak ta 1950 yılında “Türkiye Sinaî Kalkınma Bankası” kurulmuştur.¹⁰⁰

Ardından gelen 1950-1960 arası Liberal İktisat Döneminde ise, hükümette başa gelen Demokrat Parti’nin aldığı kararların etkisiyle birlikte, sanayileşme ve liberalleşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Çünkü, gelen hükümet ekonomik kalkınmanın tek yolunun rekabetçi piyasaların içine dâhil olmaktan geçtiğine inanıyordu. Bu nedenle, ihracatın ilerlemesine büyük önem verilmiş ve bunun neticesinde de 1950 yılında ihracat % 60-65 oranında serbestleştirilmiştir. Ayrıca 1950-1960 yılları arasında genel olarak tüm ülkede yaşanan teknolojik ilerlemelerin etkisiyle, haberleşmeye, tarıma, karayolu altyapısına ve enerji sektörüne verilen destek ve kaynak arttırılmıştır. Gene aynı dönem içerisinde, temel tüketim mallarının ithal ikamesi tamamlanarak dönem sonundan itibaren dayanıklı tüketim mallarının üretim aşamasına geçiş başlamıştır.¹⁰¹

Devlet tarafından 1953 yılından 1958’e kadar ithalat konusunda sürekli artan sınırlandırmalar yapılmak zorunda kalmıştır. Bu sınırlamaların altında yatan temel amaç ise artan ticaret açığının önüne geçmek olmuştur. Bu dönemde ayrıca, hükümete II. Dünya Savaşı sırasında ekonomiye müdahale konusunda geniş yetkiler sağlayan Milli Koruma Yasası yeniden yürürlüğe konulmuş ve fiyat denetimleri arttırılmıştır. Bu sıkı önlemlerin iki yıl uygulanması sonucunda dış ticaret açığının bir miktar gerilediği gözlemlenmiştir. İthalatta yaşanan bu daralma ithalatla yakın seyreden sanayi kesiminde de büyük ölçüde bir daralmaya neden olmuştur.¹⁰²

Devlet tarafından uygulanan bu önlemlere ek olarak, 4 Ağustos 1958’de temel amacı TL’nin devalüe edilmesi, ithalat önündeki engellerin yumuşatılması, para arzının ve bütçe harcamalarının kısılması, KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsü)’lerin ürün ve

¹⁰⁰ Taner Berksoy, **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, yayın no: 1994-27, ss, 35-76, Temmuz 2004.

¹⁰¹ Demirel, ss, 33-40.

¹⁰² Osman Balkanlı, , **Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine**, Uludağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXI, Sayı 1, ss. 13-26, 2006.

hizmetlerinin fiyatlarının yükseltilmesi konularını kapsamak olan bir dizi ekonomik istikrar programı uygulamaya konulmuştur.¹⁰³

Yine aynı dönemde, liberal politikaların benimsenmesiyle birlikte, devletin ekonomik alanlara müdahalesini kısıtlamaya yönelik kalkınma planı yapma yoluna gidilmemiştir. 1950’li yılların sonlarına doğru gelindiğinde ise ekonomik göstergelerdeki bozulmaların ve dış kaynak sağlayan kuruluşların da etkisiyle, ekonomik kalkınmanın plan dâhilinde yürütülmesi gerekliliği gerçeği ortaya çıkmıştır.¹⁰⁴ 1950’li yılların sonuna gelindiğinde artan dış borçlar ve yüksek enflasyon sonucu bozulan ekonomik istikrarın yeniden sağlanabilmesi için uygulanabilecek iki seçenektен birincisi sermaye kullanımını serbest piyasa koşullarına bırakmak, ikincisi ise sermaye kaynaklarındaki belirsizliği ortadan kaldırmak ve planlı sermaye kullanımına geçiş yapmaktır. Özellikle 1955’ten sonra yaşanan tüm olumsuzluklar 1958 istikrar önlemlerinin alınmasını zorunlu hale getirmiş; fakat alınan bu önlemler 27 Mayıs 1960 ihtilalının çıkmasını önleyememiştir. Çıkan ihtilal bir nevi 1950’ler de Türkiye’de yaşanan ekonomik bunalıma bir tepki niteliğinde olmuştur. Bahsedilen dönemde dış ticarete ve çeşitli ürünlerin temininde yaşanan sıkıntılarla birlikte ortaya çıkan yüksek enflasyonun sebebi, ekonominin plansız ve liberal bir anlayışla yönetilmesine bağlanmıştır.¹⁰⁵ O dönemdeki dâhili ve harici konjonktürlerin etkisiyle birlikte ikinci tercihin seçilmesini zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda da Türkiye’de artık ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayabilmek amacıyla yeni ve planlı bir döneme geçiş yapılmıştır.¹⁰⁶ Planlı kalkınma dönemi ile birlikte sanayide de, ithal ikameci sanayileşme doğrultusunda dayanıklı tüketim malları sektöründen, ara ve yatırım mallarına doğru yapısal değişimin hedeflendiği yeni bir döneme geçiş yapılmıştır.¹⁰⁷

¹⁰³ Kepenek, ss, 39-46.

¹⁰⁴ Abdullah Takım, **Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları**, Maliye Dergisi, Sayı 160, ss, 29-53, Ocak -Haziran 2011.

¹⁰⁵ Zeyyat Hatipoğlu, , **Türkiye İktisadının Geçmişi Bugünü ve Geleceği**, Beta Yayıncılık, İstanbul, ss, 43, 2007.

¹⁰⁶ Kepenek, ss, 44-55.

¹⁰⁷ Akın İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3487, İstanbul, ss, 16-35, 2006.

1960'larda başlayan Planlı Kalkınma Döneminde, hedefler 1930'lu yıllardakinden içerik olarak çok daha farklı olmuştur. Ekonomik ve sosyal gelişimlerin ve değişimlerin iç içe olduğu birleştirici ve bütünleştirici bir yol çizilmiştir. 1961 yılı Anayasasında, "Sosyal ve Ekonomik Hükümler" başlığı altında, ekonomik kalkınma planlarını hazırlama görevi devlete verilmiş, ekonomide kamu kesimine farklı bir bölüm ayrılmış, planlama, anayasal bir zorunluluk haline getirilmiştir. Buna bağlı olarak sosyal ve iktisadi hayata planlama düşüncesi egemen olmuş ve ekonomide devletin üstlendiği görevleri yerine getirmek için oluşturulmuş olan KİT'lere belli başlı görevler yüklenmiştir.¹⁰⁸

Yeni girilen planlı dönem içerisinde sanayileşmeye çok büyük bir önem verilmiştir. Sanayileşme ve kalkınmanın bir bütün olarak görüldüğü 20. yüzyılda doğal bir netice olarak kalkınma planlarının hedefleri de bu doğrultuda belirlenmiştir. Sanayileşme politikası hedefleri gereğince, planlarda sanayi sektörünün büyüme hızı diğer sektörlerden daha yüksek tutulmuş, dolayısıyla da sanayileşme, belirli bir büyüme ve kalkınma hızına ulaşabilmek için gereken öneminden ve önceliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Sanayileşme politikası, planlı dönemde yaygın olarak uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası üzerine oturtulmuştur. 1963 yılı sonrasında hazırlanmış olan dört kalkınma planında da sanayileşme ilk hedef olarak konulmuş olsa da, özellikle iki üç ve dördüncü planlarda sanayi sektöründe daha köklü yapısal değişim ve gelişimin amaçlandığı gözlemlenmektedir.¹⁰⁹

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra uygulanmaya başlanan planlı dönemde belirlenen hedefler ve uygulanan sanayileşme politikaları aynı dönemde neredeyse tüm az gelişmiş ülkelerde kabul gören politikalar idi. Türkiye'de sanayileşmenin anahtarı iç talebin artırılması olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda planlı döneme geçilirken temel tüketim ürünlerinin ithal ikamesi büyük oranda gerçekleştirilmiş ve ilk üç kalkınma planında da tüketim malları ile ara ve yatırım mallarının ithal ikamesini gerçekleştirme çabasında olunmuştur. İthal ikamesindeki asıl amaç, döviz tasarrufu sağlamaktır.

¹⁰⁸ Kuyucuklu, Nazif, **Türkiye İktisadı**, Filiz Kitabevi, İstanbul, ss, 63-86, 2005.

¹⁰⁹ Altıntaş, Mustafa, **İççe Yönelik Sanayileşme Politikası**, A.İ.T.İ Akademisi Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları, Cilt 3, Ankara, ss, 14-27, 2002.

Ancak, artan sanayileşme girişimleri ile birlikte ekonomideki döviz talepleri yükselmiştir. Buna karşılık olarak, ihracat ve döviz kazandırıcı işlemler arttırılmadığı için, sanayide o dönemde ithalatın tek kaynağı olan tarım ürünlerinin ekonomik kalkınma açısından yeterli olmadığı gözlenmiştir.¹¹⁰

Türkiye ekonomisinde çok büyük bir öneme sahip olan bu dört kalkınma planı içerik olarak incelemeye öncelikle 1963-1967 yılları arasında uygulanan BBYKP ile başlanmalıdır. BBYKP’nda kalkınmanın sektörel anlamda dengeli bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekliliği ve sektörlerdeki gelişmelerin dinamik bir karşılaştırmalı maliyet yapısına göre şekillendirilmesi vurgulanmıştır. Elde var olan kaynakların etkin olarak dağıtılması, böylelikle iç ve dış talep yapısına uygun bir üretim şekli meydana getirilmek suretiyle fazla kapasite yaratılmasının önüne geçileceği düşünülmüştür. Başka bir ifadeyle, BBYKP’nda ithal ikameci ve ithalata dönük sanayileşme stratejileri bir arada yürütülmek istenmiştir. Bu dönem içerisinde yatırım malları sanayinden daha fazla ara malları sanayine yatırım yapılmış olduğu için ihracata yönelik sanayileşmeden çok ithal ikameci bir politika izlendiği söylenebilir.¹¹¹

1968-1972 yıllarını içeren İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (İBYKP) ise tarım ve sanayinin birlikte dengeli büyümesi politikasından vazgeçilmiş ve ekonomik büyümenin tek yolunun sanayi sektörü olduğu gerçeğinden yola çıkarak sanayi ön plana çıkarılmıştır. Bu dönemde imalat sanayi önem kazanmış ve bu sanayi kolunun güçlenmesi için ara ve yatırım malları üreten alt sektörler verilen önem arttırılmıştır.¹¹² İBYKP’nda ithal ikamesinin kapsamı ara ve yatırım mallarına doğru kaydırılırken ekonomiyi dış ticarete açacak yönde etkili önlemler alınamamıştır. Fakat planın içeriğine uygun olarak ihracatı özendirerek kolaylıklar sağlanmıştır. Kredi sisteminde ihracata yönelik düzenlemeler yapılarak vergi iade sisteminin daha kolay bir hale getirilmesi, ihracı yapılan ve sınai ürünleri kapsamına giren ithal malı ham ve yardımcı maddeler için döviz ayrılması, imalatta kredi faizlerinin düşürülmesi bunlardan

¹¹⁰ Halil Seyidoğlu, **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turhan Kitapevi, Ankara, ss, 16-46, 1998.

¹¹¹ Erden Öney, **İktisadi Planlama**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını 526, Ankara, ss, 21-34, 1999.

¹¹² Karluk, ss, 162-175.

bazılarıdır. Fakat uygulama aşamasında ara malları sanayinde istenilen yatırımlar büyük ölçüde gerçekleştirilmiş olmasına karşın, üretimde bu alt sektörün payı giderek azalan bir eğilim göstermiştir. Tüketim sanayisinde yapılan ihracat teşviki önlemler, sağlanan kolaylıklar sayesinde aynı zamanda montaj sanayinin ilerlemesiyle birlikte bu sektördeki üretim artış göstermiştir. Ancak yatırım ve ara malları üretimi hedeflenen gelişmeyi gösteremezken, dayanıklı tüketim malları üretimi beklenenin üstünde bir artış göstermiştir.¹¹³

1973-1977 yılları arasında uygulanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (ÜBYKP) ise, diğer ilk iki plandan farklı olarak sadece sanayileşme ile ilgili değil aynı zamanda Avrupa Ekonomi Topluluğuna (AET) katılmak için gereken şartlar da göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Bunun da ötesinde, salt büyümenin kalkınma anlamına gelmeyeceği, kalkınmanın ekonomik ve toplumsal kalkınma olarak bir bütün olması gerekliliği kabul edilerek, ekonomik ve toplumsal yapıyı sanayileşmiş toplum yapısına dönüştürmek hedeflenmiştir.¹¹⁴ ÜBYKP temelde ağır sanayiye öncelik tanımış ve bu sektördeki yapısal değişimin kamu tarafından yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Diğer bir taraftan da özel sektörü desteklemeye devam etmiştir. Plan, sanayi kesiminin ilerleyebilmesi için sınaî üretimde ara ve yatırım malları üretimine öncelik tanımıştır. Bu sebepten ötürü planda, tüketim malları sanayisine %16.6, aramalları sanayisine %61.4 ve yatırım malları sanayisine de %22 oranında yatırım yapılması hedeflenmiştir. Böylelikle, ÜBYKP içermiş olduğu sanayileşme stratejileri ve AET'na tam üyelik için gereken şartları sağlamak için planlanan üretim yapısına ulaşılabileceği savunulmuştur.¹¹⁵

1960-1980'li yılları arasındaki dönemde Türkiye, kaynaklarını etkin bir şekilde kullanamadığı için dengesiz bir büyüme eğilimi göstermiş, dışa olan bağımlılık artmış, yeni bir ekonomik kriz baş göstermiş ve bu krizin aşılması için zorunlu olarak planlı bir kalkınma sürecine geçilmiştir. Bunun sebebi ise, bu dönemde yaşanan iktisadi

¹¹³ Özbey, Funda, **Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Türkiye'de Sanayileşmenin Değerlendirilmesi**, Anadolu Üniversitesi Yayın, Eskişehir, ss, 15-27, 2005.

¹¹⁴ Öztürk, Ahmet, **Ekonomik Kalkınma**, Ekin Kitapevi, Bursa, ss, 79-96, 2008.

¹¹⁵ Soyak, Alkan, **Planlı Dönemde Sanayileşme**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss, 45-55, Nisan 2009.

bunalımdan kurtulmanın tek yolunun ekonominin makro bir plana bağlanmasıyla sağlanabileceği düşüncesinin ağırlık kazanması olmuştur. Bu planları hazırlamak ve yürütmek görevini vermek amacıyla 1961 yılında ‘Devlet Planlama Teşkilatı’ (DPT) kurulmuştur. Hazırlanan kalkınma planları kamu kesimi için “emredici ve zorlayıcı”, özel kesim için ise “teşvik edici ve yol gösterici” bir nitelik taşımıştır. 1963 tarihinden itibaren 20 yıllık süreç içerisinde 4 Kalkınma Planı uygulanabilmiştir.¹¹⁶

Türkiye’nin 1980 öncesi uyguladığı dış ticaret politikaları, genel, ekonomik ve toplumsal yapısı irdelendiği zaman; 1929’dan 1960’lara kadar olan süreç içerisinde liberal bir ekonomik politika uygulanma eğiliminde olduğu saptanmıştır. 1950_1960 yılları aralığında, yeni geçiş yapılmış olunan çok partili dönemin etkisinde kalmıştır. Bu dönemde kamu kesimi tarafından alt yapı çalışmalarına ağırlık verilmeye başlanmış olup, ulaştırma, haberleşme, liman ve baraj yapımına başlanmıştır. Buna karşın, aynı dönemde özel sektör dayanıklı tüketim malları sektörüne ağırlık vermiştir. Ekonomik açıdan önemli adımlar atılmış, Dünya bankasının teknik ve mali yardımlarından da yararlanılarak Türkiye Sınâî Kalkınma Bankası (TSKB) kurulmuş ve özel sektöre çok büyük destekte bulunulmuştur.¹¹⁷ 1970’li yılların sonlarına gelindiğinde tüm dünya üzerinde etkisi hissedilen petrol krizi Türkiye’yi derinden etkilemiş ve ekonominin dışa bağımlılığının, aynı zamanda da ithal ikameci politika oranının giderek artmasına neden olmuştur. 1960–1961’de %7 olan ithalat, 1975–1976’da %12.6’ya çıkmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da aynı yıllarda %68.5’den %33.9’a gerilemiştir. Ayrıca petrol krizi döneminde artan fiyatların iç piyasaya yansıtılmaması ve % 20_ %40 olan enflasyon oranına karşın sabit kur uygulamaya devam edilmesi ülkede uygulanan ithalat politikaları gereği zaten kıt olan sermayenin çok daha ucuzlamasına neden olmuştur. Tüm dünya üzerinde 1970’li yıllarda yaşanan olaylar, ekonomik krizler ve petrol krizleri önceki krizlerden daha karmaşık bir hal almış ve Keynesci politikalar durumu çözemeye hale gelmiştir. Yaşanan olayların sorumlusu olarak görülen ve sorunların

¹¹⁶ Berksoy, ss, 45-60.

¹¹⁷ Erdinç Tokgöz, **Türkiye’nin Gelişme İktisadı**, İmaj Yayın Evi, Ankara, ss, 66-89, 1999.

üstesinden gelemeyen Keynesci politikaların yerine yeni daha serbest ve liberal ekonomik stratejiler ortaya atılmıştır.¹¹⁸

1980’li yıllara gelindiğinde ise ticari serbestleşme artmış ve ihracata daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Sürekli ortaya çıkan dış ticaret ve cari işlem açıklarının sınırlanması hedefi, ticaret politikalarında ithalat kontrolü ögesini ön plana taşıyan önemli bir etken olmuştur. Uluslararası ticaret hacminin ve ekonominin dışa açıklığının denetimi o dönemlerde ithalat kontrolleri aracılığıyla yürütülmüştür. Bunun yanı sıra, ithalatın ikamesi yoluyla ulusal sanayinin korunup desteklenmesi şeklinde ifade edilen stratejik tercih de ticaret politikalarında ana eksenin ithalat sınırlamaları üzerinde olmasını gerektirmiştir.¹¹⁹ 1980’li yıllarda yaşanan liberalizasyon hareketleri, bununla birlikte gelişen teknolojik ilerlemeler ve rekabetin çok fazla hızlanması sonrası ülkeler artık kapalı kapılar arkasında gerçekleşen rekabetten uzak korumacı politikalarla yapılan ticaretin dış dünyadaki ticaret anlayışıyla örtüşmediğini fark etmişlerdir. Türkiye’de de durum fark edilmiş ve ticarete dışa açılma fikri ekonomi politikasında kaçınılmaz bir hale gelmiştir. 1980’lerde başlatılan liberalleşme ve dışa açılma süreci, dünya deneyimine benzer bir dönüşüm ve uyum çabasının temel eksenini olarak düşünülmelidir. 1980’lerin genel karakteristik özellikleri, ulusal ekonomilerde serbestleşme ve artan rekabetin yanı sıra uluslararası ekonomik ilişkilerde liberalleşme pazarların bütünleşmesi ve rekabetin kızışması olarak tanımlanabilir¹²⁰

1980 yılı öncesi uygulanan dışa kapalı, ithal ikameci dış ticaret politikaları ve Türkiye’nin bulunduğu coğrafi konumu sebebiyle ithal ettiği ürünlerdeki çoğunluğun tarım ürünleri olması sanayileşmenin ve ekonomik kalkınmanın istenilen düzeyde olmamasını beraberinde getirmiştir. 1980 öncesi Türkiye’de dış ticaret, finansal piyasalar ve bazı mal pazarları kontrollüydü. Bu nedenle Avrupa Topluluğu (AT) ile entegrasyonu gerektiren gümrük indirimleri ve mevzuat uyumları gecikmiş, çoğu zaman döviz darboğazı yüzünden ara ve yatırım malları ithalatı sektöre uğramış, üretim düşmüş ve bunun sonucunda işsizlik artmıştır. 1973-1974 döneminde yaşanan petrol

¹¹⁸ Alkan Soyak, **Planlı Dönemde Sanayileşme**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss, 32-43, Nisan 1999.

¹¹⁹ Berksoy,ss, 30-40.

¹²⁰ Berksoy, ss, 30-40.

şokları ve batıda beliren yüksek enflasyon, dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve cari işlemler dengesi açıklarının artmasına yol açmıştır. Tüm dünya üzerinde petrol fiyatının artması akabinde ortaya çıkan borç patlaması ve bunu takip eden borç krizleri politik mantığın iflasını getirmiştir. Uygulanan kur politikaları ile TL'nin aşırı değerlenmesinin önüne geçilememiştir. Dengelerin sağlanmasına yönelik olarak ithalat gerekli araçlarla baskı altına alınmış, döviz kontrolleri arttırılmıştır. 1977 yılında yaşanan döviz krizi ekonomik istikrarsızlığa yol açmış ve buda üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. 1980 öncesinde uygulanan ithal ikameci dışa karşı korumacı ekonomi politikaları ve izlenen döviz kuru politikalarından ötürü, ihracat geri plana atılmış ve ilerleme gösterememiştir. Bunun da ötesinde ülkede yeterli sayıda istihdam sağlanamamış, istenilen ekonomik büyüme hedefine ulaşılamamış, dış ticarete sürekli büyüyen açıklar verilmiştir. Tüm bu sebeplerin neticesi olarak, o zamana kadar benimsenen ithal ikameci ve devlet himayesindeki ekonomi politikası 1980 yılına gelindiğinde krize girerek işleyemez hale gelmiştir.¹²¹

¹²¹ Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, Metis Yayınları, Ankara, ss, 67-93, Ekim 1998.

2.1.5. 1980 SONRASI TÜRKİYE DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

Türkiye'yi, 24 Ocak Kararlarını almaya ve ekonomik açıdan stratejik bir değişim ve dönüşümün yaşanmasına iten olaylar aslında bir birikim sürecinin sonucu olarak düşünülmektedir. Yaşanan olaylar irdelendiğinde; 1970'li yıllarda uygulanmaya başlanan ekonomik istikrar paketleri, önceden yapılmış olan dış borçların vadesinin dolması fakat ihracat gelirlerinin dış borçları kapatmaya yeterli olmaması gibi sebeplerden ötürü Türkiye yeni borçlanma yolları aramaya başlamıştır. Ancak, Uluslararası Kredi Kurumları olan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) öngördüğü şartları kabul etmeden borçların vadesini uzatma veya yeni borç bulma konusunda sıkıntı yaşanacağına anlaşılması sebebiyle IMF ile bir 'Stand- By' anlaşması imzalanmak zorunda kalmıştır. Bu durum ülkeyi 1980 kararlarını almaya zorlayan olayların en önemlilerinden birisi olarak görülmektedir.¹²²

1980 yılına gelene kadar Türkiye'de ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla dört ayrı plan uygulanmıştır. Bu planların kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki ayrı hedefi bulunmaktadır. Kısa vadeli hedefleri; enflasyonu düşürmek, ödeme güçlüklerini çözmek, atıl kapasiteleri harekete geçirerek ekonomik büyümeyi hızlandırmaktır. Uzun vadeli hedefleri ise; kamu kesimini daraltmak, özelleştirme ve piyasalara devletin müdahalesini kaldırmak olarak belirlenmiştir. Planların içeriğinde, mal ve hizmet piyasasındaki fiyatların piyasa koşulları uyarınca arz ve talep doğrultusunda kendiliğinden oluşabileceği görüşü savunulmuştur.¹²³ Ancak bu planlar içinde bulunan ekonomik bunalımdan kurtulmaya yetmemiş ve 1978_79 yıllarında tüm dünyada ortaya çıkan petrol krizi, petrol ithalatçısı olan Türkiye'yi derinden sarsmıştır. Dış ticaret açığı üç katına çıkmış ve Türk Lirası iki kere devalüe edilmiştir. Aynı dönemde dış kredi bulmakta zorlanması sebebiyle ithalatta sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Ayrıca, 1980 öncesi dönemde yaşanan ekonomik buhran ve uygulanan

¹²² Şinasi Öztürk, **24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ss. 15-32, 2008.

¹²³ Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi, (Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim)**, Beta Yayınları, İstanbul, ss, 58-69, 1999.

ithal ikameci politikalardan dolayı ihracata gereken önemin verilememiş, ekonomiye yeni düzenlemeler ve önlemler getirmek gerekliliği ortaya çıkmıştır.¹²⁴

24 Ocak 1980 kararlarının asıl amacı; ekonomik yapının değişip düzeltilmesinin de ötesinde ekonomik düşüncenin de yapılandırılmasıdır. Aynı zamanda ekonomik karar aşamasında ortaya çıkan gecikmeleri ve uygulama kaynaklı hataları en aza indirmektir. 24 Ocak kararlarının alınmasında etkili olan sebepler irdelendiğinde; 1980 yılına yaklaştıkça yükselen enflasyon sorununun çözümü, ihracatta yaşanan durağanlığın giderilmesi, kapasite kullanım oranlarının artırılması böylece yurtiçi tasarrufların da artırılması amacı başta gelmektedir. Aynı zamanda içe dönük ithal ikameci sanayileşmenin sebep olduğu döviz darboğazının aşılması, kısa vadeli yapılan dış borç yükünün azaltılması da diğer sebepler arasındadır.¹²⁵ Tüm bunların gerçekleşebilmesi ise, o döneme kadar uygulanmış olan ithal ikameci politikalardan vazgeçilerek ihracata önem verilmesine bağlıdır. Böylelikle ülke ekonomisi dışa açılarak, diğer ülkelerle rekabet edebilme olanağına kavuşmuş olacaktır. Başarılı olduğu takdirde aynı yıllar içerisinde ülke ekonomisi için çok büyük sorun teşkil eden enflasyon, kur problemleri ve ödemeler dengesindeki tutarsızlıklar giderilebilecekti. Amaç ve hedefleri bu şekilde belirlenmiş olan kararların ana hatları şu şekilde açıklanabilir:¹²⁶ Serbest piyasa ve özel girişime dayalı ekonomiyi özendirmek ve devlet müdahalesini en aza indirmek öncelikli hedeflerdendir. Faiz hadlerindeki müdahaleyi ortadan kaldırarak enflasyon denetimi, döviz piyasasının ve fiyatının piyasa koşulları tarafından belirlenebilmesi gereklidir. İhracat ve ithalat rejiminde serbestliğe gidilerek, ihracata dayalı sanayiye destek vermek ve teşvik etmek önemlidir. Yabancı sermaye girişleri arttırılmalıdır. Ücretler ve sendikal faaliyetlere ilişkin yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Türk Lirasının aşırı değerlenmesine son veren gerçekçi esnek kur uygulamasına geçilmelidir.

¹²⁴ Ahmet Şahinöz, **Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz**, İmaj Yayınevi, Ankara, ss 45-56, 2001.

¹²⁵ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitapevi, Bursa ss.197, 1998.

¹²⁶ Hasan Özel, **Türkiye'de Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi**, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (6:2), ss, 84, 2011.

IMF'nin önderliğinde hazırlanan ve içeriğinde ağır şartlar barındıran bu şartları kabul eden Türkiye için yeni bir dönem başlamış oldu. Öncelikle ekonominin dışa açık hale getirilmesi yönünde kararlar alınmış, Türk Lirasının değer kaybını hızlandıran günlük kur ayarlamalarıyla devalüasyon sürekli hale getirilmiş alınan bu kararın hemen sonrasında 1 Dolar 47 Türk Lirasından 70 Türk Lirasına yükseltilmiş ve bunun sonucunda da Türk Lirası yaklaşık %48'lik bir değer kaybına uğratılmıştır. Milli kambiyo rejimi uygulamalarından vazgeçilmiş, İthalat Liberalizasyonu dışalım serbest hale getirilmiş, ithalat kotaları kaldırılmış ve kamu yatırımları kısıtlanmıştır.¹²⁷ Aslında, IMF tarafından hazırlanan bu kararların açılımı şu şekilde yapılabilir:¹²⁸Türkiye, tek taraflı olarak yabancı sermayeye açık hale getirilmiş, tarım, ticaret ve sanayide ulusal hedeflerden vazgeçilmiş, o dönem için ülkenin en önemli geçim kaynağı olan tarım yok sayılarak alt yapısı henüz hazırlanmamış sanayileşme sürecinin içine girilmiştir. Bunun da ötesinde anlaşma, KİT'lerin bütçe içindeki yükünün hafifletilmesi için özelleştirilmesi gerekliliğini öne sürmüştür, böylelikle, Türk ekonomisinin dışa açılarak dünya ekonomisiyle bütünleşeceği savunulmaktaydı. Bunlarla birlikte, anlaşma kamunun yükünün devlet üzerinden alınabileceği düşüncesi, çalışanlar için ücret artışlarının düşük tutulacağı, temel ürünlerde uygulanan destek fiyatlarının kaldırılıp, tarım ürünlerindeki taban fiyatlarının sınırlanacağı maddelerini de içermekteydi.

1980 öncesi ve sonrasındaki en belirgin ayırım sanayileşme politikası üzerine olmuştur. 1980 öncesinde ithal ikameci bir politika benimseyen Türkiye 24 Ocak kararlarıyla birlikte artık ihracata dayalı bir politika izlemeye karar vermek zorunda kalmıştır. İhracata dayalı sanayileşme modelinde amaç, düşük maliyetlerle yüksek kalitede mal üreterek uluslararası piyasada rekabet edebilmektir. Amaç böyle olduğu için de sektörler üretimde iç ve dış talepleri göz önüne alarak planlama yapmak zorundadırlar. Sanayileşme ve dış ticaret arasında çok güçlü bir bağ olduğu bilinmesine karşın, 1980 öncesi dönemde hükümetler tarafından bu gerçek yeteri kadar

¹²⁷Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, ss, 138, 1994.

¹²⁸Metin Aydoğan, **Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005**, Umay Yayınları, 2. Baskı, ss, 35, İzmir, 2005.

önemsenmediği düşünülmektedir. Ancak bir hükümetin sanayi politikasının en temel direği dış ticarettir.¹²⁹

24 Ocak kararlarının uygulanabilmesi dış kaynaklara bağlandığından yabancı sermaye teşvik edilmiş ve yurt içine yabancı sermaye çekilmeye çalışılmıştır. 6224 sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Yasası uyarınca yayınlanan tebliğlerle özellikle bankacılık alanında yabancı sermaye girişine izin verilmiştir.¹³⁰ Kararların uygulanmaya başlandığı ilk zamanlarda beklenen hedef gerçekleşmiş ihracat oranları hızla yükselmiş, ihracat ürünlerinin listedeki payları artış göstermiş ve ihracat oranlarında 1980 yılı ile 1982 yılı arasında yaklaşık %97'lik bir ilerleme kaydedilmiştir. İhracat ve döviz gelirlerindeki artış sebebiyle dış ödemeler açığı azalmış, yabancı sermaye, işçi dövizleri ve turizm gelirleri artmış dövizde yaşanan buhran atlatılmıştır. Bunun sonucunda da ülkede yaşanan kuyruklar, dengesiz fiyatlar ve de yokluk azalmıştır.¹³¹

İthalatı kısıtlayıcı önlemlerin azaltılması sonucu ithalatta hızlı bir yükselme olmuş ve 1980 ithalat oranı 7.909 milyar Dolar iken, 1982 yılında 8.842 milyon Dolara yükselmiştir, daha sonra çok daha hızlı bir yükseliş göstermiş ve 1988'de 14.335 ve 1990 yılında ise 22. 302'ye çıkmıştır. Dolayısıyla, 1980-82 yılı arasındaki ithalat artış oranı %11 iken 1988-90 yılları arasında %55'e çıkmıştır.¹³² İthalatta yaşanan bu artışın en önemli sonucu, ithalattan kaynaklanan dar boğazın aşılması, ithalat darlığından kaynaklanan fiyat artışı ve üretim duraklamasına son verilmesi olmuştur. Uygulamaya konulan kararlarla birlikte başlanan ihracatı teşvik politikaları işe yararmış ve ihracat oranları özellikle sınaî ihracatı ithalat için telaffuz edilen rakamlar kadar yüksek oranda artış göstermiştir. 24 Ocak kararlarının ikinci aşaması 1984 yılında yürürlüğe girmiş ve bu dönemden itibaren para ve döviz, mal, hizmet ve sermaye piyasalarında serbestlik dönemi, diğer bir ifadeyle finansal liberalizasyon dönemi hız kazanmıştır.¹³³

¹²⁹ Yahya Tezel, **Türkiye'de Sanayileşme İktisadi Büyüme ve Piyasa Toplumu**, TÜSİAD Görüş Dergisi (21), ss, 26-32, 1999.

¹³⁰ Kepenek, ss, 138.

¹³¹ Mevlüt Karabıçak, **Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci**, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C.5, S.2, ss, 49-65, 2003.

¹³² **Dış Ticaret İstatistikleri 1994**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, Şubat 1996.

¹³³ **Devlet Planlama Teşkilatı**, 1989 Yılı Programı, Ankara, 1991.

1984-1989 yılları arasında geçen dönemin ilk yarısı olan 1987'ye kadar Türkiye'de ekonominin serbestleşme açısından başarılı olduğu gözlenmiştir. Ancak, 1988 yılının ikinci yarısında başlayan ekonomik durgunluk neticesinde ithalat artış hızı yavaşlarken ihracat artış hızı devamlılığını sürdürme eğiliminde olmuştur. 1989 yılının ağustos ayında çıkartılan 32 sayılı karar döviz ile ilgili işlemlerin serbestleştirilmesi, TL'nin değerinin korunması ve konvertibilitesi yönünde çok büyük önem taşımaktadır.

134

24 Ocak Kararlarının uygulanmaya konmasının ardından gelen dış ödemelerdeki rahatlama, reel üretimin azalması ve ithalatın artması, özelleştirmelerin istenilen düzeyde yapılamaması, kamudaki hantallaşmış yapının azaltılamaması, bölücü unsurlar nedeniyle savunma giderlerinin artması gibi nedenlerden ötürü sona ermiş ve dış ticaret yeniden açık vermeye başlamıştır. 1990 yılında Körfez krizinin çıkması ve 1991 yılında alınan erken seçim kararı sebebiyle, daha önceden sınırlı sayıda ürüne uygulanan destekleme alımlarının genişletilip, kamu kesiminde çalışanlara astronomik zamlar yapılması nedeniyle, Merkez Bankası'(MB)nın üzerindeki baskı daha da artmıştır. Para politikasında genişlemeye neden olan bu olaylar neticesinde yükselen döviz kurları, faiz oranlarının aynı zamanda da kamu harcamalarının artmasıyla sonuçlanmıştır. Kamu kesiminde oluşan bu açıklık dış kaynaklardan destek alarak giderilmeye çalışılmış ve dolayısıyla dış borçlanma artmıştır. 1989 yılında 41.751 milyar Dolar olan dış borç toplamı 1993 yılında 61.356 milyar Dolara yükselmiştir.¹³⁵

1991-1994 yılları arasında yaşanan ekonomik çalkantılar, Merkez Bankası ve hazine arasındaki ilişkinin sağlam temellere oturtulamamasına ve Merkez Bankasına olan güvenin sarsılmasına yol açmıştır. Bu durum ise, Türkiye'nin uluslararası kredibilitésinin düşmesine Türk bankacılığına olan güvenin sarsılmasına neden olarak ülke ekonomisini 1994 krizine sürüklemiştir. Ayrıca 1980 yılından beri uygulanan, sıkı yönetim politikaları tarafından sağlanan düzen bozulmuştur.¹³⁶ 24 Ocak 1980 Kararnamesi doğrultusunda alınan kararlar yabancı para teşviki ve yerli paradan uzak

¹³⁴ Işın Çelebi, **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, E Yayınevi, İstanbul, ss, 78-96, 2001.

¹³⁵ **Temel Ekonomik Göstergeler**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, Ağustos 1999.

¹³⁶ Gökçe Deniz, **İstikrar Politikası Bağlamında Merkez Bankası ve Para Politikası Türkiye için Yeni Bir İstikrar Programına Doğru**, TÜSİAD, ss, 112, İstanbul, Haziran 1999.

durma eğiliminde olan Türkiye’de aradaki denge sağlanamamış ve alınan borçların ödenmesinde yaşanan sıkıntılar ülke ekonomisini yeni bir finansal krize sürüklemiştir. 1994 yılında ülkede TEFE %120.7 ve TÜFE %106.3 iken piyasada yılın başında ortaya çıkan devalüasyon beklentisi nedeniyle 16.01.1994’te yeni bir Dolar krizi daha meydana gelmiş, TL Dolar karşısında %13.6 oranında değer kaybetmiştir.¹³⁷

Döviz kurunda yaşanan bu dalgalanmalar ve ekonomide istenilen istikrarın ve başarının tam olarak sağlanamaması, özelleştirmede ve KİT’lerde istenilen başarının gerçekleştirilememesi gibi nedenlerden ötürü Dünya Bankası Türkiye’yi başarısız ve güvenilmez bir ülke ilan etmiştir. Tüm bu sebepler ülkeyi 5 Nisan 1994 kararlarını almaya mecbur bırakmıştır. 1994 yılı ve sonrasında izlenen politikaların amacı ise, ekonomik açıdan istikrarın sağlanması ve enflasyonla mücadelede güvene dayalı bir strateji izleme yönünde olmuştur. Yeni belirlenen stratejik planın içeriği; para, maliye, borç ve kur politikalarıyla ilgili bazı düzenlemelerin yanı sıra sosyal güvenlik sisteminde reform çalışmalarının başlatılması, özelleştirmeye hız kazandırılması gibi yapısal düzenlemeler yapılması yönünde olmuştur. Belirlenen hedefler doğrultusunda ilerlediğini gösterebilmek adına Türkiye 1999 yılında IMF’ye iyi niyet mektubu yollamış ve bir stand-by anlaşmasına imza atmıştır. Ancak tüm bu çabalar çok olumlu sonuçlanmamıştır. 1 Ocak 1996 yılında imzalanan ve ağır şartlar taşıyan Gümrük Birliği (GB) anlaşmasının da getirmiş olduğu yükler neticesinde 2000’li yıllarda yeni bir krizin ortaya çıkması engellenememiştir.¹³⁸

Özet olarak Türkiye, 1980 sonrası ödenmesi mümkün olmayan yüksek faizli dış borçlar, borçları kapamak için imzalanan ve şartları ağır olan stand-by anlaşmaları, çalkantılı döviz kurları ve Türk lirasının sürekli değer kaybetmesi sebebiyle ekonomik istikrar sağlayamamıştır. Bunlara ek olarak, önüne geçilemeyen enflasyon oranları, ihracatın özendirilme politikalarına karşın istenilen sonuca ulaşamaması, yabancı sermaye arayışı içerisindeyken Türk lirasının önemsenmemesi, ithalat oranlarının önlenemez yükselişi üretilenden çok tüketen bir toplum haline gelmesi gibi nedenlerden ötürü hedeflenen ekonomik büyüme ve kalkınma gerçekleştirilememiştir.

¹³⁷ Halil, Seyidoğlu, **Uluslar arası Finans**, Geliştirilmiş Baskı 3, İstanbul , ss, 149, 2003.

¹³⁸ Deniz, ss, 112.

Petrol ithalatçısı olması nedeniyle petrol fiyatlarındaki yükseliş ekonomiyi derinden etkilemiş, ancak petrol fiyatlarındaki artış iç piyasalara yansıtılamamıştır. Kamu kesimine yapılması gereken zamlar sürekli ötelenmiş, içeride hantallaşan ülkeye yük olan yerli üreticiler, Türkiye'yi ekonomik krizin ve istikrarsızlığın yoğun olduğu bir ülke haline getirmiştir. Ülke ekonomisinin o dönemdeki dış ticaret durumu aşağıdaki tabloda sunulan verilerde gösterilmiştir.¹³⁹

Tablo 4_ Türkiye 2000-2013 Dış Ticaret İstatistikleri (Bin \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı
	Değer	Değişim %	Değer	Değişim %	Değer	Değer	Karşılama Oranı %
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34	-26 727 914	82 277 727	51
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	31	69 339 692	34,5	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	16,3	116 774 151	19,7	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	16,4	139 576 174	19,5	-54 041 498	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	25,4	170 062 715	21,8	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,7	- 71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	18,5	240 841 676	29,8	- 105 934 807	375 748 545	56
2012	152 461 737	13	236 545 141	-1,8	- 84 083 404	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	-0,4	251 661 250	6,4	- 99 858 613	403 463 887	60,3

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Resmi Web Sitesi Dış Ticaret Verileri, www.gtb.gov.tr (Erişim Tarihi: 05.02.2015)

¹³⁹ GTB, http://risk.gtb.gov.tr/data/52dd3e5e487c8e525c63fdb8/2010_2013%20YILI%20G%C3%9CMR%C3%9CK%20%C4%B0%C5%9EELEM%20S%C3%9CRELER%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 05/02/2015)

Tablo 4’te, Türkiye’nin 2000-2013 yılları arasındaki dış ticaret dengesi, ithalat ihracat oranları ve ithalatın ihracatı karşılama oranları rakamsal olarak gösterilmektedir. Tablodaki verilerden yola çıkarak ihracatın ithalatı karşılama oranının (2000 ‘de %51 2013’te %60.3) geçen on üç yıllık süre zarfında yeteri kadar artış gösteremediği söylenebilir. En yüksek karşılama yüzdesinin ise 2001 yılında kaydedildiği gözlenmektedir.

1980 sonrası dönemde, Türkiye ekonomisinde ihracata yönelik sanayileşme stratejisi izlenip dış ticaret serbestleştirilirken ekonomi politikasında bazı önemli yapısal dönüşümler meydana gelmiştir. Ancak, ekonomide yaşanan kronik yüksek enflasyon, imalat sanayindeki yatırım eksikliği, kamu finansman dengesindeki bozulma sonucu mali piyasaların baskı altında kalması ve reel faizlerin yükselmesi gibi makro ekonomi temelli yapısal sorunlar, değişim sürecini geciktirmiştir. Artan iç ve dış borçlar, ihracatın ithalata bağımlılığının yüksek oranlara ulaşması, aşırı değerlenen Türk Lirası ithal girdi bağımlılığı, sürekli artan dış ticaret açıkları, yüksek faiz oranları imalat sanayindeki yatırım eksikliği 1980 sonrası karşılaşılan ve hala devam eden başlıca yapısal sorunlardır. 1989 yılından itibaren ekonomide, kısa vadeli sermaye girişiyle desteklenen tüketime dayanan bir büyüme sağlanırken, kamu kesimi finansman dengesindeki bozulma, büyümenin sürdürülebilir olmasını güçleştirmiştir. Yaşanan mali dengesizlikler ve yüksek reel faiz oranları kamunun faiz harcamalarını önemli ölçüde arttırmış, kamu finansmanı üzerinde önemli bir yük oluşturmuş buda makro ekonomik dengesizlikleri besleyen bir faktör olmuştur. Tüm bu ekonomik sorunların neticesi olarak ekonomik büyüme ve uluslararası ticaret hedeflenen oranda gerçekleşme gösterememiştir.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Mahfi Eğilmez, **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, Om Yayınevi, ISBN 975-6827-99-8, ss 66-69, İstanbul, 2009.

2.2. TÜRKİYE’DE MİLLİ GELİRİN SEKTÖREL DAĞILIMI VE BUNLARIN ULUSLARARASI TİCARETTEKİ YERLERİ

Genel anlamda sektörler üç büyük ana başlık altında incelenebilirler. Bunlar; tarım, ticaret ve sanayidir. Tarım ve ticaret sektörlerinde doğrudan, fiziki bir üretim söz konusu iken, hizmet sektöründe sadece sonuçtan kaynaklanan bir oran mevcuttur, fiziki bir üretim tam olarak söz konusu değildir. Üretim kendisi değil sonucu fizikidir. Bir ülkenin gelişmişlik oranını göstermesi açısından sektörler çok büyük bir öneme sahiptirler. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler için tarım sektörünün uluslararası ticaret oranındaki payı yüksek olurken gelişmiş ülkelerde önceliği hizmet ve sanayi sektörü almaktadır. Genel gelişme modeline göre ülkelerin sektörel gelişimleri tarım, sanayi ve hizmet şeklinde olmalıdır: Buna “Clark-Fisher Hipotezi” adı verilmektedir. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde iş gücü hareketliliği tarımdan, sanayiye ve hizmet sektörüne doğru olmalıdır. Ülkeler açısından bir inceleme yapıldığında, GÜ’ler için bu modeldeki gelişimin doğru sıralamada olduğu, ancak GOÜ’ler için durumun tam olarak bu şekilde gerçekleşmediği gözlenmektedir.¹⁴¹

GOÜ ülkelerin neredeyse tamamına yakını İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında girilen dönemde ithal ikameci bir ticaret politikası benimsemişlerdir. GOÜ statüsündeki Türkiye, 1950-1960 yılları arasında liberal bir ticaret politikası benimsemesine karşın 1960-1980 yılları aralığında dünyanın diğer ülkelerinde benimsendiği gibi ithal ikameci ticaret politikalarını benimsemiştir. Küreselleşen dünyanın ve 24 Ocak 1980 kararlarının etkisiyle birlikte 1980’lerden sonra Türkiye’de dışa dönük ve ihracata dayalı bir dış ticaret politikası uygulanmasına karar verilmiş ve bu durum ihracatı yapılan ürünlerin de değişmesine neden olmuştur. Önceleri, Türkiye’nin coğrafi konumundan ötürü dört mevsimin etkilerini yaşaması sebebiyle tarım ürünleri ticarete çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bu sebeple, ilk zamanlarda sadece tarım ürünleri ihraç edilmiş diğer ürünler de ise ithalatçı bir konumda olunmuştur. Sadece tarıma dayalı olan ihracat nedeniyle ülke, ekonomik gelişmenin

¹⁴¹ Oğuz, Karauçak **Uluslararası Alanda Hizmet Sektörünün Gelişimi: Avrupa Topluluğu Örneği**, İKV Yayınları, ss, 120-165, İstanbul, 2011.

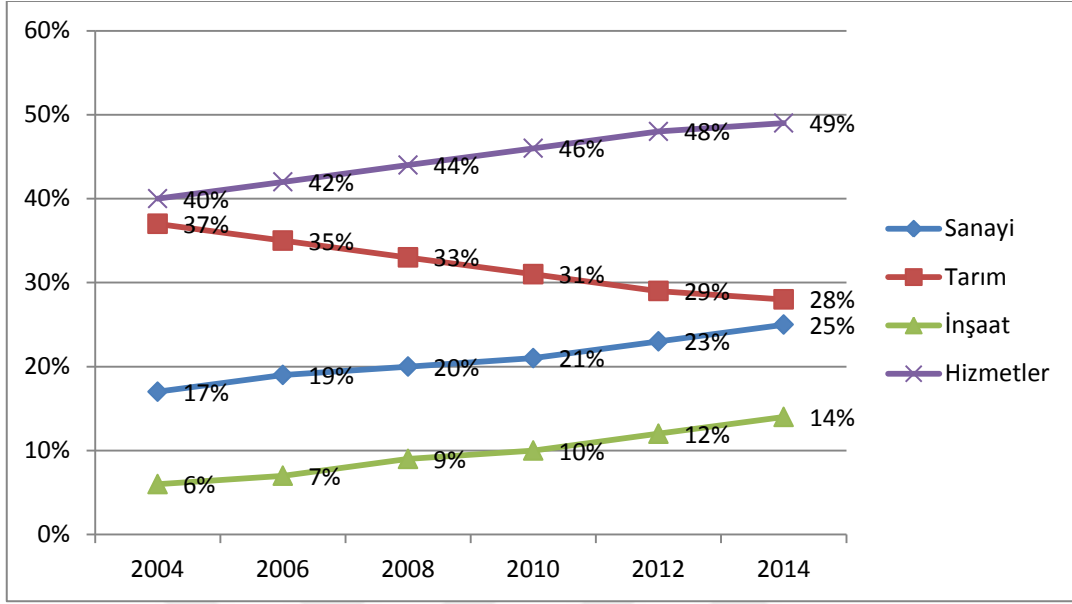
göstergelerinden olan sanayi ve hizmet sektörlerinde geride kalmıştır. Sadece tarım ürünleri ihraç edilerek, uzunca bir müddet sanayiye içeren otomotiv, dayanıklı tüketim ürünleri, beyaz eşya, enerji gibi çok büyük öneme sahip sektörler de ithalatçı konumda yer alınmıştır.¹⁴²

Türkiye’de 1963 yılında başlayan planlı kalkınma döneminde, ithal ikameci sanayileşme stratejisi çerçevesinde üretim ve istihdamda tarımın payı azalmaya, sanayinin payı ise artmaya başlamıştır. 1960-1980 yılları arasında ortalama %4.8 büyüyen ekonomi, 1960 yılında GSMH’nin %1.5’i kadar cari açık verirken 1980 yılında GSMH’nin %4.5’i kadar cari açık verir hale gelmiştir. 1960 yılında %69 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı ise 1980 yılında %37’ye gerilemiştir. 1970’li yıllardan itibaren artan işçi dövizleri de döviz açığını karşılamak için yeterli olamamıştır. 1980’li yıllarda ortalama büyüme oranı %4 olan Türkiye ekonomisi 1994 ve 2001 yıllarında iki büyük kriz yaşamış ve 1990-2001 (on iki yıllık periyotta) döneminde reel olarak yıllık ortalama %3.1 büyümüştür. Hem yurtiçi hem de yurtdışında önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı 2002-2006 yılları arasında ise Türkiye ekonomisi yıllık ortalama büyüme hızını %7.2’ye çıkarmıştır. Genel olarak, bir ekonomi için tercih edilen durum, ekonominin istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme performansı sergilemesidir. Bir ekonominin, uzun dönem büyüme oranı olarak ifade edilebilecek potansiyel büyüme oranının üzerinde büyüme performansı göstermesi, finansman ihtiyacını artırıcı bir etki yapmakta, bu da ülkenin daha fazla borçlanmasına neden olmaktadır.¹⁴³

¹⁴² TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=17> (Erişim Tarihi: 05.02.2015).

¹⁴³ Fehime Aydın, **Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme**, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 35, ss, 317-340, Ocak-Temmuz 2013.

Şekil 4_ Türkiye’de Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenlerin Oranı (%)

Kaynak: Türk İstatistik Kurumu veri listesi. www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 18.02.2015)

Şekil 4 üzerinde Türkiye’de istihdam edilen insan sayısının sektörlere göre yüzdelerle dağılımı gösterilmektedir. Şekilden yola çıkarak, tarım sektöründe çalışan kişilerin yüzdelerle oranında 2004 yılı ile 2014 yılları arasında düşüş eğilimi görülürken, hizmet sektöründe ise bir artış gözlenmektedir. Ancak, sanayi sektöründeki istihdam sayısında dikkat çekici bir artış görülmemektedir. Bu nedenden ötürü sanayileşmenin istenilen düzeyde gerçekleşmediği söylenebilir.

Tablo 5_Türkiye Ekonomisinde Sektörlerin GSMH Paylarının Gelişimi (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet Sektörü
1970	30,7	17,5	51,7
1975	24,5	20,6	55
1980	24,2	20,5	55,4
1985	19,4	23,6	57
1990	16,3	25,9	57,9
1995	14,4	27,7	57,9
2000	13,1	27,8	59
2001	13,6	28,5	57,9
2002	13,6	28,8	57,6
2003	12,5	29,3	58,2
2004	11,6	29,2	59,2
2005	25,5	21,6	47,3
2006	23,3	21,9	48,8
2007	22,5	21,8	49,6
2008	22,4	22	49,5
2009	23,1	20,3	50,4
2010	23,3	21,1	49,1

Kaynak: TÜİK, İstatistikler, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul> (Erişim Tarihi: 28.02.2015)

Yukarıdaki Tablo 5’te verilen rakamlara göre, Türkiye’nin sektörel gelişimi ve değişimi 1970’lerden sonra tarım alanında bir düşüş göstermiş, hizmet sektörünün payı ise genel olarak bir artış gösterme eğiliminde olmuştur. Bu nedenle Türkiye’deki sektörel gelişimin genel sektörel gelişme modeline uygun bir değişim göstermiş olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye küresel gelişmeye uyum sağlayarak tarım sektöründeki payını azaltmış ve hizmet sektöründeki payını arttırma eğiliminde olmuştur.¹⁴⁴

¹⁴⁴ TÜİK, İstatistikler, www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 05.02.2015).

Tablo 6_ Türkiye, Fransa ve İngiltere’de Hizmet İstihdamının Hizmet Grupları Arasında Dağılımı 2010, %

Hizmetler	Türkiye	Fransa	İngiltere
İnşaat	13.6	14.1	10.3
Ticaret	31.0	31.4	39.7
Mali Hizmetler	6.3	20.3	22.2
Diğer Hizmetler	37.9	20.9	14.7

Kaynak: Türkiye verileri, İstanbul Ticaret Odası 2012, Diğer ülkeler Commission of the European Communities Basic Statistics of the Community. ss.146-147 (Erişim Tarihi: 01.03.2015)

Tablo 6’da Türkiye, Fransa ve İngiltere’nin 2010 yılı hizmet istihdamının sektörel dağılım % si verilmektedir. Bu üç ülke arasında yapılan kıyaslamada ele alınan ülkelerin ikisi (gelişmiş olan) Fransa ve İngiltere o dönem için (gelişmekte olan) Türkiye’ye kıyasla mali hizmetler alanındaki istihdam oranında çok ileri bir seviyededir. Bu tablodan yola çıkarak hizmet sektöründe tam olarak başarı sağlanamadığını söylenebilir. Hizmet sektöründe geri planda kalınması ise sanayileşme alanında tam olarak istenilen seviyeye gelinememesinin bir göstergesi kabul edilebilir.¹⁴⁵

¹⁴⁵ İTO, Türkiye verileri, Diğer ülkeler Commission of the European Communities Basic Statistics of the Community. ss.146-147, 2012.

Tablo 7_ Ekonomilerde Sivil İstihdamın 2009 Yılı Sektörel Dağılımı %

Ülkeler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Fransa	5.1	27.7	67.2
İngiltere	2.2	26.2	71.6
Türkiye	44.9	15.9	39.2
ABD	2.7	24.3	73.2

Kaynak: OECD, (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) www.oecd-library.org/statistics, Labour Force Statistics, 1993-2010 (Erişim Tarihi: 03.03.2015)

Tablo 7’de 2009 yılında İngiltere, Türkiye, Fransa ve ABD’deki sivil istihdamın sektörel dağılımı %’si verilmektedir. Tabloda 6’daki değerlerden yola çıkarak, (gelişmiş ülke statüsünde olan ülkeler) Fransa, İngiltere ve ABD ile (gelişme aşamasında bir ülke olan) Türkiye arasında çok büyük bir fark olduğu söylenebilir. Gelişmiş ülkeler tarım sektöründen neredeyse kopmuş ve istihdamlarının çoğunu hizmet sektörüne kaydırmışken, Türkiye’nin tarım sektöründeki payı oldukça yüksektir. Başka bir ifadeyle, ülke ekonomisinde önceki yıllara kıyasla ilerleme kaydedilmiş olmasına karşın henüz tam anlamıyla tarımdan kopup sanayileşme sektörüne geçiş gerçekleşmemiştir.¹⁴⁶

Enerjinin sektörel dağılım oranı üzerindeki etkisi incelendiğinde yıllar içerisinde dünyada gözlenen küresel değişimlerin ve gelişimlerin etkisiyle beraber, tarım toplumundan, hizmet ve sanayi toplumuna, sonrasında ise bilgi ve teknoloji toplumuna geçiş yapıldığı gözlenmiştir. Sanayi devrimi ve sanayileşme akımlarının etkisiyle birlikte dünyanın her yerinde madenler ve fosil yakıtlar başta olmak üzere

¹⁴⁶ OECD, www.oecd-library.org/statistics, Labour Force Statistics 1993-2013, Erişim Tarihi: (05.02.2015)

doğal kaynak tüketimi hızlanmıştır. Kentleşmenin artmasıyla beraber ise, tüketim eğilimleri artarken, aynı zamanda kitlesel üretim, ulaşım teknolojisindeki gelişmeler, mal ve hizmet talepleri de artmıştır. Talepteki hızlı artış gerek coğrafi gerekse teknolojik olarak yeni enerji kaynaklarının aranmasını gündeme getirmiştir. Kaydedilen bu sektör geçişlerinden ve hızla artan enerji talebinden sonra enerjinin üretimin başından sonuna kadar her aşamada ihtiyaç duyulan bir girdi olduğu gerçeği iktisatçılar tarafından kabul edilmeye başlanmıştır. Ülkelerin uzmanlaştığı sektör gruplarına göre ihtiyaç duydukları enerji çeşitleri de farklılık göstermektedir. Tarım toplumunda insan enerjisi ve tabii enerjiye, sanayi toplumunda petrol, kömür doğalgaz gibi fosil yakıtlara, bilgi toplumunda ise, güneş, rüzgâr, nükleer enerji gibi yenilenebilen enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye sanayileşme aşamasında bir ülke olması sebebiyle ihtiyaç duyduğu temel enerji kaynakları birincil enerji kaynakları olan petrol, doğalgaz ve kömür ağırlıklı olmaktadır. Ancak ülkenin yerel kaynaklar açısından fakir olması sebebiyle gereken talebi yurtiçi kaynaklardan sağlayamaması sanayi sektöründe istenilen atılımı gerçekleştirememesine sebep olmaktadır.¹⁴⁷

Ekonomik büyüme enerji talebindeki artışın en önemli nedenidir. Enerji talebindeki artışın diğer nedenleri; yüksek doğum oranları, yaşam standardının yükselmesi, sanayileşme ve genç nüfus oranının yükselmesidir. Kentleşme, yeni teknolojilerin kullanıma soktuğu makine ve araçların sayıca artması ve çeşitlenmesi, tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi faktörler enerji talebini artıran diğer etkenlerdir. Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'nin enerji talebi de hızla artmaktadır. Türkiye'nin enerji talebinin artmasının nedenleri; nüfus artışı, artan kentleşme, ekonomik büyüme, genç nüfus oranının artması ve hayat standardının yükselmesidir. Türkiye'de kişi başına enerji ve elektrik enerjisi tüketimi gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük olmakla birlikte; enerji talebi hızla artmaktadır. Enerji talebindeki artışın ağırlıklı olarak dış kaynaklardan karşılanması, enerji kıtlığı ve güvenliği sorununu gündeme taşımaktadır. Türkiye'nin enerji kaynaklarının kıt olması, enerji üretim kapasitesini

¹⁴⁷ Şadan Çalışkan, **Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılık Ve Enerji Arz Güvenliği Sorunu**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 25, ss, 297-310, Aralık 2012.

artırmak için gerekli maliyetlerinin yüksekliği ve işletmelerin devreye girme zamanının uzunluğu enerji güvenliğini ve arzını olumsuz etkilemektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Çalışkan, ss, 297-310.

1.4.2. DÜNYA ENERJİ KAYNAKLARI –ENERJİ SEKTÖRÜ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Enerji kaynakları; üretim, kalkınma, sanayileşme ve toplumsal refahın arttırılması bakımından ülkeler için çok önemli bir yere sahiptir. Enerjinin zamanında, kesintisiz ve güvenilir olmasının yanı sıra çevreye uyumlu yollardan elde edilmesi gerekmektedir. Sürdürülen yerli ve yenilenebilir enerji üretimi politikalarına ek olarak enerji verimliliğinin arttırılması tüm dünya ülkelerinin birincil önceliğidir. Çünkü, ülkelerin sahip oldukları enerji kaynakları ve kişi başına düşen enerji üretim tüketim oranı, gelişmişlik düzeyiyle ve bireylerin refah yaşam sürmeleri ile doğru orantılı olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde hızla yükselen nüfus artışı eğilimi, trafik yoğunluğu, çevre kirliliği gibi sebeplerden ötürü enerji kaynaklarına olan talep sürekli olarak artış göstermektedir. Bu nedenle, ülkeler sahip oldukları enerji kaynaklarını arttırmak ya da yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları bulmak için yatırımlar yapmaktadır. Yeryüzünde en çok tüketilen ve tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan enerji kaynaklarının başında petrol, doğalgaz, kömür ve fosil artıkları gelmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde öncelikle, dünya üzerindeki mevcut enerji kaynakları ve bunların ülkelere dağılım %'si, enerji ticaretinin dünya ticaretindeki payı, güncel enerji rezervleri ve politikaları üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise Türkiye'de enerji sektörü, enerji politikaları, 27. fasılda yer alan enerji ithalatının toplam dış ticaret içerisindeki payı, üretim, tüketim durumu ve ülkenin enerji sağlamada dışa olan bağımlılığı incelenecek, geleceğe yönelik enerji tahminleri analiz edilecektir.

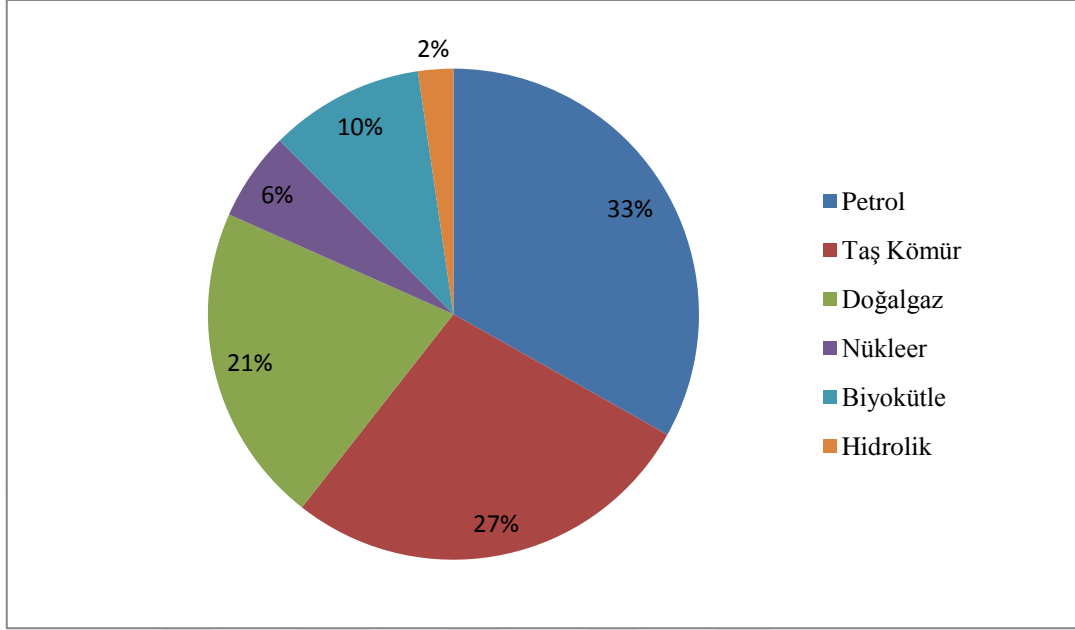
1.4.3. DÜNYA ENERJİ KAYNAKLARI

1.4.4. DÜNYA ENERJİ SEKTÖRÜ

Enerji, bir ülkenin ekonomik ve sosyal gelişiminin en temel ve vazgeçilmez gereksinimlerinden birisidir. Bu bakımdan, “enerji güvenliği” olgusu, ekonomik güvenliğin ve ulusal güvenliğin yaşamsal unsurlarındandır. Enerji, toplumsal yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan tüm süreçler için vazgeçilmez bir girdi olup; sanayi, ulaştırma, konut ve ticaret sektörlerinde kullanılmaktadır. Enerji kaynakları denildiği zaman akla yenilenebilir ve yenilenemez olmak üzere iki çeşit enerji kaynağı gelmektedir. Yeryüzündeki hemen hemen tüm ülkeler için vazgeçilmez sayılan enerji ihtiyacı nüfus artışı, sanayileşme gibi sebeplerden ötürü sürekli artış göstermektedir. Yeryüzünde mevcut olan enerji kaynakları ihtiyacı karşılama konusunda yeterli olamamaktadır. Bu nedenle tüm ülkeler yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları arayışı içerisinde. En çok ihtiyaç duyulan enerji kaynaklarının başında ise elektrik enerjisi gelmektedir. Bunun dışında yer alan belli başlı enerji kaynakları ise; petrol, kömür, doğal gaz, biyokütle (biyoyakıt / yenilenebilir enerji kaynağı), hidrolik (yenilenebilir enerji kaynağı), rüzgâr (yenilenebilir enerji kaynağı) ,Güneş (yenilenebilir enerji kaynağı), jeotermal (yenilenebilir enerji kaynağı), diğer yenilenebilir enerji kaynakları (dalga vb.), nükleer enerji, hidrojen enerjisidir. Şekil 5’te enerji kaynaklarının 2013 yılı genel dağılım %’si verilmektedir. Veriler incelendiğinde, en çok paya sahip olan enerji kaynağı %33’le petrol olmakla birlikte, % 30’la taşkömürü ve % 24’le doğalgaz hemen hemen yakın bir orana sahip olduğu görülmektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Web Sitesi, Enerji Genel Bilgileri, <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=enerji&bn=215&hn=12&nm=384&id=384>, (Erişim tarihi, 17.03.2015)

Şekil 5_Enerji Kaynaklarının Yeryüzündeki Genel Dağılım Oranı % 2013

Kaynak: BP, Statistical World Review of Energy Haziran 2012 (Erişim Tarihi: 17.03.20015)

<http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>

Yeryüzünde mevcut bulunan enerji kaynaklarının ülkeler bazında dağılımı incelendiğinde, fosil kaynaklı enerji çeşitlerinden doğalgaz ilk sırada yer almaktadır. 2012 yılsonu itibariyle dünyada kanıtlanmış doğalgaz rezervleri 187.3 trilyon metreküp seviyesindedir. Kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin bölgesel bazda dağılımı analiz edildiğinde; doğalgaz rezervlerinin %43'ü Orta Doğu'da, %31'i Avrupa-Avrasya bölgesinde, %8.2'si ise Asya-Pasifik'te bulunmaktadır. Dünyada en büyük doğalgaz üreticisi 681.4 milyar metreküple ABD'dir. Rusya Federasyonu 592.3 milyar metreküple ABD'yi takip etmektedir. Ortadoğu mevcut rezervlerde %43 ile ilk sırayı almasına karşın, dünya doğalgaz üretiminden sadece %16'lık pay almaktadır. Doğalgazın hemen arkasından gelen petrol rezerv miktarları bakımından ele alındığında; 2012 yılı dünya ispatlanmış petrol rezervi % 0,9 artışla 1.654 milyar varilden 1.669 milyar varile yükselmiştir. Rezervlerin ülkelere dağılım oranları ise; ilk sırada toplam rezervin neredeyse yarısına sahip olan %48'lik (808 milyar varil) payla Ortadoğu gelmektedir. ABD ise % 35,1'lik bir paya sahip olarak (583 milyar varil)

ikinci sırada yer almaktadır. Rusya %5.2 (87,2milyar varil) ile üçüncü sırada görülmektedir. Başka bir ifadeyle söz konusu rezervin % 72,6'sı Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), (1.212 milyar varil) % 14,3'ü ise OECD (238,3 milyar varil) ülkelerinde bulunmaktadır.¹⁵⁰

Günümüzde, dünyada sürekli bir artış eğilimi gösteren enerji ihtiyacı daha çok fosil yakıtlı termik santraller, hidroelektrik ve nükleer enerji santrallerinden karşılanmaktadır. Ancak bu enerji kaynakları hem tükenir olması ve hem de kullanıldıkları anda yeryüzüne insan ve çevre için ölümcül sonuçlar doğurabilecek olan zehirli gaz (CO₂) salınımı yapmaları nedeniyle kullanımı sakıncalıdır. Yeryüzünde gerçekleştirilen endüstriyel faaliyetler sonucunda, her yıl atmosfere yaklaşık 20 milyar ton karbondioksit, 100 milyon ton kükürt bileşikleri, 2 milyon ton kurşun ve diğer zehirli kimyasal bileşikler salınmaktadır. Atmosfere verilen kirleticilerin ve sera gazlarının büyük bir bölümü enerji sektöründe yani enerji üretimi ve tüketimi, ya da çevriminden kaynaklanmaktadır. Tüm bu faaliyetlerin insan ve çevre için büyük bir tehlike oluşturabileceği bilinmesine karşın dünyanın bol ve ucuz enerjiye olan ihtiyacının arttığı da bilinen bir gerçektir.¹⁵¹

Dünya üzerindeki enerji kaynaklarından petrol için 40 yıl, doğalgaz için 60 yıl ve kömürün ise 200 yıl sonra eğer yerine konulabilecek yeni kaynaklar üretilemezse yok olabileceği ön görülmektedir. Bu nedenle tüm dünya ülkeleri için bu enerji kaynaklarının yerine alternatif enerji arayışları gündemlerinin birinci sırasında yer almaktadır. Yenilenemeyen enerji kaynaklarının yerini alabilecek olan sürdürülebilir enerji kaynakları adıyla bilinen kaynakların en önemli özelliği ve tercih edilme sebeplerinden birisi ise, bu kaynakların doğanın kendi evrimi içerisinde ertesi gün tekrar var olabilmesidir. Diğer bir tercih nedeni ise, bu tür kaynakların insan sağlığı ve çevre için çok zararlı olan karbondioksit emisyonunu azaltarak çevre korunmasına katkı sağlamasıdır. Tüm bunların da ötesinde yerli kaynaklar oldukları için ülkelerin dışı olan

¹⁵⁰ Ömer Kültür, **Enerji ve Çevre İlişkisi**, Mimar ve Mühendis Dergisi, Sayı: 33, ss, 22-34, Nisan _Mayıs_ Haziran, 2013.

¹⁵¹ Sedat Kadioğlu, **Enerji Kaynaklarının Kullanımı ve Çevreye Etkileri**, TMMOB 1. Enerji Sempozyumu Sunumu, Ankara, ss, 3-7, 12-14 Kasım 1996.

bağımlılığını azaltmak konusunda da yardımcı olmaktadır. Ulaşılabilirlik, mevcudiyet ve kabul edilebilirlik özelliklerinin hepsine sahip olduğu için yenilenebilir enerji kaynaklarını artırma fikri tüm dünya ülkeleri için oldukça popülerdir. Yeryüzünde su anda 5 çeşit yenilenebilir enerji kaynağı bulunmaktadır, bunlar; solar enerji, rüzgar, su, biyoyakıt ve jeotermaldir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) 2012 tarihli raporunda, küresel enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payı %20.3 olarak belirtilmiştir. Verilen rakamdan bu enerji çeşidinin kullanım alanının çok kısıtlı olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak 20-30 yıl gibi bir süre zarfında bu rakamın çok daha artacağı, Shell Uluslararası Petrol şirketi tarafından hazırlanan raporda 2025 yılında yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji üretimine katkısının günümüzde fosil atıkları tarafından üretilen miktarın üçte ikisi oranında olacağı tahmini öne sürülmüştür.¹⁵²

Pek çok avantajı olmasının yanı sıra, çevreye ve insana zarar vermediği, ayrıca devamlılığı olduğu halde neden yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı bu kadar kısıtlı kalmaktadır. Bunun sebebi, bu enerji kaynaklarını çevirerek elde etmenin hem çok zahmetli hem de kısa vadede çok maliyetli oluşudur. Çevrimden kastedilen; ısı enerjisinin elektrik enerjisine ya da mekanik enerjinin ısı enerjisine dönüşümüdür. Örneğin, bir bölgede rüzgârlı gün sayısı fazlaysa ve bu bölgede rüzgâr enerjisinden yararlanarak elektrik enerjisi üretmek isteniyorsa, bu işlemi gerçekleştirmek için öncelikle büyük bir yatırım yaparak rüzgar panelleri bölgeye yerleştirilmelidir. Daha sonra bu panellerden elde edilen enerjiyi elektrik enerjisine çevirmek amacıyla bölgeye santral kurulmalıdır. Bu işlemlerin sonunda ise elde edilen elektrik enerjisini kullanım yerlerine dağıtmak amacıyla da bir iletim ağı kurulması gerekmektedir. Tüm bu işlemler oldukça pahalı ve uzun süren işlemler olmasına karşın uzun vadede düşünüldüğünde getirisi bir ülke için oldukça fazladır.¹⁵³

¹⁵² World Key Statistics, **Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) / Total Primary Energy Supply - TPES Outlook by Fuel**, ss, 46-57, 2014.

¹⁵³John Pezzey, **Sustainability Policy and Environmental Policy**, Scandinavian Journal of Economics, 106(2), ss.339-359, 2012.

Her yıl yayımlanan ve gelecek yıllarda dünya enerji piyasasının gidişatı hakkında veriler ve tahminler içeren 2035 British Petroleum (BP) Enerji Görünümü Raporu'nun ilk gündem maddesinde, son üç yılda artış gösteren petrol fiyatlarının son zamanlarda düşüşe geçmesine dikkat çekilerek aslında enerji piyasasının değişken olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca kısa vadede verileri değerlendirip çıkarım yapmak yerine uzun dönemdeki arz ve taleplerin değerlendirilerek sonuca gidilmesi gerektiği gerçeği üzerinde durulmuştur. Raporda petrol fiyatlarındaki bu ani ve ciddi düşüşün sebebinin ABD'deki kaya petrol üretiminden kaynaklandığı ve bu durumun bir müddet daha devam edeceği görüşü ileri sürülmüştür. Rapora göre; petrole olan talebin 2035'e kadar OECD dışı ülkelerden gelen taleple yıllık yüzde 0,8'lik bir artış göstereceği belirtilmiştir. OECD ülkelerinde ise petrol tüketiminin 2005'de zirveye ulaşmış olduğu fakat 2035'de 1986 yılından beri görülmemiş seviyelere düşeceği öngörülmüştür. 2035 yılına kadar Çin'in dünyanın en büyük petrol tüketicisi olarak ABD'yi geçeceği iddia edilmiştir. Raporda dikkat çeken bir diğer varsayım ise doğalgaza olan ihtiyacın çok hızlı bir şekilde artacağı ve bunun yılda %1.9 civarı olacağıdır. Doğalgaz kullanımındaki artışla birlikte, geçtiğimiz son on yılda çok büyük talep gören kömürün yılda ortalama %0.8 lik bir artışla fosil yakıtların içerisindeki en düşük paya sahip olacağı öngörülmektedir. Ülkeler arasında yükselişe geçecek olan gaz ticaretiyle birlikte 2020 yılına gelindiğinde Asya Pasifik ülkelerinin en çok gaz ithal eden bölge olarak Avrupa'yı geçmesi beklenmektedir. Kaya gazındaki büyümenin devam etmesiyle birlikte, Kuzey Amerika'nın önümüzdeki yıllarda gaz ithal eden bir ülke konumundan çıkıp ihraç eden bir ülke konumuna düşmesi öngörülmektedir.¹⁵⁴

Tüm bu verilerin yanı sıra raporda üstünde durulan diğer bir husus ise; sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkelerde, endüstriyel ve diğer amaçlarla kullanılan en önemli enerji ihtiyacı elektrik enerjisi olarak karşımıza çıkmakta ve enerji kaynaklarının büyük bir bölümü elektrik enerjisi üretiminde kullanılmaktadır. Bu rakamların her geçen gün daha da artarak devam etmesi gerçeğinden yola çıkan elektrik enerji üretimine yönelik kurulu kapasitenin ise önümüzdeki 26 yıl içinde %53 oranında

¹⁵⁴ **BP World Energy Report 2014**, <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> (Erişim Tarihi: 15/03/2015)

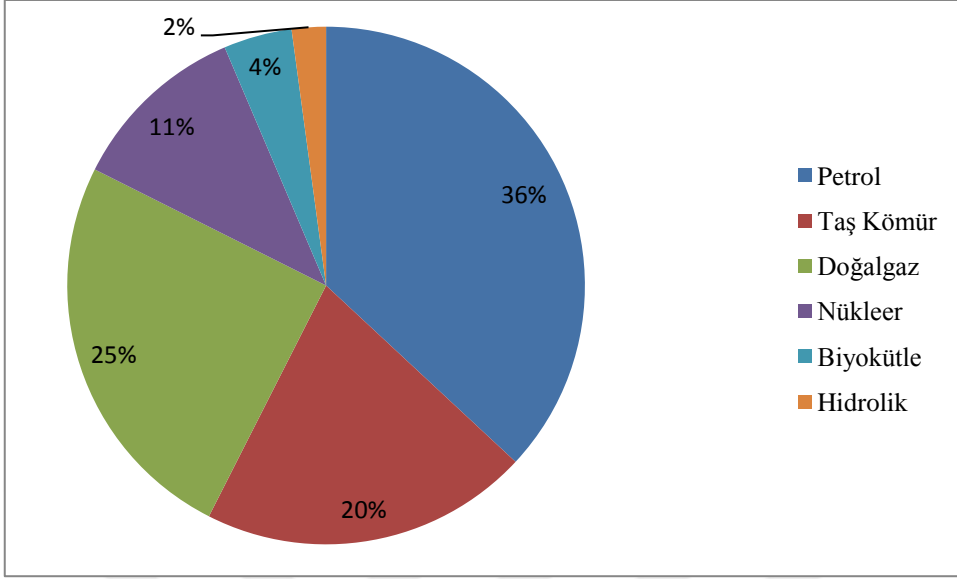
artacağı öngörülmektedir. 2009 yılında 4.749 gigawatt (GW) seviyesindeki üretimin, 2035 yılında 7.274 GW seviyesine çıkması öngörülmüştür.¹⁵⁵

IEA'nın 2011 yılında yayınlamış olduğu dünya enerji görünümü raporuna göre; dünya genelinde 2009 yılı itibariyle 12,15 milyar TEP (Ton Eşdeğeri Petrol) birincil enerji kaynağı arzı gerçekleştirilmiştir. Bu enerji arzının %32,8'lik kısmı petrol, %27,2'lik kısmı kömür, %20,9'u doğal gaz, %10,2'lik kısmı biyoyakıt ve atık enerji kaynakları, %5,8'i nükleer enerji kaynakları, %2,8'lik kısmı hidrolik enerji ve geriye kalan %0,8'lik kısmı ise jeotermal, rüzgar, güneş vb. diğer enerji kaynaklarından elde edilmiştir. 2035 yılına ilişkin enerji arzına yönelik tahminlere göre; enerji arzından kaynakların aldığı payların %29,8'i petrol, %29,3'ü kömür, %22,4'ü doğal gaz, %11,8'i diğer enerji kaynakları, %6'sı nükleer enerji ve %2,4'ü ise hidrolik enerji kaynakları şeklinde oluşması öngörülmektedir. Enerji kaynaklarının dağılımında OECD üyesi ülkelerdeki enerji arzı ise; %36,3 petrol, %24,5 doğal gaz, %20,2 kömür, %11 nükleer enerji, %4,2 biyoyakıt ve atık, %2,1 hidrolik enerji ve geriye kalan %1,2 ise diğer enerji kaynakları olarak oluşmuştur. OECD ülkelerinde oluşan birincil enerji kaynağı arzı 5,413 milyar TEP olarak gerçekleşmiş ve toplam dünya arzının %45'e yakın bir kısmı bu ülkelerde gerçekleşmiştir. IEA 2011 yılı raporunda yer alan 2035 yılı tahmini enerji arzının yeryüzündeki dağılım oranları şekil 6 üzerinde gösterilmiştir. Buna göre, %36'lık payla petrol ilk sırada yer alırken onu %25'lik payla doğalgaz ve %20'lik payla taşkömürü izlemektedir. Şekil 7'de ise 2035 yılı enerji arzının OECD ülkelerine dağılımı verilmiştir. Verilen rakamlar incelendiğinde, % 30'luk dilimle petrol yine birinci sırada yer alırken ikinci sırada %29'luk payla taşkömürü gelmiş, doğalgaz ise %22'lik payla üçüncü sırada kalmıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁵ US Energy Information Agency, International Energy Outlook, <http://www.eia.gov/forecasts/ieo/2011> (Erişim Tarihi:17.03.2015)

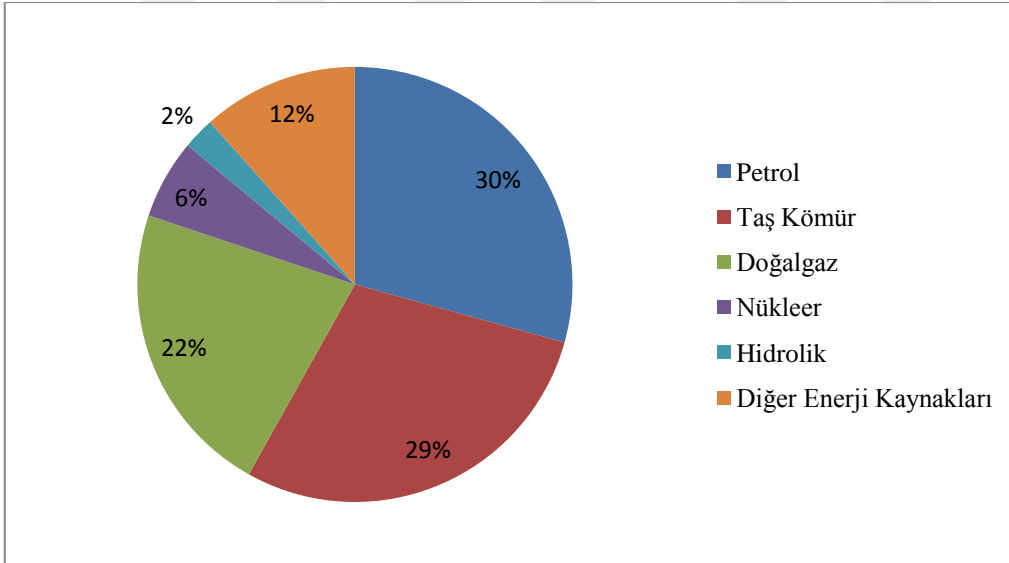
¹⁵⁶ World Key Statistics, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) / Total Primary Energy Supply, <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/key-world-energy-statistics-2011.html> (Erişim Tarihi: 17.03.2015)

Şekil 6_ 2035 Yılı Tahmini Enerji Kaynak Arzı Dağılım %

Kaynak: EIA, World Energy Outlook 2011, <http://www.eia.gov/oiaf/aeo/tablebrowser/>
(Erişim Tarihi: 20.03.2015)

Şekil 7_ 2035 Yılı Tahmini Enerji Kaynak Arzının OECD Ülkelerine Dağılımı %

Kaynak: EIA, World Energy Outlook 2011, <http://www.eia.gov/oiaf/aeo/tablebrowser/>
(Erişim Tarihi: 20.03.2015)

Türkiye'nin jeopolitik konumu itibariyle birincil enerji kaynaklarının çok yoğun olarak yer aldığı ülkelere (Ortadoğu ve Rusya gibi) ve bölgelere yakınlığı dikkat çekmektedir. Ancak buna rağmen jeopolitik konum tam olarak hedeflenen düzeyde kullanılmamış ayrıca ülke içi enerji kaynaklarının yetersizliği sebebiyle diğer ülkelerle artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla anlaşmalar yapılmaya gidilmiştir. Yaşanan enerji ihtiyaç artışının temel nedeni, 1980 yılı sonrasında dünya genelinde yaşanan küreselleşme, liberalleşme olgularının etkileriyle dışa açılma politikası uygulanmaya başlanması ve gelişmekte olan bir konumda olunması sebebiyle çok fazla enerji kaynağına ihtiyaç duyulmasıdır. Ancak Türkiye, ekonomik olarak büyürken yükselen enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla enerji arzı konusuna gereken önem verilmemiş ve uygulanan yanlış politikalar sonucunda enerji alanında gittikçe artan bir oranda dışa bağımlı bir duruma gelinmiştir. Ayrıca Türk ekonomisinde artan enerji ihtiyacı az sayıda kaynaktan ve az sayıda ülkeden karşılanmakta; bu durum gelecekte yaşanabilecek darboğazlar ve güvenlik açısından bir tehdit unsuru olarak görülmektedir.

157

Türkiye'de enerji üretiminde, üretim payındaki sırasıyla doğal gaz, linyit, akaryakıt, hidrolik ve taşkömürü kullanılmaktadır. 2012 yılında 119.2 milyon TEP seviyesinde olan Türkiye birincil enerji talebi, dünya talebinin yaklaşık %1'ini oluşturmaktadır. Enerji ihtiyaç oranı yıllık yaklaşık %4-5 arasında, elektrik enerjisi ihtiyaç artış oranı ise % 8 civarında artış göstermektedir. Enerji kaynaklarının %73'ünü yurtdışından temin eden ve bu yolla 33 milyar dolar tutarınca bir maliyete katlanan Türkiye'nin ithal edilen kaynakları içinde en büyük payı petrol ve doğal gaz almaktadır. Devlet İstatistik Kurumunun yaptığı araştırmaya göre, Türkiye'de ithalat bağımlılığı en yüksek olan sektörler içerisinde enerji sektörü, yaklaşık % 70'lik bir pay ile başta gelmektedir. Türkiye'nin birçok kategorideki üretim ve ihracatını sürükleyen bu sektörler böylece büyük döviz kayıplarına neden olmakta, ortaya çıkan cari açıktan da her geçen yıl daha fazla pay almaktadır. Türkiye'nin enerji tüketim oranları analiz edildiğinde, 1980 yılında 26.317 Kiloton Eşdeğer Petrol (KTOE) olan nihaî tüketim

¹⁵⁷ Murat Demir, **Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi**, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Yıl 5 ,Sayı 9, ss, 22-35, Kasım 2013.

2008 yılında 74.381 KTOE'ye kadar yükselmiştir. EIA tarafından oluşturulan enerji projeksiyonlarına göre, nihaî tüketimin 2025 yılı itibariyle 150 milyon KTOE düzeyine kadar artabileceği öngörülmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Gül den Bölük, **Dünya'da ve Türkiye'de Biyo-yakıtlar: Üretim, Politikalar, Maliyet ve Etkileri**, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Volume: 23, Sayı: 269, Sayfa: 25-50, 2013.

3.1. TÜRKİYE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Gelişen teknoloji, küreselleşme süreci, hızlı nüfus artışı, sanayileşme gibi pek çok etken dünya üzerindeki enerji ihtiyacını arttırmaktadır. Bu durum, ülkeleri yeni ve yenilenebilir enerji kaynağı arayışına yöneltmektedir. Türkiye gibi ekonomik olarak büyümekte olan ve birincil enerji kaynakları bakımından çok zengin olmayan ülkeler için yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları arayışı daha da önemli hale gelmektedir. Türkiye, fosil yakıtlar açısından fakir bir ülke olmasına karşın, coğrafi açıdan bu kaynaklar bakımından çok zengin olan Ortadoğu, Kafkaslar/ Hazar bölgeleri ve Avrupa Kıtası arasında bir köprü konumundadır. Bu nedenle, jeopolitik açıdan çok önemli bir avantaja sahiptir. Ancak yine de fosil yakıtların kullanımının artma hızı ve bu kaynakların tükenebilir olduğu düşünüldüğünde Türkiye için yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları konusuna önem vermek kaçınılmaz olmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Türkiye’de genel enerji görünümü, sektörün büyüklüğü ve kaynakları, arz ve talep oranları, yeni kaynak bulma konusunda uygulanan politikalar, enerji üretim tüketim miktarları, üretimin tüketimi karşılama oranı, enerji sağlamada dış ülkelere olan bağımlılık rakamlarla ve tablolarla incelenip, gelecekle ilgili yayımlanan enerji tahmin raporları ile birlikte analiz edilecektir. Bu çerçevede, Türkiye’nin hızla artan enerji talebini karşılamak amacıyla günden güne artış gösteren dış ülkelere olan bağımlılığının artış oranı belirlenecektir. Çalışmanın amacı ise, yükselen bağımlılık miktarının Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisine ve gittikçe artan dış ticaret açığındaki payına dikkat çekmektir. Çalışmanın son bölümünde ise bağımlılık artış oranını azaltmak amacıyla yapılabilecekler listelenecektir.

3.1.1. TÜRKİYE ENERJİ SEKTÖRÜ VE ENERJİ POLİTİKALARI

Enerji ihtiyacı tüm dünya ülkelerinin olduğu gibi Türkiye'nin de üzerinde durduğu ve çözümler üretmeye çalıştığı sorunların en başında gelmektedir. Bunun en önemli sebebi ise; enerjinin fiyatının ve temin edilebilirliğinin; ulusal ve uluslararası piyasalarda rekabeti doğrudan etkilemesi, ülkelerin üretim yapılarını biçimlendirme gücü, bütçe dengelerini etkileme gücü ve cari açıkların temel belirleyicilerinden biri olmasıdır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de devletin enerji alanındaki öncelikli hedefi; ucuz, güvenilir, sürdürülebilir enerji kaynakları aramak, elindeki mevcut kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanarak bu konuda dışa olan bağımlılığı azaltmak hatta mümkünse yok etmektir. Enerji ihtiyaç artışı en çok gözlenen ülkeler sırasında ilk sıralarda gelen Türkiye'deki ihtiyaç oranında, 2021 yılına kadar düşük senaryoya göre %6.5, yüksek senaryoya göre %7.5 bir artış gözlemlenecektir. İhtiyaç artışı devam ederken yeni kaynaklar bulunması gerekmektedir, çünkü; yenilenemez olan fosil kaynaklı enerji türleri artan ihtiyacı karşılayamayacak olup, tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır, ayrıca bu kaynaklar çevre kirliliğinin birincil nedenleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye'de bu konuda önemli tedbirler almak ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmakla mükelleftir.¹⁵⁹

Türkiye sahip olduğu coğrafi konum sebebiyle aslında çok zengin bir yenilenebilir enerji kaynağı potansiyeline sahiptir. Başlıca yenilenebilir enerji kaynakları arasında hidrolik enerji, biyokütle, rüzgâr, biyogaz, jeotermik ve güneş enerjisi gelmektedir. Bu kadar zengin kapasitesi olmasına karşın, Türkiye'nin 2011 yılı toplam kurulu enerji kapasitesinin sadece %14'ünü yenilenebilir enerji kaynakları oluşturmuştur. Türkiye'de yenilenebilir kaynaklara dayalı enerji üretiminde en büyük paya sahip olan alt sektör hidroelektrik olup, onun dışında kalan yenilenebilir kaynakları toplam enerji kapasitesinin yalnızca %3,5'ünü oluşturmaktadır.

¹⁵⁹ EPDK, Enerji Piyasası Denetleme Kurumu 2013 yılı verileri, www.epdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 18.03.2015).

Hidroelektrik dışında kalan yenilenebilir enerji kaynakları arasında en büyük pay ise rüzgâr enerjisininidir ve bu pay yıllar içinde artmaya devam etmektedir.¹⁶⁰

Türkiye’de 1980’li yıllarda başlayan ve halen devam eden küreselleşme ve serbestleşme eğiliminden etkilenmiş ve ekonomide dışa açılma çalışmalarına hız kazandırmıştır. Uluslararası ticarete en büyük paya sahip olan sektörlerden birisi de enerji sektörüdür. Bunun nedeni ise, enerji talebinin artan nüfus artışı ve sanayileşmeye paralel olarak sürekli yükseliyor olması sebebiyle hem ulusal hem de uluslararası yatırımcıların dikkatini çekmesidir. Türkiye, finansman bulabilme açısından elverişli, adil mevzuat yapısına sahip, pazardan çıkabilme imkânı olan, getiri oranı yüksek, şeffaf ve rekabetçi yatırımcılar için cazip bir enerji piyasası haline dönüşmüştür, dışa kapalılık ve rekabetten uzak politikalarından vazgeçilmesi ile birlikte özel girişimcilerin paylarının giderek artırılması çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Özellikle 2001 ve 2005 yıllarında atılan adımlarla elektrik, doğalgaz, petrol ve sıvılaştırılmış petrol gazları (LPG) rekabetin ve özel sektörün önündeki engellerin büyük ölçüde kaldırılması, hem yerli hem de yabancı yatırımcıların şeffaf, öngörülebilir ve güvenli bir şekilde yatırım yapmalarını daha kolay hale getirmiştir. 2000’li yıllardan sonra büyük bir ivme kazanan serbestleşme döneminde en çok ilgiyi enerji sektörü görmüştür çünkü enerji ihtiyacındaki hızlı ve devam eden yükseliş yerli ve yabancı yatırımcıları bu sektöre yöneltmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin birincil enerji kaynakları erişimine olan yakınlığı (dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin merkezi olan Orta Doğu ve Hazar, Rusya dahil), bunun yanı sıra komşularıyla iyi ilişkiler içerisinde olması güvenilirlik açısından yatırımcıların dikkatini çekmeyi başarmıştır.¹⁶¹

Türkiye enerji sektörü; gerek büyüme potansiyeli, gerek yatırım ihtiyacının büyüklüğü, gerekse de cari açık üzerindeki etkisi nedeni ile ekonominin uzun yıllardır önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Makroekonomik açıdan

¹⁶⁰ **World Wide Fund for Nature**, Yenilenebilir Enerji Geleceği ve Türkiye, http://www.wwf.org.tr/basin_bultenleri/raporlar/?3640/turkiyeninyenilenebilirgucu, (Erişim Tarihi: 18.03.2015)

¹⁶¹ Enerji Enstitüsü, <http://enerjiinstitutusu.com/2011/col-gunesi-avrupayi-aydinlatacak> (Erişim Tarihi: 18.03.2015)

bakıldığında 2012 yılında, Türkiye'nin enerji hammadde ithalatı 60,1 milyar \$ seviyesindedir ve bu durum, ekonomideki tüm kesimler için büyük bir yük oluşturmaktadır. Sektörün, %6'nın üzerinde yıllık bileşik büyüme oranına sahip olması, Türk Bankacılık sektörünün son yıllarda 20 milyar \$'ı aşkın bir kaynağı (sadece enerji sektörü yatırımlarına verilen kredi) yatırımcıların hizmetine sunmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca özelleştirmelerle birlikte pazara hızlı giriş imkânının olması, yenilenebilir enerji kaynaklarında yatırım teşvik imkânı, yerli kömür santrallerine verilen ekstra teşvikler ve bunun gibi avantajlar, yatırımcıların enerji alanına yatırım yapmasını cazip hale getirmiştir.¹⁶²

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Atatürk, enerji kaynaklarını kalkınmanın ana unsuru olarak görmüş olması nedeniyle, sahip olunan enerji kaynaklarının değerlendirilmesi için 1935 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nü, kurdurmuştur. İlerleyen yıllarda elektrik enerjisinin ülke için önemi sebebiyle Elektrik İşleri Etüt İdaresi'ni ve elektrik üretim işletmelerini finanse etmesi için de Etibank'ı kurdurmuştur. Türkiye 1980'li yıllara gelene kadar enerji konusunda dışa kapalı ve kamu tekeliyle yönetilen bir politika benimsemiş, enerji konusu devletin himayesinde kalmıştır. Ancak, 1980'lerden sonra dünya genelinde yaşanan neoliberal politikalarla birlikte, Avrupa'da elektrik enerjisinin de bir piyasa ürünü olabileceği tartışılmaya başlanmış ve öncülüğünü İngiltere'nin yaptığı elektrik faaliyetlerinde serbest piyasa uygulamasına geçiş yolları aranmaya başlanmıştır. Havuz Sistemi olarak da adlandırılan yeni sistem, ihtiyacı olan ülkelerin kendi elektriklerini üretmesine yardımcı olmak üzerine kurulmuştur. Ayrıca modelde tam rekabete dayalı ve serbest piyasa koşullarına bağlı bir politika benimsenmiştir. Bu nedenle de Türkiye 2000'li yıllardan sonra dışa açılımı ve özelleştirmeyi desteklemiş ve bu yönde teşvikler de bulunmuştur. Ancak bu durum kısa vadede enerji sorununa çözüm getirmiş olsa dahi, uzun vadede ülkeyi daha çok dışa bağımlı bir hale getirmiştir. Özelleştirmelerin enerji fiyatlarını ucuzlatmadığı, kamu tekellerinin yerine uluslararası sermayeyle bağlantılı yerel tekellerin etkin olmasını sağladığı gözlenmiştir. En erken on-on iki yıl içinde devreye geçebilecek, yakıt

¹⁶² Bölgesel Çevre Merkezi (REC Türkiye), **Türkiye'de Bölgesel Enerji Üretimi, Bölgesel Enerji Potansiyelinin Belirlenmesi**: Türkiye için WADE Modelinin Uygulanması Projesi, ss, 32-45, 2014.

ve teknoloji yönlerinden dışa bağımlı nükleer santrallerin enerji sorununu çözemeyeceği hatta dışa bağımlılığı daha da arttıracığı tahmin edilememiştir.¹⁶³ Türkiye'nin enerji politikaları genel hatlarıyla şöyledir;¹⁶⁴

- Tüketim oranını karşılayacak miktarda, zamanında ve çevreye zarar vermeyecek şekilde enerji oluşumu çalışmalarını desteklemek.

-Artan enerji ihtiyacını karşılayabilmek için gereken arz talebini güvence altına almak.

-İhtiyaç duyulan enerjinin, mümkün olduğunca yerli ve yenilenebilir kaynaklardan elde edilmesi ve yeni kaynaklar konusunda arama çalışmalarına hız kazandırılması, bu bağlamda doğalgaz kullanımının sanayide ve binalarda kullanılmasının daha doğru olduğu gerçeğinin yaygınlaştırılması.

- Enerji üretim ve tüketim süreçlerinde enerji verimliliğinin ve kaynaklarının artırılması yönünde gerekenleri yaparak tedbirler almak.

-Karşılıklı bağımlılık projesini benimsemiş olması nedeniyle “enerji koridoru” ve “enerji terminali” rolüyle uyumlu olarak Türkiye'nin coğrafi ve jeopolitik konumunu en etkin biçimde kullanmak.

-Verimlilik ve etkinliği hedefleyen enerji sektörünün liberalleştirilmesi çalışmalarını sürdürmek, rekabetçi ve şeffaf bir enerji sektörü oluşumu için gereken iyileştirici önlemleri almak.

-Çevreye zararlı olan sera emisyon gazlarının salınımını en aza indirmek için gereken teknolojik donanımları tedarik etmek.

-Günümüzde en çok talep artışının görüldüğü enerji kaynağı çeşidi olan elektrik üretimini arttırmak amacıyla nükleer santral kurulumuna yatırım yapmak.

-Bu bağlamda, Türkiye'de 2001 yılında Elektrik Piyasası ve Doğalgaz Piyasası yasası, 2003'te Petrol Piyasası Kanunu, 2005'te ise Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına ilişkin kanunlar yürürlüğe girmiştir.

¹⁶³ Türkiye'nin Enerji Görünümü Sunumları, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, ss, 56-87, 2012-2014.

¹⁶⁴ Enerji Raporu, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi (DEK-TMK), Sunumu, ss, 5-9, 2013.

Ayrıca hükümetin 2010-2012 dönemini kapsayan ‘Orta Vadeli Program’ da enerji sorununa çözüm getirmek için koyduğu hedefler ise şöyle sıralanabilir; Özelleştirmenin tamamlanarak, nükleer güç santrali yapımına başlanması yoluyla enerji üretimi kapasitesini arttırmaktır. Doğalgaza aşırı bağımlılığı azaltmak üzere yerli ve yenilenebilir kaynaklara hız verilmesi, Türkiye’nin petrol, doğal gaz ve elektrik enerjisinin uluslararası pazarlara ulaştırılmasında transit güzergâh ve terminal ülke olmasıdır.¹⁶⁵

Türkiye enerji üretimi analiz edildiğinde, enerji tedariki konusunda çoğunlukla dışa bağımlı olduğu gözlenmektedir. Nüfus artışıyla birlikte artan enerji ihtiyacı nedeniyle daha da bağımlı hale gelmiştir. 1930’lu yılların başında hâkim olan devletçilik politikası enerji politikasına yansımış ve ihtiyacın mevcut kaynaklardan karşılanması ayrıca dönemin en önemli ihtiyacı olan kömürün dış rekabetten korunması kararı alınmıştır. 1950’li yıllardan sonra ise artan kentleşme, liberalleşme ve ekonomik büyüme akımlarının etkisiyle birlikte tüketim miktarı üretim miktarından fazla olunca, enerji kaynaklarında çeşitlendirme çalışmaları başlatılmıştır. Ekonomik gelişmeyi ve büyümeyi doğrudan etkileyen enerji kaynakları tüketimi açısından bakıldığında Türkiye %70 oranında dışa bağımlı bir ülke konumundadır. Dışa bağımlılık oranı, 2009 yılı itibariyle %71 olarak belirtilirken, 2015 yılı sonunda %68 2020 yılında ise %70 civarında olması beklenmektedir. Sürekli artış eğilimi göstermekte olan dışa bağımlılığın, Türk ekonomisine maliyeti de oldukça yüksektir, bağımlılık nedeniyle cari açık artmakta ve girdi maliyetindeki artışlar nedeniyle üretilen mal ve hizmetler diğer ülkelerle rekabet üstünlüklerini kaybettirmektedir. Bu durum cari açığı etkilemekle birlikte ekonomik büyümeyi de yavaşlatmaktadır.¹⁶⁶

Türkiye 2001 ekonomik krizini yaşamasına rağmen kriz tüketim oranını azaltmamış, krizi takip eden yıllarda da enerji tüketimi üretiminden daha fazla artış göstermiştir. 2008 yılında toplam birincil enerji tüketimi yaklaşık 108 milyon TEP,

¹⁶⁵ Rıza Karacan, **Çevre Ekonomisi ve Politikası**, Ege Üniversitesi İİBF Yayını, ss, 245, İzmir, 2013.

¹⁶⁶ Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, **Türkiye Enerji Raporu 2009-2012**, ISSN:1301-6318, Dek-Tmk Yayın No: 0009/2009, ss, 54-65.

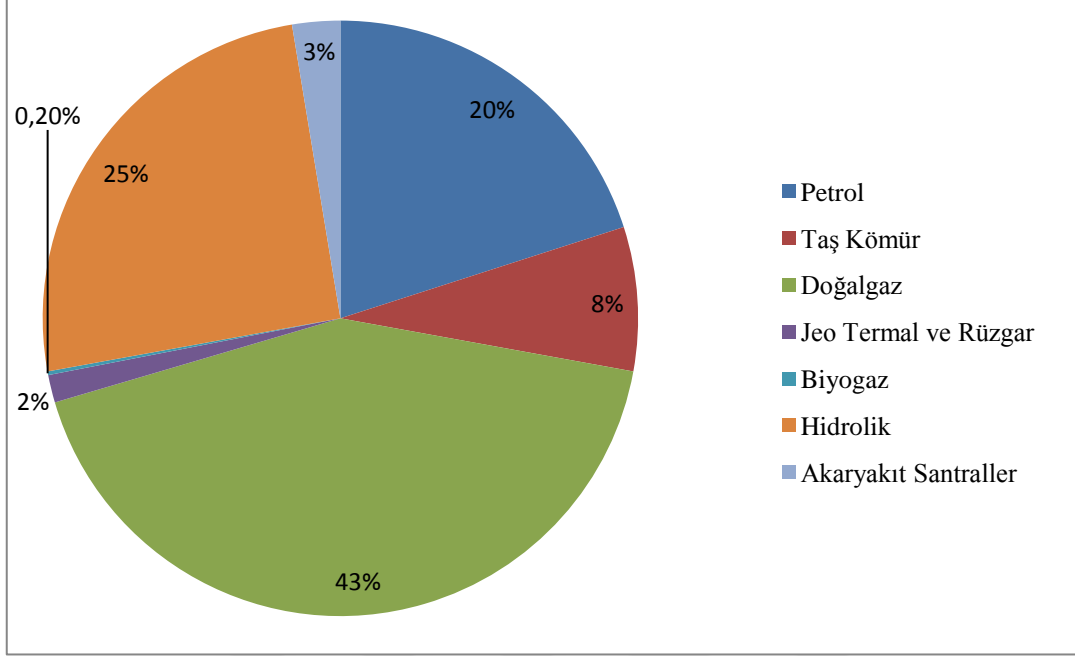
üretimi ise 29 milyon TEP olarak saptanmıştır. Diğer taraftan mevcut enerji tüketim eğilimi incelendiğinde enerji ihtiyacını karşılamada yerli üretimin gün geçtikçe azaldığı gözlenmiştir. Tüketim oranı bu hızla artmaya devam ederse; Enerji Bakanlığı'nın tahminlerine göre enerji tüketim oranı 2020 yılında 282 milyon TEP olacaktır. Üretimin ise 2010 yılında 42 milyon TEP, 2020 yılında ise 62 milyon TEP düzeyinde olması beklenmektedir. Türkiye'de keşfedilen üretilebilir petrol rezervi yaklaşık 1 milyar varildir fakat bu rezervin şu ana kadar yaklaşık %70'i tüketilmiş durumdadır. Bu rezervin %70'i ulusal kuruluş TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı)'ya aittir. Yılda yaklaşık 25 milyon ton ham petrol tüketilmekte ve bunun %89'unu ithal edilmektedir.¹⁶⁷

Ortalama enerji sektörü üretim endeksi, 2010 yılının birinci üç aylık döneminde %5,1; ikinci üç aylık döneminde %8,9; üçüncü üç aylık döneminde %12,2 ve dördüncü üç aylık döneminde de %6,7 oranında büyümüştür. 2009 yılında %2,3 oranında azalan ortalama enerji sektörü üretim endeksi, 2010 yılında %8,3'lük bir artış göstermiştir. DPT'nin 2010 yılında yayınlamış olduğu enerji raporunda yer alan elektrik enerjisi üretiminin kaynaklara göre dağılımı incelendiğinde; %45,2'sinin doğal gaz yakıtlı santrallerden, %25,2'sinin hidrolik santrallerden, %17,5'inin linyit yakıtlı santrallerden, %7,8'inin taş kömürü yakıtlı santrallerden, %2,6'sının akaryakıt yakıtlı santrallerden, %1,5'inin jeotermal-rüzgar enerji santrallerinden ve %0,2'sinin de biyogaz-atık ve diğer yakıtlı santrallerden sağlanmış olduğu belirtilmiştir. DPT 2010 yılı raporunda yer alan verilere göre, toplam elektrik enerjisi üretimi %7,8 oranında artarak 194.813 GWh'den 210.000 GWh'ye yükselmiştir. Şekil 8'de 2010 yılı elektrik üretiminin OECD ülkeleri içerisindeki dağılım oranları verilmiştir. Buna göre en yüksek dağılım oranına sahip doğalgaz % 44'lük, petrol % 22'lik, hidrolik %27'lik bir orana sahiptir.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Özge Korkmaz, **Türkiye'de Birincil Enerji Kullanımı, Üretimi ve Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) Arasındaki İlişki**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:27, Sayı:2, ss, 1-25, 2013.

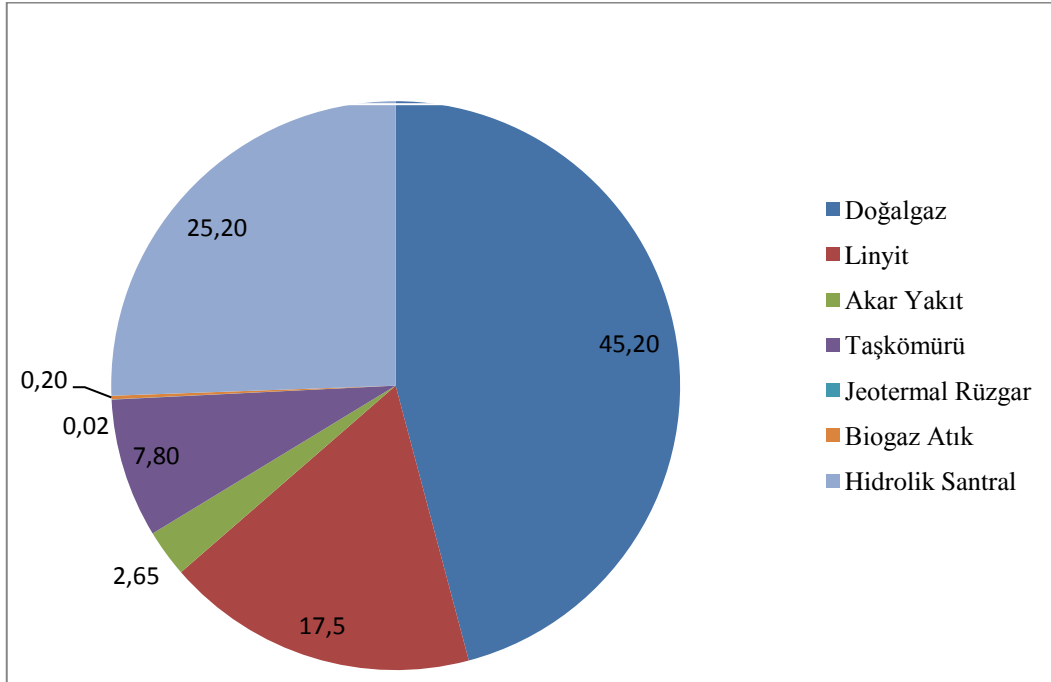
¹⁶⁸ **TOBB, 66. Genel Kurul Ekonomik Rapor 2012**, Özyurt Matbaacılık ISBN: 978-9944-60-897-8, TOBB Yayın No: 2011/135, Ankara, ss, 76-97, 2012.

Şekil 8_ Devlet Planlama Teşkilatı 2010 Yılı Elektrik Üretiminin OECD Ülkeleri Dağılım Payı%

Kaynak: DPT, 2010 Yılı Verileri, www.dpt.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.03.2015)

Şekil 9_ Devlet Planlama Teşkilatı 2010 Yılı Verilerine Göre Elektrik Enerjisi Üretiminin Kaynaklara Göre Dağılımı

Kaynak: DPT, 2010 Yılı Verileri, www.dpt.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.03.2015)

Şekil 9'da ise 2010 yılı elektrik üretiminin kaynaklarına göre dağılım %'si verilmiştir. Verilere göre, % 45'lik payla doğalgaz ilk sırada yer almaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından biri olan hidrolik santraller ise % 25.20 ile ikinci sırada gelmektedir.

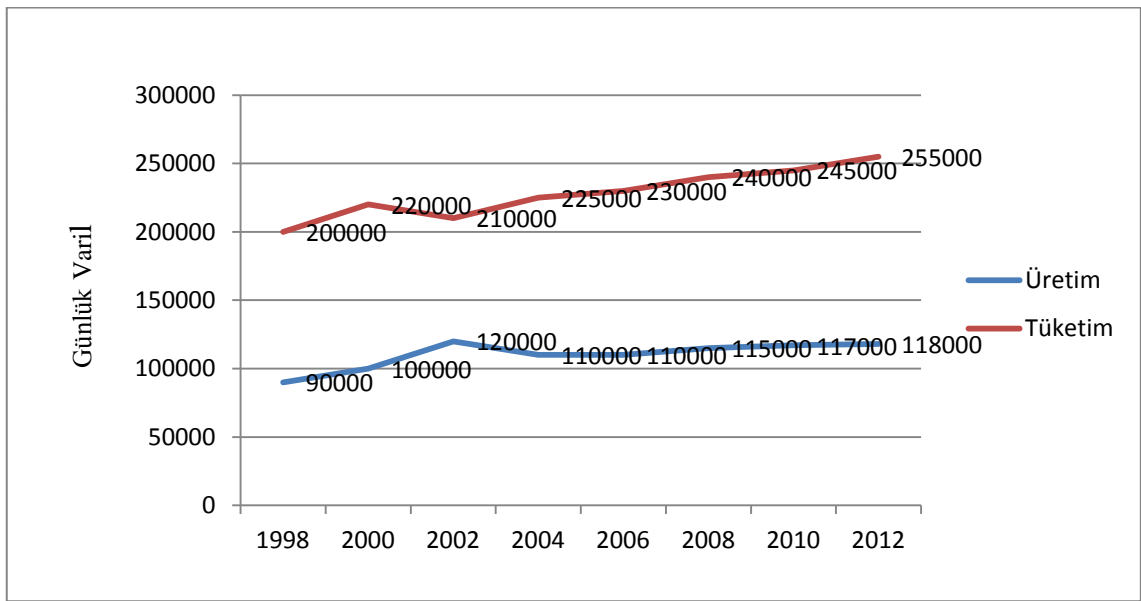
2010 yılı verilerine göre; yenilenebilir enerji kaynaklarından biri olan hidroelektrik potansiyeli 140 GWh/yıl'dır. 2010 yıl sonu itibariyle hali hazırda olan 150 adet hidroelektrik santrali 14.417 MW'lık kurulu güce ve toplam üretim potansiyelinin yaklaşık %38'ine karşılık gelmektedir. 2009 yılında elektrik üretiminin %18,5'i hidroelektrik santrallerden temin edilmiştir. Hidroelektrik üretimi 2009 yılında 2008 yılına kıyasla %7,8 oranında artarak 35. 870 MW olarak belirlenmiştir.¹⁶⁹

Tüketim oranı oldukça yüksek olan petrol durumu analiz edildiğinde; 2007 yılı itibarı ile Türkiye'de üretilebilir petrol rezervleri 37.3 milyon ton, bir yıllık petrol tüketimi ise 31 milyon tondur. Rafinerilerde işlenen 25.5 milyon tonun, sadece 2.2 milyon tonu yerli üretimdir. Bu nedenle, Türkiye'de petrol kaynakları ve petrol ürünleri bakımından sınırlı üretim yapılmakta ve neredeyse petrolün tamamında ithalatçı konumu devam etmektedir. Aşağıda yer alan grafik incelendiğinde petrol üretim eğilimi konusunda Türkiye 1990-2004 yılları arasında herhangi bir ilerleme kaydedememiş, hatta üretim miktarında düşüş yaşamıştır. Buna karşılık tüketim de her yıl düzenli bir şekilde artış gözlemlenmiştir. Grafikteki durumdan çıkarılabilecek sonuç; birincil enerjide dışa bağımlılığın azaltılabilmesi için Türkiye'nin petrol arama, nükleer enerji, yenilenebilir enerji kaynakları gibi çok boyutlu bir enerji politikasına sahip olması gerektiği gerçeği olarak özetlenebilir. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin, mümkün olan en kısa zaman zarfında coğrafi konumundan faydalanarak atağa geçmesi, enerji arz ve güvenliğinin sağlanması konusunda önlemler alması gerekmektedir. Tüm Dünya'da bir yılda 20,000'den fazla kuyu açılırken Türkiye'de ise günümüze kadar açılmış olan toplam kuyu sayısı 3,326'dır. Potansiyel kara alanlarının % 80'inde denizlerin ise %99'unda herhangi bir arama faaliyeti başlatılamamıştır. IEA'nın açıklamış olduğu

¹⁶⁹Rıza Karacan, **Çevre Ekonomisi ve Politikası**, Ege Üniversitesi İİBF Yayını, İzmir, ss. 245, 2011.

rakamlara göre; Dünya enerji tüketiminde 25 yıl içerisinde %60'ın üzerinde bir artış gözlenecektir. Sadece Türkiye için ise tahmini tüketim artış oranı; 2020 yılına kadar dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşecektir.¹⁷⁰ Aşağıda 1998-2012 yılları arasındaki petrol üretim ve tüketim oranlarının yer aldığı Şekil 10'da üretimin tüketimi karşılama oranı bakımından irdelendiğinde; yerli üretimin tüketimi karşılayamadığı ve kalan kısmın ithalat yoluyla karşılandığı görülmektedir.¹⁷¹

Şekil 10 _ Türkiye Petrol Üretim ve Tüketim Oranları 1998-2012

Kaynak: IEA, <http://www.eia.gov/petroleum/issuestrends/> (Erişim Tarihi: 27.03.2015)

Önem ve tüketim oranı sıralamasında ikinci sırada olan enerji kaynağı doğalgazın durumu analiz edildiğinde ise; Türkiye petrol gibi doğalgaz üretiminde de çok büyük oranda dışa bağımlıdır. IEA'nın verilerine göre; 2007 yılı sonu itibarı ile kalan üretilebilir doğalgaz rezervi yaklaşık 8 milyar metre küptür. Türkiye'de aynı yıl 30.83 milyar metre küp gaz tüketilmiştir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2008 yılı sonunda tüketimin bir önceki yıla oranla % 5.5 oranında artarak 33.6 MTEP olmasını öngörmüştür. 2011 yılında ise; 7.6 metre küplük üretim yapılmış ancak çoğunluğu (25

¹⁷⁰ Fan, Hyndman, **The Price Elasticity of Electricity Demand in South Australia and Victoria**, Business & Economic Forecasting, Monash University, ss, 132-135, 2012.

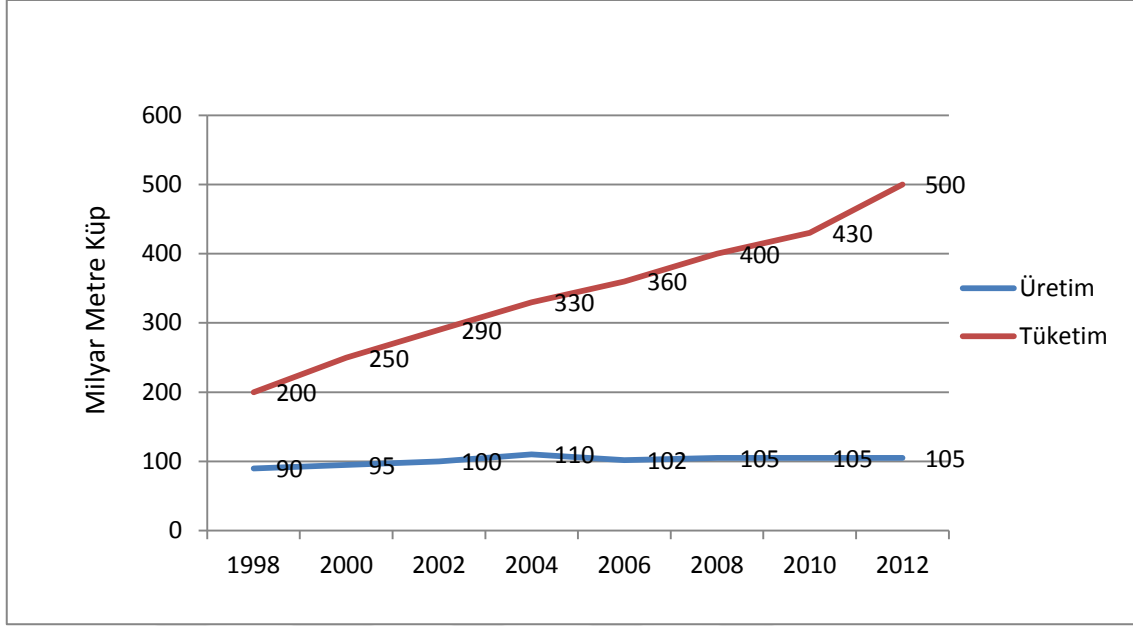
¹⁷¹ EIA, <http://www.eia.gov/oiaf/aeo/tablebrowser/#release=AEO2014&subject=0-AEO2014&table=14-AEO2014®ion=0-0&cases=full2013full-d102312a,ref2014-d102413a> (Erişim Tarihi: 27.03.2015).

metre küplük kısmı Rusya'dan olmak üzere) toplamda 43.8 metre küplük ithalat anlaşması yapılmıştır. Verilerin rakamlar incelendiğinde, doğalgaz açısından da dışa bağımlılık çok yüksek oranda seyretmekte ve bu bağımlılığın en büyük kısmı Rusya'ya karşı olmaktadır. IEA'nın 2009-2035 dönemine ilişkin yayınladığı rapora göre; fosil yakıtlar içinde doğalgaza olan talebin, çevresel ve kullanım kolaylıkları nedeniyle artacağı ve 2035 yılında petrolden sonra ikinci konumdaki kömür ile çok yakın bir seyir izleyeceği tahmin edilmektedir. Bu nedenle Türkiye hem kendi ihtiyacını karşılamak hem de coğrafi konumundan faydalanıp, diğer Avrupa ülkelerine transfer sağlamak amacıyla Azerbaycan ile üç yıl süren müzakerenin ardından Trans Anadolu Boru Hattı anlaşmasını 25 Ekim 2011'de imzalamıştır. Böylelikle, Şah Denizden çıkarılması planlanan 16 milyar metre küp gazın 6 milyar metre küpünün Türkiye sınırları içerisinde kullanılarak, geri kalanının ise boru hattı ile Avrupa'ya ulaştırılması mümkün kılınacaktır. Türkiye'de üretilen doğalgaz miktarının oldukça sınırlı olması ve kullanım kolaylığı nedeniyle her geçen gün artan bir talep eğilimi göstermesi nedeniyle, tek bir ülkeyle enerji kaynağı anlaşması yapmanın ileride büyük sıkıntılar doğurabileceğini, bu durumda enerji arzı bakımından zorluk çıkarabileceğini düşünerek birden çok ülkeyle doğalgaz anlaşması yapmıştır. Bu ülkeler ise başta Rusya olmak üzere, İran, Cezayir, Nijerya, Azerbaycan'dır.¹⁷² Şekil 11'de yer alan 1998-2012 yılı doğalgaz üretim ve tüketim durumu incelendiğinde; tüketim eğrisinin hızla ve sürekli bir artışı işaret ederken üretim eğrisinin ise çok düşük bir miktar yükseliş eğilimi gösterdiği gözlenmektedir. Bu nedenle grafikteki verilerden yola çıkarak Türkiye'nin doğalgaz konusunda dışa olan bağımlılığının artarak devam ettiği gerçeği kabul görmektedir.¹⁷³

¹⁷² Naci Bayraç, **Avrupa Birliği'nin Enerji ve Ulaştırma Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, ss, 87, İstanbul, 2013.

¹⁷³ EIA, <http://www.eia.gov/oiaf/aeo/tablebrowser/#release=AEO2014&subject=0-AEO2014&table=1-AEO2014®ion=0-0&cases=full2013full-d102312a,ref2014-d102413a> (Erişim Tarihi: 27.03.2015).

Şekil 11 _ Türkiye'nin Doğalgaz Üretim ve Tüketimi 1998-2012

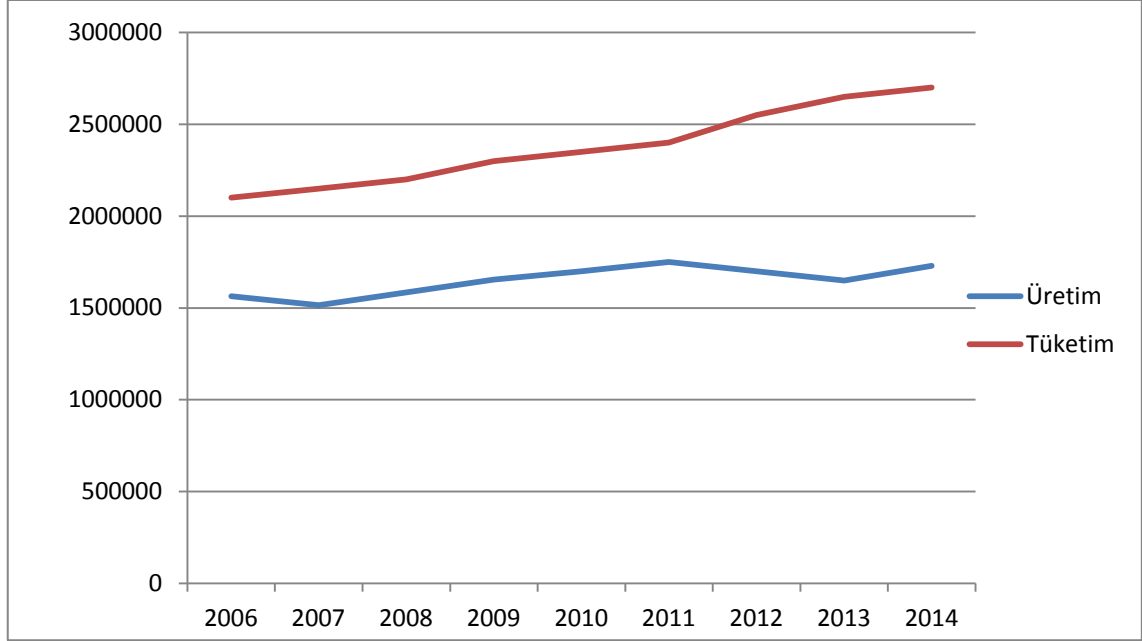

Kaynak: EIA, <http://www.eia.gov/petroleum/issuestrends/> (Erişim Tarihi: 28.03.2015)

Fosil kaynaklardan sağlanan ve en çok talep gören enerji çeşitlerinin sonuncusu ise elektrik enerjisidir. Türkiye’de 1913 yılında ilk kurulan hidroelektrik santralının kurulu gücü 1923 yılına gelindiğinde 33 miliwatt (MW) ve yıllık 45 milyon Kilowatt saat (KWh) saatlik bir üretim kapasitesine ulaşmıştır. 2006 yıl sonu elektrik üretim miktarı 175.7 milyar KWh olarak ölçülmüştür, buna karşılık, toplam brüt enerji talebi ise 174 milyar KWh olarak belirtilmiştir. 2007 yılında ise elektrik enerjisi üretimi önceki yıla göre %8,4 oranında artarak 191,2 milyar KWh olarak gerçekleşirken, toplam elektrik enerjisi tüketiminin ise %8,3 oranında artarak 189,5 milyar KWh’a ulaştığı görülmektedir. 2010 yılsonu itibarı ile Türkiye 49000 MW’a yaklaşmış olan bir kurulu güç kapasitesine sahip olmuştur. Ancak IEA’nın 2011 yılında yayınladığı rapora göre; 2019 yılı için öngörülen tüketim talebini karşılayabilmek için kabaca 30000–35000 MW arasında ilave kurulu güce ihtiyaç duyulacaktır.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Abdurrahman Satman, **Dünyada Enerji Kaynakları**, Türkiye’de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, TASAM, ss. 47-58, Nisan 2006.

Şekil 12_ Türkiye Toplam Elektrik Üretimi (KW/h) 2006-2014

Kaynak:EPDK, http://www.epdk.org.tr/documents/elektrik/rapor_yayin/Elk_Yayin_Uretimkapasite_projesiyonu.pdf (Erişim Tarihi: 28.03.2015)

EPDK tarafından yayınlanan rapordaki verilerden yararlanarak hazırlanan Şekil 12'de 2006-2014 yılları arasındaki Türkiye toplam elektrik üretim ve tüketim oranları verilmiştir. Grafikteki verilere göre üretimde hemen hemen her yıl bir artış gözlenmesine karşılık 2009 yılında herhangi bir ilerleme kaydedilememiş hatta üretimde bir miktar düşüş yaşanmıştır. Üretim miktarının tüketimi karşılama oranı açısından değerlendirildiğinde Türkiye'nin elektrik konusunda da dışa bağımlı olduğu gözlenmektedir.

Türkiye, yaşanan hızlı nüfus artışı ve sanayileşme atılımlarının devam etmesi nedeniyle, enerji tüketimi açısından her geçen gün artan bir eğilim sergilemektedir. Tüketilen birincil enerjinin %39'u petrol, %27'si doğalgaz, %27'si kömür ve %13'ü yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanmaktadır. Enerji kaynakları bakımından çok zengin bir coğrafi konuma sahip olunmasına karşın enerji kaynaklarını sağlamada %70 oranında dışa bağımlı konumdadır. Rezervlerin hızlı bir şekilde tüketilmesinden dolayı, Türkiye'nin, bulunduğu coğrafi ve jeopolitik konumu değerlendirip, yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapma zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır.

IEA'nın verilerine göre, dünya enerji talebi 2030 yılına kadar; yılda yaklaşık %2'lik bir büyüme ile bugünkü talebin üç katına çıkacaktır. Yapılan tahminlerden yola çıkarak Türkiye'nin sahip olduğu kaynakların hızlı bir şekilde tüketilmesi gerçeği gelecekteki enerji arz güvenliğini ve sürekliliğini tehdit eden bir durumdur. Bunun da ötesinde, enerji konusu bir ülkenin gelişmişlik ve kalkınmışlık derecesi hakkında bilgi vermesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, Türkiye'nin yeni ve yenilebilir enerji kaynakları konusunda yatırımlar yapması, yeni ve yenilebilir enerji kaynak arayışlarını hızlandırması gerekmektedir.¹⁷⁵

¹⁷⁵Mahir Ulutaş, **Küresel Enerji Savaşları ve Türkiye'nin Konumu**, Cumhuriyet Enerji, EMO Yayını, Sayı: 1, Ankara, ss, 35-65, 2013.

3.1.2. TÜRKİYE'DE ENERJİNİN DIŞ TİCARETTEKİ YERİ

Gelişmekte olan ülkeler arasında enerji talep oranı en çok artış gösteren ülkeler arasında ilk sıralarda gelen Türkiye için, enerji arzı konusu ekonomi ve dış ticaret politikalarının ilk sıralarda yer alan sorunu olarak kabul görmeye başlamıştır. Özellikle 1980 sonrasında nüfusun artması ve sanayileşmenin hız kazanması ile beraber enerji tüketimi de artış göstermiştir. Türkiye'nin izlediği yeni dışa açılım politikası ile sanayi ve hizmet sektörü daha fazla önem kazanmıştır. Ekonominin genel yapısındaki söz konusu değişim daha fazla enerji kullanımını gerektirdiği için özellikle petrol, doğalgaz ve kömür türü fosil yakıtlara olan talep de yükselmiştir. Gözlemlenen bu talep artışıyla birlikte ETKB verileri analiz edildiğinde enerji ithalatının, dış ticaretteki açıklık oranında ve cari ödemeler bilançosundaki payının da gün geçtikçe artış gösterdiği vurgulanmıştır. Türkiye jeopolitik konum olarak birincil enerji kaynakları açısından zengin ülkelere komşu olmasına rağmen, enerji talebinin yerli üretimle karşılanma oranı her geçen yıl düşüş göstermiştir. 1990'da %48.1 olan talebin yerli üretimle karşılanma oranı, 2000'de %33.1'e gerilemiş ve 2010'da ise %29.2 olarak gerçekleşmiştir. Aradaki %70'lik dilime denk gelen ve karşılanamayan talep oranının ithalat yoluyla sağlanması nedeniyle de enerji konusu, dış ticaret ödeme dengelerinde gittikçe artan bir paya sahip olmuştur ve olmaya devam etmektedir.¹⁷⁶

Yerli kaynakların kısıtlı olması ve artan enerji talebini karşılayamaması sebebiyle Türkiye'nin enerji ithalat oranı ve ithalat için ödenen maliyetler her geçen yıl katlanarak artmaktadır. Enerji ithalatı; 1990'daki 28.500 bintep değerinden, %206.67 oranında bir artışla, 2010'da 87.400 bintep değerine ulaşmıştır. ETKB verilerine göre, 2010'da birincil enerji tüketimi içinde doğal gaz %31.95'lik payla birinci gelirken, petrol %26.74'lük payla ikinci, taş kömürü %14.17'yle üçüncü, linyit %14.08'le dördüncü sırada yer almıştır. Fosil yakıtların payı %89.37 mertebesinde dir. Birincil enerji tüketimi içerisinde ilk üç sırada yer alan ve neredeyse tamamına yakın bir bölümü ithal edilen ve petrol, doğal gaz ve taşkömürü için ödenen ithalat bedeli her geçen yıl

¹⁷⁶ Oğuz, Türkyılmaz, **Enerjide Dışa Bağımlılığın Boyutları ve Yerli Makine Ekipman Üretiminin Önemi**, Makine ve Mühendis Dergisi, Cilt 53, Sayı 632, ss, 16-22, 2015.

artış göstermektedir. TÜİK verilerine göre, 2000’de toplam enerji ithalat fatura bedeli 9.398 milyar dolar iken; fatura, 2005’te 21.226 milyar dolara, 2008’de ise 48.252 milyar dolara, 2011’de 54 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin 2013 yılındaki ithalatı 251 milyar 650 milyon 560 bin doları bulurken, bu miktarın 55 milyar 915 milyon 234 bin dolarlık bölümü enerji ithalatı olarak özetlenen ve 27'nci fasıl olarak adlandırılan mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasında elde edilen ürünler, bitümlü maddeler, mineral mumlar ithalatı için ödenmiştir. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin, ithalat için ödediği her 100 doların 22,21 dolarını enerji için harcamış olduğu söylenebilir. 2012 yılının 55,9 milyar dolarlık 27'nci fasıl ithalatı, yaklaşık 99,8 milyar dolarlık dış ticaret açığının yarısından fazlasını oluşturmuştur. Enerji sektörünün toplam ithalat maliyet içerisindeki payı, dünya enerji fiyatlarındaki değişimlerin de etkisiyle %74 olarak hesaplanmıştır. İhracatın ise görece daha küçük (yüzde 4'lük) bölümünü oluşturmuştur. 2012 yılında enerji dışındaki ürünlerde dış ticaret açığının yüzde 45.9 küçülerek 3 l.6 milyar dolara gerilediği, enerjideki net ithalat ise yüzde 10.1 büyüdüğü gözlenmiştir. Net enerji ithalatı; diğer bir deyişle enerji ürünlerindeki dış ticaret açığı, 2011 yılında yüzde 20.7 küçülerek 84 milyar dolara gerilerken toplam dış ticaret açığının yüzde 62.4'ünü oluşturmuştur. Buna göre cari açığın ana kaynağı olan dış ticaret açığının yaklaşık dörtte üçü enerjiden gelmiştir dolayısıyla enerjinin Türk ekonomisi ve dış ticaret rakamları üzerinde çok büyük etkisi olmuştur ve olmaya devam etmektedir.¹⁷⁷

1980 sonrası dönemde artan sanayileşme ve serbestleşme akımlarının etkisi altında kalan Türkiye’de, üretimin her aşamasında enerjiye giderek daha da çok ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. 1980 yılında 26.317 KTOE olan nihaî enerji tüketim oranı 2008 yılında 74.381 KTOE’ye kadar yükselmiştir. IEA tarafından oluşturulan enerji projeksiyonlarına göre, nihaî tüketimin 2025 yılında Türk ekonomisinde düşük talep senaryosuna göre 150 milyon KTOE, yüksek talep senaryosuna göre ise 346 milyon KTOE’ye düzeyine kadar artabileceği öngörülmektedir. Türkiye’de 1990-2009 döneminde birincil enerji brüt tüketimi toplamda %270 oranında artış göstererek yıllık

¹⁷⁷ Türkyılmaz, ss, 16-22.

artış hızı ortalama %6,8 seviyesinde ortaya çıkmıştır. Bu artış hızıyla Türkiye, OECD ülkeleri içerisinde geçtiğimiz son 10 yıllık dönemde enerji talep artışının en hızlı gerçekleştiği ülke durumuna gelmiştir. Aynı şekilde, dünyada 2000 yılından bu yana elektrik ve doğalgazda Çin'den sonra en fazla talep artışına sahip ikinci büyük ekonomi konumunda olmuştur.¹⁷⁸

Enerji üretimi ve tüketimi noktasında Türkiye'nin mevcut durumu incelendiğinde 2010 yılı itibarıyla 108 MTEP birincil enerji tüketimine karşılık, 30 MTEP birincil enerji üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu veriler, enerjide dışa bağımlılığın %70'ler seviyesinde olduğunu ve arz güvenliği açısından olumsuz bir durumu işaret etmektedir. Mevcut durumda Türkiye Avrupa'nın altıncı büyük ekonomisi ve altıncı büyük elektrik piyasası konumundadır. 2010 yılında % 8.9'luk bir GSMH büyümesi gözlenmiştir. 2010'da ithal enerji bağımlılığı % 71.5 olan Türkiye'nin yıllık enerji talep artışı (1990'dan itibaren) % 4.6 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Avrupa Birliği'nin yıllık talep artış oranı ise % 1.6'dır. EPDK tarafından hazırlanan projeksiyonlara göre, ileriye yönelik birincil enerji yıllık talep artışı tahmini % 4'tür. 2020 yılına dek elektrik talep artışı ise; düşük senaryoya göre % 6.7, yüksek senaryoya göre % 7.5 olarak tahmin edilmektedir.¹⁷⁹

Enerji tüketimi ile GSYİH arasında çift yönlü nedensellik bulunmuş ve de her ikisinin de birbirini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısı ile yüksek bir ekonomik büyümenin, daha yüksek miktarda enerji tüketimine yol açtığı ve de yüksek enerji tüketiminin de ekonomik büyümeye neden olduğu söylenebilmektedir. GSYİH'deki büyüme oranı yükseldikçe enerji kullanan sermaye stokunun dönüşüm olanağı artmakta, enerjinin sermaye faktörü ile tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde bulunması nedeniyle de enerji talebi artış göstermektedir. Artan enerji talebi ile birlikte enerji yatırımları daha verimli hale gelmekte ve teknik gelişmeler ile birlikte iş gücü verimliliği artmaktadır. Bu süreç büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Ancak, Türkiye gibi birincil enerji

¹⁷⁸ Oğuz Türkyılmaz, TMMOB, Türkiye'nin Enerji Görünümü Oda Raporu, Yayın No, MMO/588, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara, ss, 32-45, 2014.

¹⁷⁹ Türkyılmaz, ss, 32-45.

kaynakları açısından zengin olmayan ve ekonomik büyümesi devam eden ülkelerde enerji arzı konusu dışa bağımlılığı beraberinde getirmektedir. Dışa bağımlılık oranı ise ülkelerin dış ticaret açıklık oranlarını direk etkileyen bir faktör olması nedeniyle ülke ekonomisi üzerinde kilit bir öneme sahiptir.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Ali Bilginoğlu, **Gelişmekte Olan lkelerde Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Politikaları**, Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi 9, ss, 122-147, 2015.

3.1.3. TÜRKİYE ENERJİ'DE DIŞA BAĞIMLILIK

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarında zorunlu olan temel girdilerin ilk sırasında enerji kaynakları gelmektedir. Sürdürülebilir enerji politikalarının öncelikli amacı, arz güvenliğinin sağlanması ve enerji temin kaynaklarının çeşitlendirilmesinin yanı sıra, kullanılmak istenen enerji türünün düşük maliyetli, talep edilen miktar ve kalitede topluma arz edilmesidir. Türkiye, sanayileşen ve nüfus artışının çok yoğun olduğu ülkelerin en başında yer almaktadır. Bunun doğal sonucu olarak, enerji ihtiyacı günden güne artmakta ve var olan enerji kaynakları artan talebi karşılamada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenden ötürü enerji ihtiyacını karşılamak için dış ülkelere ihtiyaç duyulmakta ve bu durum da dışa olan bağımlılığını arttırmaktadır. Türkiye'de 2014 yılı EPDK verilerine göre dışa bağımlılık oranının 2013 yılında %68 2014'te %70 civarında olduğu ve enerji ithalatı için harcanan miktarın 2013'te 55.9 milyar \$, 2014 yılında ise, 56.2 milyar \$ olduğu belirtilmiştir. Her geçen yıl arttığı gözlenen dışa bağımlılık oranı ve enerji ithalatı faturaları Türkiye ekonomik büyümesini derinden sarsan bir durumdur.¹⁸¹

¹⁸¹ Bilginoğlu, ss, 122-147.

3.1.4.TÜRKİYE ENERJİ SEKTÖRÜ DIŞA BAĞIMLILIK ORANI

Türkiye'nin yıllık enerji ihtiyaç artış oranında ilk sıralarda yer alması fakat talebi karşılayacak oranda kaynağa sahip olmaması enerjide ne oranda dışa bağımlı olduğunun en büyük göstergelerinden biridir. 2011 yılı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün (DSİ) verilerine göre, dünya yıllık enerji talep artış oranı % 2.4 iken, gelişmekte olan ülkelerde bu rakam %1.8 'e gerilerken Türkiye için bu rakam %7.0 olarak belirtilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerle aradaki bu 3 katlık fark, Türkiye'nin kalkınma ve büyüme için diğer ülkelere göre daha kararlı enerji politikaları takip etmesini ve kalkınmanın sürdürülebilirliği için kısa, orta ve uzun vadeli enerji yatırımlarının gerçekleştirilmesini gerekli kılmaktadır. Enerji konusunda Türkiye'nin öncelikli hedefi; bir ülkenin gelişmesi ve kalkınması için son derece stratejik bir olgu olan enerji arzının çeşitlendirilmesi, var olan bütün yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının tespit edilerek tüketime sunulması, enerji arz güvenliğini ve sürekliliğini tehlikeye sokan durumları önleyebilmek adına dışa olan bağımlılığı en aza indirmesidir.¹⁸²

Türkiye, en çok tüketilen enerji kaynağı statüsünde olan birincil enerji kaynağı çeşitliliği açısından zengin bir ülke olarak toprakları içerisinde taşkömürü, linyit, bitümlüşt, ham petrol, doğalgaz, uranyum ve toryum, gibi fosil kaynak rezervleri ile hidrolik enerji, jeotermal enerji, güneş enerjisi, dalga enerjisi, biyokütle enerjisi gibi, tükenmez kaynak potansiyelleri barındırmaktadır. Ancak, halen en yoğun talep gören, fosil kaynaklı enerji çeşitlerinden birisi olan akışkan fosil kaynak rezervleri açısından yeterli seviyeye ulaşamamış olduğu gözlenmektedir. Jeotermal, kömür ve hidrolik enerji rezerv ve potansiyeli dünya kaynak varlığının sadece % 1'i civarındadır. Var olan bu kaynak rezervlerinin her geçen gün artan enerji tüketim ihtiyacını karşılamada yeterli gelmediği belirtilmektedir. 2013 yılına ait verilere göre elektrik enerjisi toplam üretim miktarı 239.011.684 MWh iken tüketim miktarı 245.212.336 MWh olarak

¹⁸² Sıtkı Güner, **Türkiye'nin Enerji Politikası**, Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu, 31 Ekim-2 Kasım, Gaziantep, ss, 5-11, 2012.

gerçekleşmiştir. 2012 yılına ait verilere göre elektrik enerjisi toplam üretim miktarı 239.079.998 MWh iken tüketim miktarı 241.946.779 MWh olarak gerçekleşmiştir. Belirtilen elektrik enerjisi üretiminin çok büyük bir bölümü olan %44'lük kısmının doğalgazdan elde edildiği vurgulanmıştır.¹⁸³

Enerji ile ülkelerin kalkınması ve gelişmesi arasında çok yakın bir ilişki vardır; toplumların gelişmişlik derecesi, kullandıkları enerji kaynaklarına ve miktarlarına göre değerlendirilmektedir. Kişi başına düşen gelir seviyesi ile kişi başına düşen enerji tüketimi arasında yakın bir ilişki vardır ve enerji piyasası bir ülkenin GSYİH'nin yaklaşık %3 ünü oluşturmaktadır. Bu nedenle, kişi başına tüketilen enerji miktarı ülkelerin gelişmişlik seviyesinin belirlenmesinde kullanılan önemli göstergelerden birisidir. Ayrıca, enerji tüketimi, sadece ekonomik refahın göstergesi değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik gelişmişliğin de bir göstergesi olarak kabul görmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde enerjiye olan talep ile ekonomik büyüme arasındaki yakın ilişki, gelişmiş ülkelere göre daha güçlüdür. Enerji yoğunluğu olarak da ifade edilen, birim çıktı başına düşen enerji miktarı gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksektir. Bunun nedeni ise, gelişmekte olan ülkelere enerji verimliliğinin düşük olmasıdır. Türkiye'de kişi başına enerji ve elektrik enerjisi tüketimi gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük olmakla birlikte, enerji talebi hızla artmaktadır. Enerji ithalatı Türkiye'nin dış ticaret açıklarını önemli ölçüde etkilemektedir. Ocak 2012'den bu yana on iki aylık birikimli enerji açığı Türkiye GSYH'nin yüzde 6 ile 6,8'i arasında seyretmektedir. Ortalama yıllık enerji ithalatı, mal ithalatının yaklaşık yüzde 23'ünü oluştururken, yıllık dış enerji açığı toplam ticaret açığının yüzde 58'ini oluşturmaktadır.¹⁸⁴

Yükselen talep artış durumu irdelendiğinde, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2012 verilerine göre; 2011 yılı Türkiye birincil enerji üretimi 32228.9 Btep (bin ton eşdeğer petrol) olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılı birincil enerji üretiminin

¹⁸³ Özgür Tonus, **Gelişen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları ve Türkiye**, Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar Yayınları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Yay. No: 2942, ss, 45-53, 2014.

¹⁸⁴ Güneş Gürseler, **Enerjinin Çevreye Uygun Üretim ve Tüketimi**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XVIII Sayı: 168, ss, 17-20, 2013.

kaynaklar bazındaki dağılımı sırasıyla; linyit (%50), hidrolik (%14), odun (%8), petrol (%8), jeotermal-ısı (%5) ve taşkömürü (%4) şeklindedir. 2011 yılında 2010 yılına göre; linyit, jeotermal, rüzgar, güneş gibi kaynaklardan birincil enerji üretimi artarken; odun, hayvan ve bitki artığından birincil enerji üretiminin azaldığı tespit edilmiştir. 2011 yılı toplam enerji tüketimi 114480.2 Btep olarak belirtilmiştir. Verilen bu rakam Türkiye'nin dünyada enerji tüketimi bakımından en yüksek yirmi üçüncü sırada yer alması anlamına gelmektedir. Enerji tüketiminin en büyük kısmını dışa bağımlı olunan petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. Enerji kaynaklarının enerji tüketimindeki payları sırasıyla; doğal gaz (%33), petrol (%27), taşkömürü (%15), linyit (%14) ve hidrolik (%4) şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁸⁵

En çok ithalatı yapılan ve toplam enerji ithalatının neredeyse %97 isinden fazlasını oluşturan enerji kaynağı ise petroldür. 2010 yılında yayınlanan verilerde; 2011 yılı Türkiye ham petrol üretimi 2.4 milyon ton, ortalama günlük üretimi 45 bin varil olarak belirtilmiştir. Buna karşılık, aynı yıl ithal edilen ham petrolün 18.1 milyar ton ve ithal edilen petrole ödenen tutarın 21 milyar \$'ı aştığı görülmektedir. Petrol ithalatı yapılan ülkeler; İran, Rusya, Suudi Arabistan, Kazakistan ve Irak'tır. En çok ihtiyaç duyulan ikinci büyük enerji kaynağı olan doğalgaz üretim oranı incelendiğinde ise, 2011 yılı doğalgaz üretimi 793.4 milyon metre küp, ortalama günlük üretim 2.17 milyon metre küptür. Doğalgaz tüketim oranı 1987 den beri sürekli bir artış eğilimindedir, 1987 yılında 500 milyon metre küp olan doğal gaz tüketimi 2011 yılı sonunda, 87.75 kat artarak 43.874 milyar metre küpe ulaşmıştır. Doğal gaz tüketim miktarının 2015 yılında 57 milyar m³'e çıkacağı tahmin edilmektedir. Aynı yıl içerisinde ithal edilen doğal gaza ödenen toplam tutar 16 milyar \$'ı bulmaktadır. İthal edilen doğal gaz büyük oranda; Rusya (%57.9), İran (%18.7), Cezayir (%9.5) ve Azerbaycan (%8.7)'dan temin edilmektedir. Doğal gaz arzı 2009 yılı sonunda; 0,729 milyar m³'ü yerli üretim, 35,8

¹⁸⁵ Enerji Piyasası ve Denetleme Kurumu Tüketim Raporları 2013 Türkiye verileri, **Enerji Raporu 2013**, http://www.epdk.org.tr/documents/elektrik/rapor_yayin/EnerjiPiyasasiRaporu2013.pdf , ss, 5-37, (Erişim Tarihi: 03.05.2015)

milyar m³'ü ithal olmak üzere toplam 36,6 milyar m³'e ulaşmıştır. Doğalgazda yerli üretimin tüketimi karşılama oranı ise yalnızca %2'dir.¹⁸⁶

Türkiye linyit ve taş kömürü durumu incelendiğinde ise, 1974–2011 yılları arasındaki 37 yıllık süreçte linyit üretiminin yıllık 8.4 milyon tondan 73 milyon tona çıkarak 8.7 kat arttığı tespit edilmiştir. Kömür üretiminde ise linyit üretiminin aksine yıllar içerisinde bir düşüş gözlenmiştir. 1974 yılında yıllık yaklaşık 5 milyon ton olan taşkömürü üretimi 2010 yılına kadar olan süreçte yaklaşık %48 oranında düşerek 2.59 milyon ton düzeyine inmiştir. 2011 yılı taşkömürü üretimi de 2010 yılı taşkömürü üretimine yakın bir düzeyde yaklaşık 2.62 milyon ton seviyelerinde gerçekleşmiştir. Taş kömürü tüketimi yıllar içerisinde hızlı bir artış göstermiştir. Bu artışın temelinde, yeni devreye giren ithal kömürlü termik santraller olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de 2010 yılında 173 bin ton kok ve 2.75 milyon ton petrokok ithal edilmiştir. Kömür ithalatının faturası 2010'da 3.225 milyar dolar, 2011'de 4.1 milyar dolar düzeyinde seyretmiş olup, 2012 yılı içinde ise 5 milyar dolar olarak belirtilmiştir. Taşkömürü açısından yeterli kaynağa sahip olmaması nedeniyle tüketimi karşılamak için, petrol ve doğalgaz da bulunduğu gibi dışa bağımlılık söz konusudur.¹⁸⁷

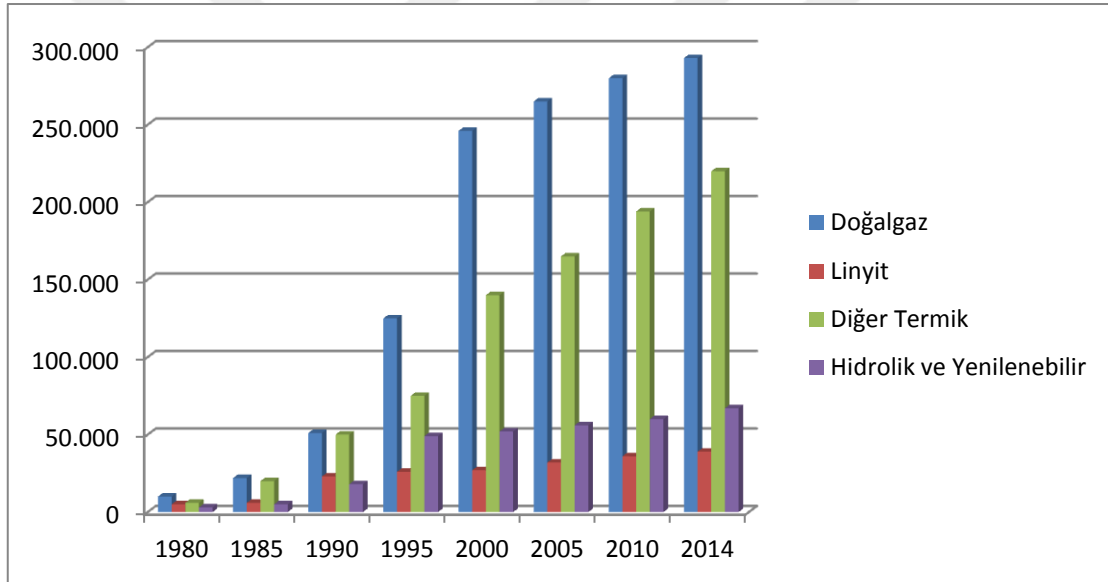
Enerji Bakanlığı tarafından yayınlanan, Yıllık Enerji İstatistik Raporu verilerine göre; Türkiye'nin, 2013 yılı toplam enerji tüketim miktarı 80482 ktoe'dir. Enerji tüketim dengesine göre, 42240 ktoe en yüksek oranla doğalgaz ilk sırada yer almaktadır. 2013 yılı sonu itibariyle toplam doğal gaz tüketim miktarı 46.322.857 bin std metre küptür. 2012 yılında bu miktar 46.621.621 bin std metre küp olarak ölçülmüş, 2013 yılındaki doğal gaz tüketiminin 2012 yılına göre yaklaşık % 1 artış gösterdiği saptanmıştır. Doğalgazdan sonra gelen ve 20557 ktoe'ye sahip olan elektrik ise ikinci sıradadır, üçüncü sırayı ise 11618 ktoe tüketimi ile motorin almıştır. Oransal olarak ifade edildiğinde; tüketimin %52'si doğal gaz, %26'sı elektrik ve %14'ü motorin tüketiminden oluşmaktadır. İkinci sırada yer alan elektrik enerjisinin 2013 yılı toplam

¹⁸⁶Enerji Raporu 2013, ss, 5-37.

¹⁸⁷ **Makine Mühendisleri Odası, Türkiye'nin Enerji Görünümü**, Yayın No: MMO/588, TMMOB, Makine Mühendisleri Odası, Ankara, ss, 24-29, 2013.

üretim miktarı 239.011.684 MWh iken tüketim miktarı 245.212.336 MWh olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılına ait verilere göre, elektrik enerjisi toplam üretim miktarı 239.079.998 MWh iken tüketim miktarı 241.946.779 MWh olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında Türkiye toplam elektrik üretimi %4 artış, 2013 yılında ise %1 azalış göstermiştir. 2012 ve 2013 yıllarında Türkiye toplam elektrik tüketimi sırasıyla %5 ve %1 artmıştır. 2012 yılında işletmeye giren santrallerin toplam kurulu gücü 4244.52 MW iken 2013 yılında işletmeye giren santrallerin toplam kurulu gücü 6986.36 MW olmuştur. Bir önceki yıla göre toplam kurulu güç miktarında %65'lik artış gerçekleşmiştir.¹⁸⁸

Şekil 13 _ 1980-2014 Yılları Türkiye Elektrik Enerjisi Üretimi Değişim Oranları

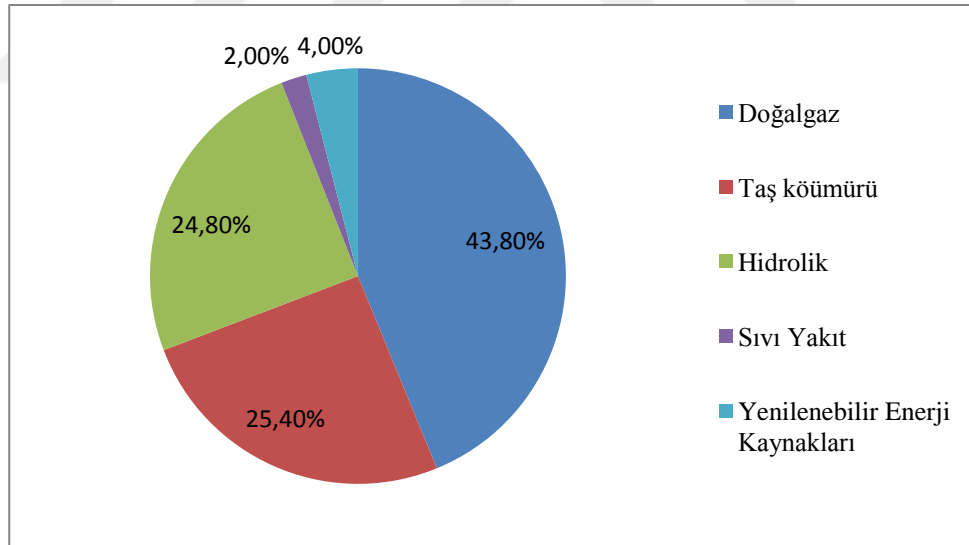
Kaynak: TEİAŞ, <http://www.teias.gov.tr/YukTevziRaporlari.aspx> (Erişim Tarihi: 22.04.2015)

Şekil 13 te ise Türkiye Elektrik İletişim A.Ş'nin yayınladığı resmi istatistiklere göre, Türkiye elektrik enerjisi üretiminin yıllara göre değişimi(1980-2014)rakamsal olarak belirtilmiştir. Elektrik enerjisi üretiminde en yüksek paya sahip olan enerji kaynağı doğalgazdır, termik santraller ise en düşük paya sahiptir. Ülkenin doğalgaz sağlamada ithalatçı konumda olması nedeniyle, elektrik üretimi konusunda da dışa bağımlılık söz konusudur.

¹⁸⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT: 2569 - ÖİK: 585, Ankara, ss, 67-86, 2015.

Türkiye, brüt enerji tüketim miktarı, 2012 yılında 242,4 milyar KWh olarak belirtilmişken, 2013 yılında bir önceki yıla oranla %1.3'lük bir artışla birlikte 245,5 milyar KWh olarak gerçekleşmiştir. Elektrik üretimi ise, bir önceki yıla göre (239,5 milyar KWh) %0,1 azalarak 239,3 milyar KWh olarak ölçülmüştür. Elektrik tüketiminin 2020 yılında yüksek senaryoya göre yıllık yaklaşık %6.9 artışla 392 TWh'e, düşük senaryoya göre ise yıllık ortalama %5,5 artışla 357,4 TWh'e ulaşması beklenmektedir. 2013 yılında sisteme toplam 6.985 MW'lık yeni santral eklenmiş olup kurulu güç 64.044 MW seviyelerine ulaşmıştır. 2013 yılında üretilen elektriğin %43.8'i doğalgazdan, %25.4'ü kömürden, %24.8'i hidrolikten, %2'si sıvı yakıtlardan ve %4'lük kısmı ise yenilenebilir kaynaklardan elde edilmiştir. Şekil 14'te 2013 yılı Türkiye Elektrik üretiminin kaynaklara olan dağılımı yüzdeler olarak verilmiştir. Şekle göre doğalgaz petrol ve kömüre oranla ilk sırada yer almaktadır. Petrol ve taş kömürünün oranları ise neredeyse eşit oranda dağılım göstermiştir.¹⁸⁹

Şekil 14_ 2013 Yılı Türkiye Elektrik Üretim Kaynak Dağılım Oranı%

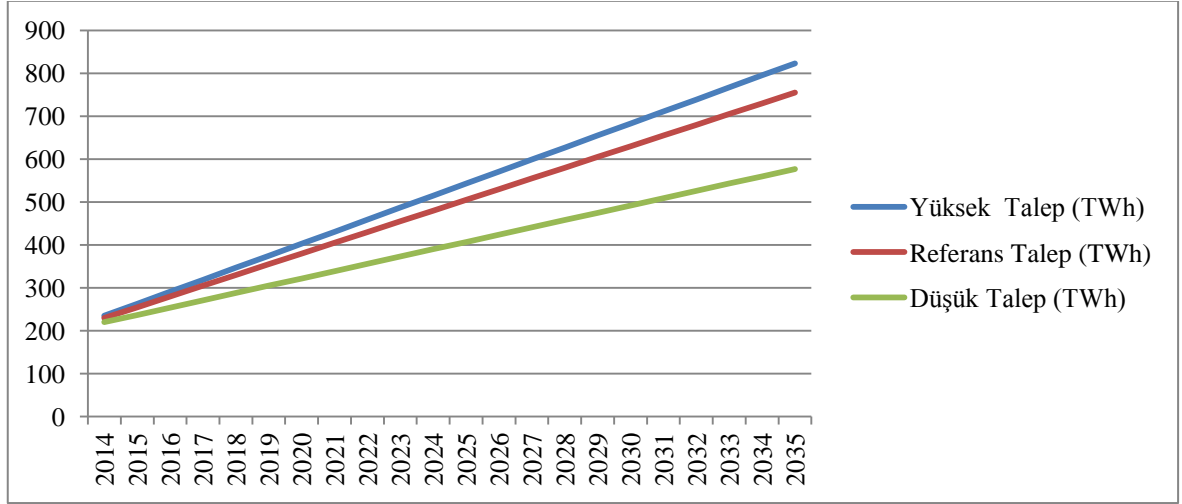
Kaynak: TEİAŞ, <http://www.teias.gov.tr/YukTevziRaporlari.aspx> (Erişim Tarihi: 22.04.2015)

ETKB verilerinden yola çıkarılarak hazırlanan Şekil 15'te 2014-2035 yılları arasında Türkiye elektrik enerjisi üretiminin düşük yüksek ve referans talep oranları olmak üzere üç farklı senaryoya göre hazırlanmış talep oranları belirtilmiştir. Verilen

¹⁸⁹ ETKB, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik> (Erişim Tarihi: 25.04.2015)

senaryodaki en düşük talep oranına göre bile artış oranının oldukça yüksek düzeyde olması Türkiye'nin ilerleyen yıllar boyunca enerji ihtiyacının artış eğilim göstereceğinin bir kanıtı olarak görülebilir.

Şekil 15_ 2014-2035 Türkiye Elektrik Enerjisi Talep Projeksiyonu

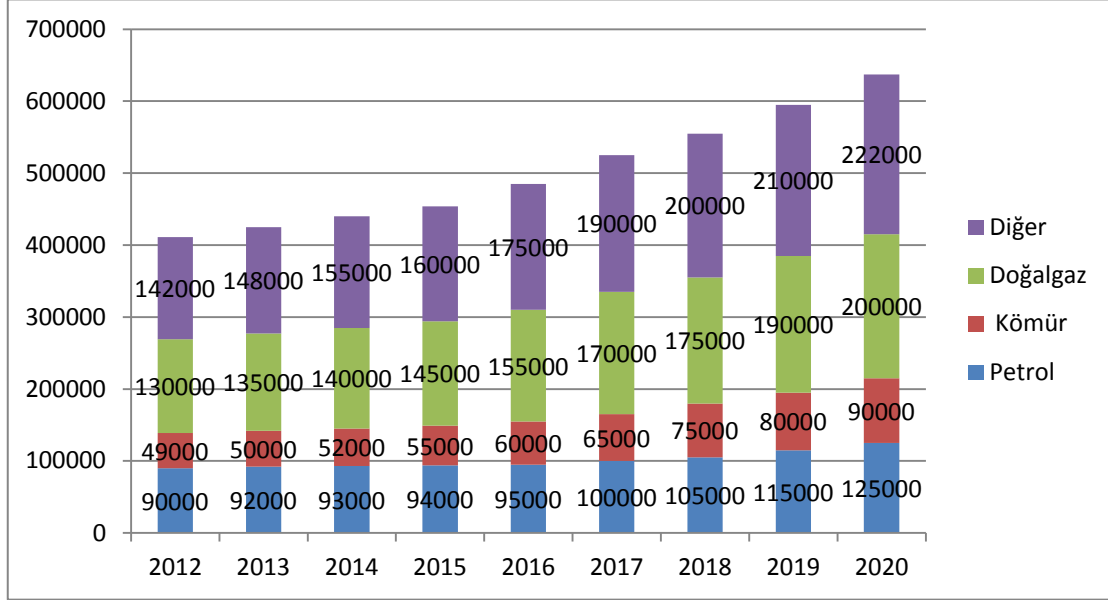

Kaynak:ETKB,MaviKitap2015http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fMavi+Kitap%2fMavi_Kitap_2015.pdf (Erişim Tarihi: 22.04.2015)

IEA verilerine göre, doğalgaz, fosil yakıtlar içerisinde üretimi en hızlı artan yakıttır. 2010 yılındaki 3,3 trilyon metre küp üretim seviyesinin 2035 yılında %51 artış göstererek 5,0 trilyon metre küp'e çıkacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'de var olan üretilebilir doğalgaz rezerv miktarı 2012 yılsonu itibarı ile 6,8 milyar metre küp'tür. 2013 yılı sonunda elektrik enerjisi üretiminde doğalgaza dayalı kurulu güç 20.268 MW olarak ölçülmüş ve bu değer toplam kurulu gücün %31.6'sını karşılamaktadır. Türkiye, gelişmekte olan ve hızlı nüfus artışına sahip bir ülke olmasından dolayı enerji ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. IEA 2012 yılı verilerinde, Türkiye enerji kullanımının 2015 ile 2030 yılları arasında yıllık %4,5 civarında büyüme oranıyla artmaya devam ederek, gelecek on yılda yaklaşık iki katına çıkacağı belirtilmiştir. Şekil 16'da ETKB tarafından yayınlanan 2012-2020 yılları arasında ihtiyaç duyulması beklenen birincil enerji oranları rakamsal olarak verilmiştir. Şekilde enerji ihtiyacı sürekli yükselen bir ivmeyle devam ediyor görünmektedir. Şekilde verilen rakamlardan yola çıkarak, en çok

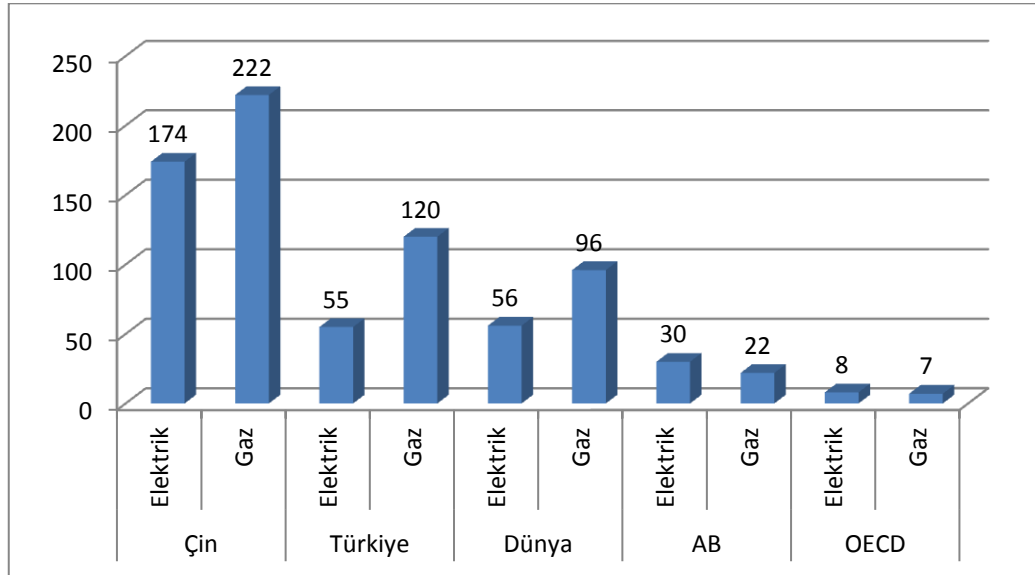
ihtiyaç duyulan birincil enerji kaynaklarının sırasıyla kömür, petrol ve doğalgaz olduğu söylenebilir.¹⁹⁰

Şekil 16_ Türkiye'nin 2012 – 2020 Yılları Birincil Enerji Kaynak Talebi

Kaynak:ETKB,MaviKitap2014http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fMavi+Kitap%2fMavi_Kitap_2014pdf (Erişim Tarihi: 22.04.2015)

Şekil 17_ 2000-2009 Ülkeler Arası Toplam Enerji Talep Artış Oranları

¹⁹⁰ **ETKB**,<http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fStratejik+Plan%2fETKB+2015-2019+Stratejik+Plani.pdf> (Erişim Tarihi: 24.04.2015)

Kaynak:ETKB,<http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FStratejik+Plan%2FETKB+2015-2019+Stratejik+Plani.pdf> (Erişim Tarihi: 25.04.2015)

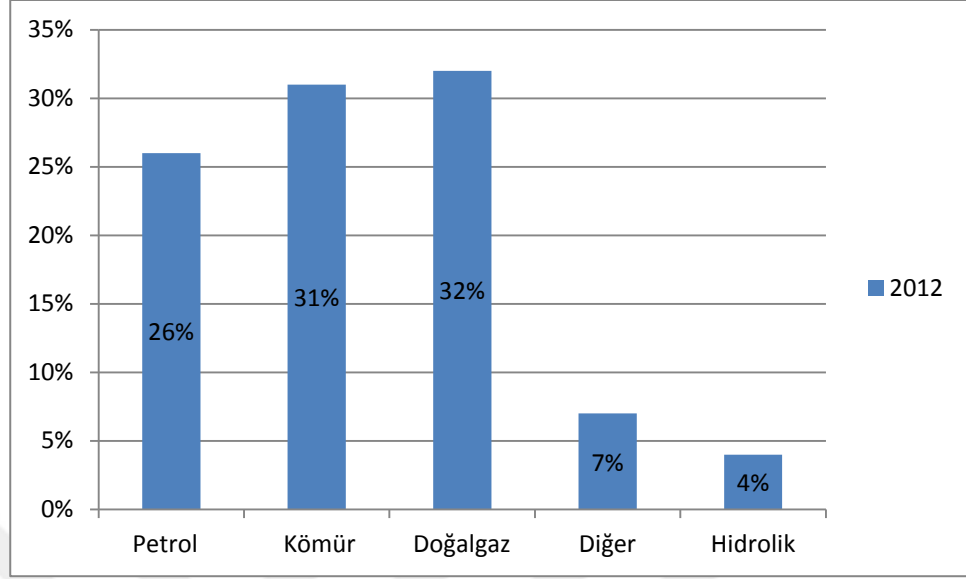
ETKB ve IEA'nın 2010 yılı raporlarında yer alan bilgiler incelendiğinde, Türkiye'de sürekli yükselen bir ivmeyle artan enerji talebi diğer ülkelerin çok üzerinde seyretmektedir. Farklı ülkelerdeki 2000-2009 yılları arasındaki enerji talep artış oranlarının gösterildiği şekil 17'de Türkiye, nüfus olarak dünya üzerindeki en kalabalık ülke olan Çin'den sonra ikinci sırada gelmektedir. ETKB verileri, 2000–2009 döneminde, Türkiye birincil enerji talebi artış hızının aynı dönemde dünya ortalamasının 3 katı olarak % 4,3 düzeyinde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Kaydedilen %4.3'lük artış oranıyla OECD ülkeleri içerisinde son on yıllık dönemde enerji talep artışının en hızlı gerçekleştiği ülke durumundadır. Yayınlanan rapora göre ortalamanın üzerinde olan artış eğiliminin orta ve uzun vadede devam etmesi beklenmektedir. 2008 yılı sonu itibarıyla, 106,3 milyon TEP değerine ulaşan birincil enerji tüketiminin, öngörülen senaryo uyarınca 2020 yılına kadar olan dönemde de yıllık ortalama % 4 oranında artması beklenmektedir.¹⁹¹

ETKB 2013 yılı raporunda, Türkiye, birincil enerji talebinin 2012 yılında 119,5 milyon ton olarak gerçekleştiği belirtilmiştir. Birincil enerji talebi içerisinde doğal gazın payı %32, kömürün payı %31, petrolün payı %26, hidrolik enerjinin payı %4 ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının payı %7'dir. Raporda yayınlanan 2012 yılı Türkiye enerji talebinin kaynak dağılım yüzdesi Şekil 18'de verilmiştir. Birincil enerji talebinin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde; %27'sinin sanayi, %26'sının konut ve hizmet sektörü, %14'ü ulaştırma ve %24 çevrim sektöründe kullanılmış olduğu görülmektedir. 2013 yılı raporunda yer alan ve 2012 yılı enerji talebinin sektörler içerisindeki dağılımını gösteren veriler ise şekil 19'da gösterilmiştir. Verilere göre % 27'lik payla en yüksek oran sanayi sektörüne aittir ve onun hemen ardından konut ve hizmet sektörü gelmiştir.¹⁹²

¹⁹¹ **ETKB**,<http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FStratejik+Plan%2FETKB+2015-2019+Stratejik+Plani.pdf> (Erişim Tarihi: 27.04.2015)

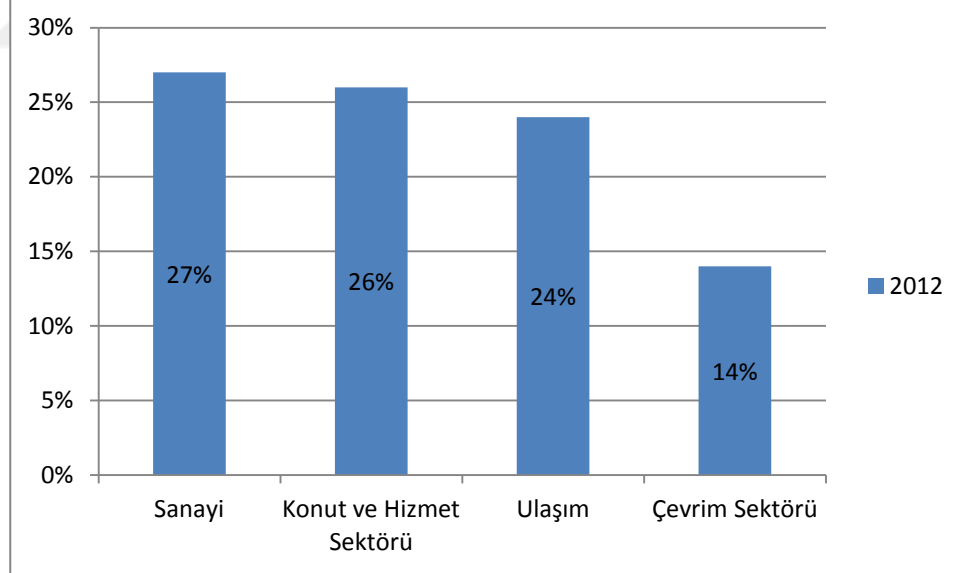
¹⁹² **ETKB**, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Enerji> (Erişim Tarihi: 24.04.2015).

Şekil 18_ Türkiye 2012 Yılı Enerji Talebinin Kaynaklara Dağılım %

Kaynak: ETKB, Mavi Kitap 2013 http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocu%2fMavi+Kitap%2fMavi_Kitap_2012.pdf (Erişim Tarihi: 25.04.2015).

Şekil 19_ 2012 Enerji Talebinin Sektörel Dağılımı %

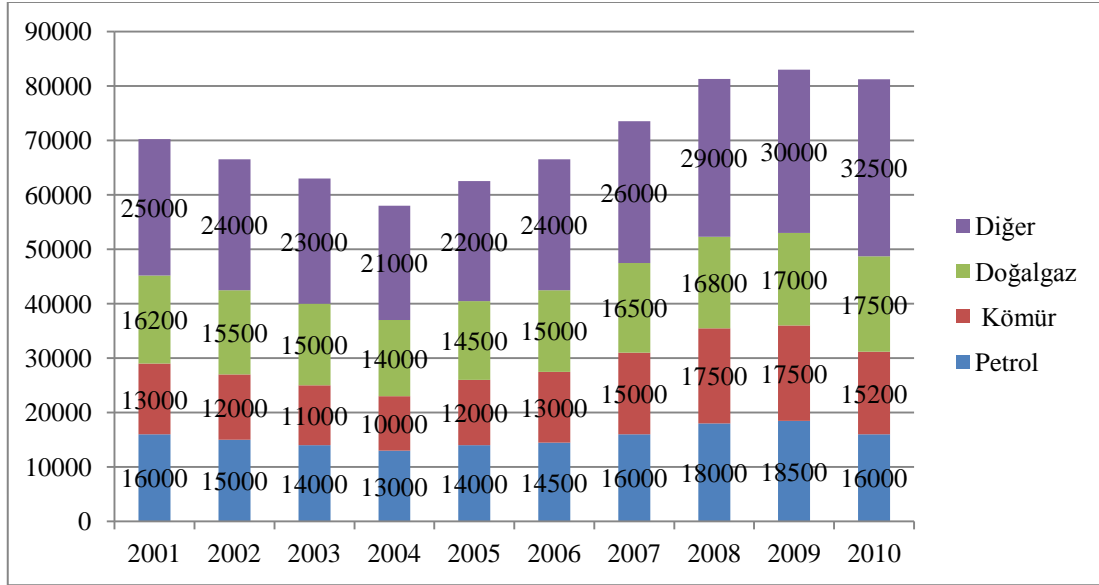

Kaynak: ETKB, Mavi Kitap 2013 http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocu%2fMavi+Kitap%2fMavi_Kitap_2012.pdf (Erişim Tarihi: 25.04.2015)

Türkiye’de yerli kaynaklardan enerji üretiminin, enerji tüketimini karşılama oranı yıllar içerisinde hızla azalmıştır. 1960’lı yıllarda yurtiçi üretimin toplam üretim ve ithalata oranı %89’larda iken; 2008 yılında bu oran %28’lere kadar düşmüştür. Örneğin; doğalgaz üretiminin tüketimi karşılama oranı 2008 yılında %2,64 iken 2011’de %1,72’ye gerilemiştir. Doğalgaz kaynakları bakımından zengin bir konumda olunmaması nedeniyle de yaşanan düşüş devam etmektedir. Petrol üretiminin tüketimi karşılama oranı analiz edildiğinde ise; 2011 yılı ham petrol üretimi 2.4 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık aynı yıl ithal edilen ham petrol 18.1 milyar ton ve ithal edilen petrole ödenen tutar 21milyar \$’ı aşmaktadır. Petrolde %93 oranında dışa bağımlı olunmasından dolayı, ithal petrol için ödenen tutar, Türkiye GSYİH’sının yaklaşık %2.72’sine karşılık gelmektedir. Bu oran 1990 yılında % 48.1 iken 2011 yılında %28.2 olarak belirtilmiştir. Birincil enerji kaynakları açısından büyük bir potansiyele sahip olunmasına rağmen, bu potansiyelin yeteri kadar verimli kullanılmadığı kabul edilmektedir. Bu durumun neticesinde ise, dışa olan bağımlılığın her geçen gün yükselerek, ekonomik istikrar ve büyümeyi tehlikeye soktuğu düşünülmektedir. Bunun altında yatan nedenler ise; hızlı nüfus artışı, iç göç ve plansız kentleşme, dünya enerji pazarlarında yaşanan tekelleşme ve birincil enerji arzında ithalat oranının yüksek olmasıdır. Ayrıca, doğal gaz bağımlılığın artması, kişi başına enerji tüketiminin düşük ve enerji şiddetinin yüksek olması söz konusu yapısal sorunları derinleştirmektedir. Türkiye’nin genç ve yüksek nüfusu, hızla gelişen sanayisi ve artan şehirleşme hızı, enerji tüketiminin de hızla artmasına neden olmaktadır.¹⁹³

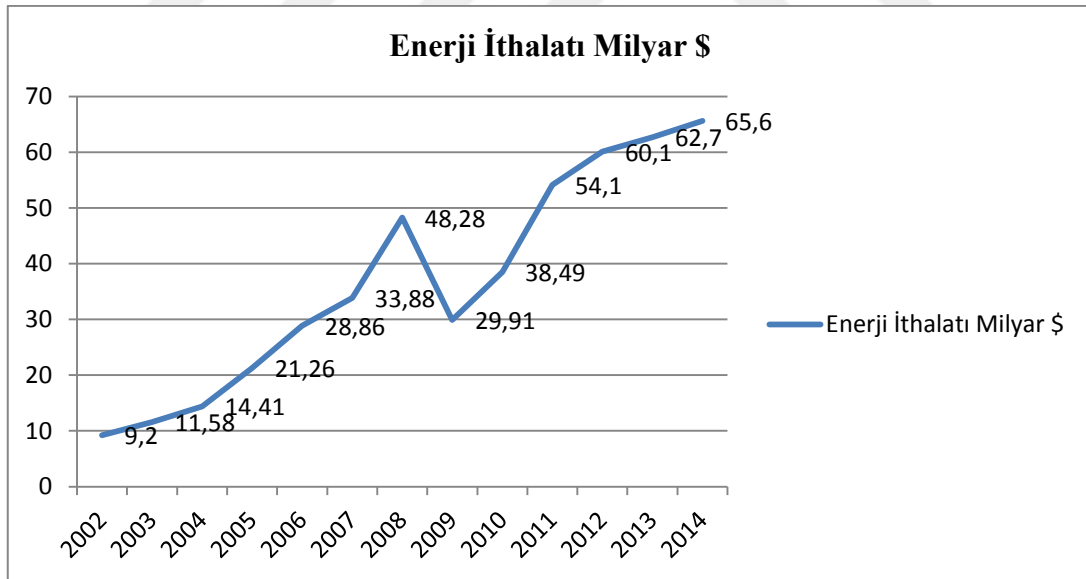
¹⁹³ ETKB, 2013 Yılı Enerji Dengesi, http://www.enerji.gov.tr/EKLENTI_VIEW/index.php, (Erişim Tarihi: 23.05.2015)

Şekil 20_ Türkiye Birincil Enerji Kaynak Üretimi 2001-2010

Kaynak:ETKB,MaviKitap2011,http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fMavi+Kitap%2fMavi_Kitap_2011.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2015)

Şekil 21_ Yıllar İtibarıyla Toplam Enerji İthalat Maliyeti 2002-2014

Kaynak:ETKB,http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT/1/Documents/E%C4%B0GM%20Ana%20Rapor/leap_sanayi_hizmet.pdf

Yukarıdaki şekil 20’de Türkiye’nin 2001-2014 yılları arasındaki birincil enerji üretim miktarları verilmiştir. Veriler incelendiğinde üretim miktarının en yüksek olduğu enerji çeşidi diğer enerji kaynakları olarak görülmektedir. Şekil 21’de ise 2002-2014’te ise mevcut tüketim ihtiyacını karşılamak amacıyla yapmış olduğu enerji ithalat maliyetleri rakamsal olarak verilmiştir. Grafikte enerji ithalatına harcanan miktarın her geçen yıl artış göstermesinin yanı sıra 2008 ve 2012 yıllarında maliyetin en yüksek noktada olduğu gözlenmektedir.

Tablo 8_ Türkiye Genel Enerji Dengesi (1990–2013)

	1990	2013	Değişim
Toplam Enerji Talebi (milyon tep)	52,9	120,29	127,39%
Toplam Yerli Üretim (milyon tep)	25,6	31,94	24,78%
Toplam Enerji ithalatı (milyon tep)	30,9	96,29	211,62%
Yerli Üretimin Talebi Karşılama Oranı	48%	28,50%	40,63%

Kaynak: ETKB, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/EIGM-Raporlari>, SGB-Türkiye Elektrik Enerjisi Talep Projeksiyonu. (Erişim Tarihi: 26.05.2015)

Tablo8’de Türkiye’nin 1990-2013 yılları arasında değişen üretim, tüketim, talep ve yerli üretimin talebi karşılama oranı incelendiğinde, talebin yıllar içerisinde iki kattan fazla bir artış gösterdiği buna karşılık üretimin sadece çok küçük bir miktar artmış olduğu gözlenmektedir. Enerji ithalatının üç kattan fazla artış gösterdiği yerli üretimin talebi karşılama oranının ise yarı yarıya gerilediği de tablodan çıkarılabilecek sonuçlardandır. Bu tablodaki rakamlardan yola çıkarak, Türkiye’nin enerji konusunda yurtdışına olan bağımlılığı ve bunun her geçen gün arttığı görülmektedir. Özellikle petrol ve doğalgaz açısından fakir olunması nedeniyle, petrol tüketiminin ancak yüzde 10’unu; doğalgazın ise %3’ünü yerli kaynaklardan karşılayabilmektedir. Enerji konusunda dışa bağımlılık bir ülkeyi sadece maddi olarak tehlikeye atmaz, aynı zamanda güvenlik açısından da büyük tehlikeler doğurmaktadır. Enerji güvenliği, geniş kapsamlı bir kavramdır; enerji altyapısına yönelik terörist saldırılardan yatırım eksikliklerinin doğuracağı kesintilere, doğal afetlerin ortaya çıkaracağı engellerden

ambargolara, grevlerden lokavtlara, iç savaştan işgale kadar birçok olasılıkla birlikte değerlendirmesi gereken bir kavramdır.¹⁹⁴

Enerji kavramının Türkiye ekonomisinin büyümesi ve belirlenen hedeflere ulaşması konusu ele alındığında; konunun gelişmekte olan ülkeler için çok daha stratejik bir öneme sahip olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu durumun en belirgin göstergesi ise; bir yandan hızla artan enerji talebi öte yandan söz konusu ülkelerin önemli bir kısmının enerjide dışa bağımlı olmasının yanı sıra, önemli ödemeler dengesi sorunları yaşamalarıdır. Bahsedilen sebeplerden ötürü, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve mali dengelerinin sürekli kırılgan halde bir halde bulunmaktadır. Enerji, ekonomik ve sosyal yapı üzerinde doğrudan ve türev etkileri ile önemli bir çalışma alanı olarak sürekli gündemde kalan bir konu olmuştur. Üretim sürecinde son derece önemli bir girdi olan enerji, maliyet fonksiyonları içerisinde hemen her zaman öncelikli olarak üzerinde durulan bir değişkendir. Enerji özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından ortaya çıkardığı maliyet ve bunun cari denge üzerindeki etkileri bakımından da önemli bir yere sahiptir. Enerji ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir ilişki vardır. Ekonomik büyüme enerji tüketimini artırmakta, enerji tüketimi ise ekonomik büyümeyi etkilemektedir.¹⁹⁵

Enerji sektörünün ya da enerji ihtiyaç artışının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri incelendiğinde; sektörde 2003 yılında 10.595 milyon dolar olan net ithalat değeri 2011 yılının Ocak-Kasım döneminde 43.088 milyon dolara yükselmiştir. Başka bir ifadeyle, 2004 ile 2011 Ocak-Kasım döneminde enerji ithalatı yıllık ortalama %23.2 oranında artarken, toplam ithalat yıllık ortalama %17.6 oranında artmış, 2003 yılında toplam ithalat içerisinde %16.7 olan enerji ithalat payı, 2011 yılının Ocak-Kasım döneminde %22.3 oranına yükselmiştir. 2003-2011 yılları arasındaki enerji ithalat rakamlarının ulusal gelir içindeki payı analiz edildiğinde; 2003 yılında enerji ithalatının payı %3.8 iken, 2011 yılının Ocak-Eylül döneminde %8.3 oranına yükselmiştir. Başka

¹⁹⁴ Necdet Pamir, **Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye**, Stratejik Analiz, Ankara, Mart, ss. 14-24, 2014.

¹⁹⁵ Ali Eşiyok, **Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri**, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Cilt: 49 Sayı: 569, ss, 34-56, 2014.

bir anlatımla, 2003-2011 yılları arasında toplam ithalatın ulusal gelir içerisindeki payı 8.1 puan artarken, enerji ithalatının payı toplam ithalatın oldukça altında sadece 4.5 puan artmıştır. Türkiye'nin her sektörde ihtiyaç duyduğu enerji talebi nüfusa, GSYİH'ya ithalat ve ihracat rakamlarına bağlı olarak artış göstermektedir. Gelecekteki enerji talebinin tahmini, enerji üretimi ve enerji yatırım projelerinin maliyetini hesaplamak için önemli bir konudur. Geçen 20 yılda, toplam enerji talebi, GSYİH ve nüfus, 1980 yılı rakamlarıyla karşılaştırıldığında, sırasıyla, 2.6, 2.9 ve 1.5 kat artmıştır. Verilen rakamlar, enerji bağımlılığı neredeyse $\frac{3}{4}$ oranında olan Türkiye için cari açığı artırıp ekonominin büyümesini yavaşlatan etkisini gözler önüne sermektedir.¹⁹⁶

Sonuç olarak, dünya ekonomisinde yaşanan ve hızla yayılan küreselleşmenin etkisi, kalkınma ve büyüme sürecinde olan Türkiye'nin ekonomisini 1970'li yıllarda oldukça derinden etkilemiş ve 1980'li yıllarda enerjide dışa bağımlılığın yol açtığı dış borç krizi yaşanmıştır. 1980'li yılların ardından da Türk ekonomisi geliştikçe enerjiye olan ihtiyacı artmıştır. Enerji ihtiyacı ise, yurtdışı kaynakların yetersizliğinden veya yeterince kullanılmamasından dolayı yurtdışı kaynaklardan elde edilmiştir. 1997–2010 döneminde doğal gaz kullanımının yaygınlaşmasının etkisiyle, Türkiye'nin net enerji ithalatçısı konumu gittikçe güçlenmiştir. Enerjide dışa bağımlılığın artmasının yanı sıra, enerji ithal fiyatlarındaki hızlı yükselme de dış ticaret açığını olumsuz etkilemiştir. Türk ekonomisinde ithal bağımlılığının OECD ülkelerine göre yüksek olmasının yanında enerji verimliliğinin de bu ülkelere göre daha düşük olması, enerji tedariki açısından pek çok sorun yaratmaktadır. Ayrıca, yüksek potansiyele rağmen rüzgâr, jeo-termal ve suya dayalı enerji kaynaklarının toplam içerisinde çok düşük bir paya sahip olduğu ve enerji ihtiyacının %90'ına yakınının kömür, petrol ve doğal gaz gibi genelde ithalata dayalı kaynaklardan karşılanması sebebiyle ülkenin bağımlılığı her geçen gün artmaktadır.

¹⁹⁶ Nuri Yıldırım, **Türkiye Ekonomisinin İthalata Bağımlılığı: 1980 ve 2012 Yılları**, ODTÜ Gelişme Dergisi, 20, ss.120-153, 2015.

SONUÇ

Geçmişten günümüze üzerinde tartışılan konuların başında gelen ticaret kavramı, farklı görüşler belirtilse de bir ülkenin büyümesi, gelişmesi kalkınması, ekonomik ve bireysel refahın sağlanması bakımından çok büyük bir öneme sahiptir. Dış ticaret neden gereklidir, sorusu ekonomistlerin cevaplamak zorunda oldukları sorulardan birisidir. Bu soruya verilen yanıtlar ve açıklamalar her dönem birbirinden farklı da olsa, yaşanan ve döneme damgasını vuran olaylar nedeniyle ticareti yapılan ürünler değişse de, değişmeyen tek gerçek ticaretin gerekli olduğudur. Yaşanılan teknolojik ilerlemeler, ulaşımın kolaylaşması ve tüm dünyadaki liberalleşme ve küreselleşme eğilimleri dış ticaretin önemini son yıllarda daha da artırmıştır.

Enerji kaynakları konusu ise, sanayileşme ile birlikte günden güne hızla artış göstermekte ve sunulan projeksiyonlarda bu artışın ilerleyen yıllarda da devam edeceğine vurgu yapılmaktadır. Enerji arzı, ülkeler için ödemeler dengesi, cari açıklar ve dış ticaret açıkları gibi ekonomik konularda son derece kritik bir öneme sahiptir. Enerji, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişiminde, toplumsal refahın yükseltilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle; bir ülkede kişi başına kullanılan enerji miktarı ekonomik gelişmişliğin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Kişi başına gelirleri yüksek olan ülkelerin kişi başına enerji tüketimlerinin de yüksek olması beklenmektedir. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, uzun zamandır ekonomistlerin üzerinde durdukları konulardan birisidir. Ekonomik büyüme, enerji talebini ve tüketimini artırarak enerji sektörü üzerinde etkili olurken, enerji arzında yaşanan darboğazlar ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilemektedir. Bu durum özellikle Türkiye gibi gelişmiş bir ülke olmaması sebebiyle enerjiyi yoğun olarak kullanan ve karşılanmak zorunda olunan talep oranı arz oranından çok daha yüksek seviyede olan ülkelerin ekonomilerini derinden sarsmaktadır. Açıkta kalan talep oranı dış ülkelere sağlanarak sorun çözülmeye çalışılsa da, sürekli artan bağımlılık oranı ülkelere ekonomik büyüme, gelişme ve güvenlik konusunda çok büyük riskler yaratmaktadır.

Türkiye, enerji talep artışı bakımından ilk sıralarda yer alan ve gelişmekte olduğu için de önümüzdeki yıllar boyunca çok daha fazla enerjiye ihtiyaç duyacak olan bir ülke konumundadır. Türkiye çok çeşitli birincil enerji kaynaklarına sahip olmakla birlikte; enerji kaynakları bakımından zengin bir ülke değildir. Taşkömürü, linyit, asfalsit, ham petrol, doğal gaz, uranyum ve toryum gibi fosil kaynak rezervleri ile hidrolik, jeotermal, güneş, rüzgar, deniz dalgası gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına sahiptir. Ancak, Türkiye'nin sahip olduğu bu kaynaklar enerji ihtiyacını karşılamaya yetecek düzeyde değildir. Türkiye özellikle petrol ve doğalgaz açısından fakir bir ülkedir. Türkiye petrol tüketiminin ancak yüzde 10'unu; doğalgazın ise %3'ünü yerli kaynaklardan karşılayabilmektedir. Enerji ihtiyaç artışı (özellikle de petrol, doğalgaz gibi fosil kaynaklı enerji) sanayileşmenin göstergelerinden kabul edilmekle birlikte Türkiye'nin bu hızla artan talep artışını yerli kaynaklar vasıtasıyla karşılayamayarak diğer ülkelerden ithalat yapma yoluna gitmesi, ülkeyi her geçen gün daha fazla dışa bağımlı hale getirmektedir.

Başta Türkiye olmak üzere, ülkelerin ekonomik politikaları üzerinde çok kritik öneme sahip olan enerji kaynakları arzı sürekliliği ve güvenliğini sağlamak amacıyla enerji politikaları oluşturmaları gerekmektedir. Enerji politikaları oluşturulurken göz önünde bulundurulması gereken başlıca konular ise; enerjinin sağlanacağı kaynaklar, bu kaynaklara ulaşım biçimi, kaynakların sürekliliği, üretim ve dönüştürme yöntemleri, son kullanıcıya kadar kesintisiz ulaştırılması ve tüketimde verimlilik ölçütleridir. Bu ölçütler doğrultusunda hazırlanan enerji politikalarının ekonomik, politik, yasal ve sosyal yönlerinin yanı sıra güvenlik ve çevresel boyutları da bulunmaktadır. Türkiye'de enerji konusunda atılması gereken ilk adım; uzun erimli, kararlı, çevreye duyarlı, temini güvenli olan, tutarlı ve enerji hamlelerine yön verebilecek bir enerji politikası oluşturulmasına hız verilmesidir. Türkiye'de doğal gazın tamamına yakın kısmının ithal edilmesi, elektrik enerjisi üretiminde doğalgaz çevrim santrallerinin payının %50'ye ulaşması ve doğalgazın çok büyük bir kısmının sadece iki ülkeden sağlanması enerji güvenliği açısından son derece riskli bir durumdur. Bu riski azaltmak için öncelikle yerli kaynaklara ağırlık verilerek elektrik enerjisi üretiminde kaynak çeşitliliğinin artırılması ve doğal gazın payının azaltılması gerekmektedir. Alınabilecek ikinci önlem

ise doğalgaz temininde kaynak ülke çeşitliliğinin artırılması, orta ve uzun vadede nükleer enerji yatırımlarına ağırlık verilmesidir. Enerji arz güvenliği açısından, enerjide dış kaynaklara bağımlılığın mümkün olduğunca azaltılması ve herhangi bir kaynaktan ileri gelebilecek azalma, tükenme, kesilme, devre dışı kalma gibi aksaklıkların gerçekleşmesine karşı önlemlerin alınması ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Tek bir kaynaktan ya da bir kaynağın diğerlerine oranla daha yüksek oranda kullanılması ile sağlanacak enerjinin de bir tür bağımlılık yaratacağı dikkate alınmalıdır. Kaynak seçimi konusunda dikkat edilecek noktalardan birisi de tek bir kaynağa olduğu gibi tek bir ülkeye bağımlılık yaratmayacak kaynakların seçimine ağırlık verilmesidir. Yalnız seçilecek kaynaklarda değil, yapılacak enerji yatırımlarında da dışa ve tek bir ülkeye bağımlı olunmaması da önem taşımaktadır.

Türkiye gibi enerji kaynakları kıt ve dolayısıyla enerjide büyük ölçüde dışa bağımlı olan ülkeler petrol, doğalgaz ve diğer birincil enerji kaynaklarının fiyatlarındaki istikrarsızlıktan son derece olumsuz etkilenmektedirler. Enerjide dışa bağımlılığın yüksek olması; Türkiye'nin dış ticaret ve cari açık sorununun temel nedenleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle enerjide dışa bağımlılığı azaltmak ve enerji arz güvenliğini sağlamak Türkiye'nin birincil öncelikleri arasında yer almaktadır. Bunun için alınabilecek önlemler ise şu şekilde sıralanabilir;

-Türkiye'de enerji arzı güvenliğinin sağlanabilmesi için öncelikle yerli enerji kaynakları arzının artırılmasına ve etkin kullanılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmeli, petrol, doğalgaz ve kömür rezerv arama çalışmaları hızlandırılmalıdır.

-Enerji tüketiminde ithal kaynakların payını azaltmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verilmelidir. Hidrolik, biokütle, güneş, jeotermal, dalga ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik yatırımlar artırılmalıdır.

-Türkiye'de enerji arzı güvenliğinin sağlanması için öncelikle enerji talebindeki artışı kontrol etmenin bir yöntemi olarak; enerji tasarrufu kültürünün geliştirilmesine yönelik çalışmalara hız verilmelidir.

-Karayolu yerine demiryolu taşımacılığına ağırlık verilerek, bireysel taşıtlar yerine toplu taşıma araçlarının kullanımı artırılarak petrol ürünleri talebi azaltılmalıdır.

- Petrol ithalatını azaltacak, yerli yağlı tohum talebini arttıracak, kırsal kesimin sosyo-ekonomik yapısını ve yerel sanayiye olumlu yönde geliştirecek yerli biyoyakıt üretimi ve kullanımı desteklenmelidir.

-Türkiye’de fosil yakıtlarla ilgili stratejik depolama imkânları çoğaltılmalıdır. Neredeyse her kış yaşanan sıkıntıları aşmak için yüksek kapasiteli doğalgaz yeraltı depoları yapılmalıdır.

-Türkiye enerji kaynaklarının yetersizliği nedeniyle kısa ve orta vadede dışa bağımlılıktan kurtulmak için alınabilecek önlem ise ithal edilen enerji kaynaklarında ve ithalat yapılan ülkelerde çeşitlendirmeye gidilmesi gerekliliğidir.

-Özellikle bağımlılık düzeyinin en yüksek olduğu enerji türü olan doğalgazda kaynak ülke çeşitlendirmesine gidilmeli; Rusya’ya olan yüksek bağımlılık azaltılmalıdır.

- Jeotermal ve güneş enerjisinin mevcut olduğu bölgelerde güneş enerjisiyle entegre sistemler oluşturulmalıdır.

-Türkiye’de, toplumsal fayda ve toplumsal zarar açısından değerlendirilerek, artan enerji talebini karşılamak amacıyla çevresel riski düşük, teknolojisi yüksek nükleer santral kurulumuna başlanıp başlanmamasına karar verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akdiş, Muhammed.**Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye**, İstanbul: Beta Yayınları. 2000.

Aktan, Can.**Politik İktisat**, İzmir: Anadolu matbaası, 2000.

Alkin, Erdoğan.**Gelir ve Büyüme Teorileri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1975.

Altıntaş, Mustafa.**İçer Yönelik Sanayilesme Politikası**,A.İ.T.İ Akademisi Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları, 3, Ankara, 1978.

Arif, Eren.**Sir William Petty Merkantilist Bir Düşünür mü**, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 79, ss, 45-70, 2010.

Aslan, Nurdan.**Heschker_Ohlin_Samuelson (HOS) Teorisi ve Teorinin Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, cilt 22, Sayı I, 2006.

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, **AB Enerji Politikası: Pazarın Açılması, Ekonominin Desteklenmesi**, İnternet Adresi: mwww.ktto.net/ab/turkce/abenerji.doc, (Erişim Tarihi: 21.12.2014).

Aydın, Fatma.**Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme**, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 35, ss.317-340, Ocak-Temmuz 2010.

Aydoğan, Metin.**Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005**, Umay Yayınları, 2. Baskı, ss.35, İzmir, 2005.

Bakkalcı, Can. **Yabancı Yatırımların İşgücü Piyasalarını Uyarma Süreci Kapsamında Dış Ticaretin İçselleştirilmesi**, Çalışma İlişkileri Dergisi, Cilt 4(1), s. 71-97, 2013.

Bakkalcı, Can. **Yeni Yeni Ticaret Teorileri'nin Makroekonomik Doğası ve Türk Ekonomisi**, Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt: 11, Sayı: 22, ss. 69-98, 2013.

Balkanlı, Osman. **Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine**, Uludağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXI, Sayı 1, ss. 13-26, 2002.

Bayraç, Naci. **Avrupa Birliği'nin Enerji ve Ulaştırma Politikaları ve Türkiye'nin Uyumunu**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, ss. 87, İstanbul, 2004.

Berksoy, Taner. **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, yayın no: 1994-27, Temmuz 1994.

Bilginoglu, Mehmet. **Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Politikaları**, Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 9, ss.122-147, 1991.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, 2006.

Bölgesel Çevre Merkezi (REC Türkiye), **Türkiye'de Bölgesel Enerji Üretimi, Bölgesel Enerji Potansiyelinin Belirlenmesi: Türkiye için WADE Modelinin Uygulanması Projesi**, 2010.

Bölük, Gülden. **Dünya'da ve Türkiye'de Biyo-yakıtlar: Üretim, Politikalar, Maliyet ve Etkileri**, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Volume: 23, Sayı: 269, Sayfa: 25-50, 2008.

BP World Energy Report<http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> (Erişim Tarihi: 15/03/2015).

Buluş, Abdülkadir.**Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Tablet Kitapevi, Konya, 2003.

Carbaugh, Robert. **International Economics**, 7. Edition, South_WesternCollege Publishing Ohio, ss, 74, 2000.

Caves, Richard.**International Economics**, 8th ed, USA:Addison-Hesley, 1999, s.67.

Çelebi, Işın.**Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, E Yayınevi, İstanbul, 1991.

Demir, Murat.**Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi**, Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi, Yıl 5 - Sayı 9, Kasım 2013.

Demirel, Ruşen.**Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Kadar İthalat Politikamızdaki Gelişmeler(1923-1993)**, HDTM Dergisi zel Sayı, 1994.

Deniz, Gökçe.**İstikrar Politikası Bağlamında Merkez Bankası ve Para Politikası Türkiye için Yeni Bir İstikrar Programına Doğru**, TÜSİAD, ss. 112, İstanbul, Haziran 1995.

Deviren, Nurşen.**Muğla Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Mevzuat Dergisi**, Eylül, Yıl 7, sayı 81, 2004.

Devlet Planlama Teşkilatı, 1985 Yılı Programı, Ankara,1981.

Dış Ticaret İstatistikleri 1994, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, Şubat 1996.

DPT, **Dünya’da Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye İlişkileri. Dünya’da Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu**, Kitap 2, No:2375, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3622/oik440.pdf, 1995 (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2014).

DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT: 2569 - ÖİK: 585, Ankara, 2001.

Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, **Türkiye Enerji Raporu 2007-2008**, ISSN:1301-6318, Dek-Tmk Yayın No: 0009/2009, 2008.

Eğilmez, Mahfi.**Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, Om Yayınevi, ISBN 975-6827-99-8, İstanbul, 2002.

Eğilmez, Mahfi.**Global Finansal Kriz ve Türkiye’ye Etkileri**, MESS Mercek Dergisi, Özel Sayı, ss.33-43, Ocak 2010.

EIA, <http://www.eia.gov/oiaf/aeo/tablebrowser/#release=AEO2014&subject=0AEO2014&table=14-AEO2014®ion=0-0&cases=full2013full-d102312a,ref2014-d102413a>(Erişim Tarihi: 27.03.2015).

EIA, <http://www.eia.gov/oiaf/aeo/tablebrowser/#release=AEO2014&subject=0-AEO2014&table=1AEO2014®ion=0-0&cases=full2013full-d102312a,ref2014-d102413a> (Erişim Tarihi: 27.03.2015).

Eker, Aytaç.**Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)**, Takav matbaacılık, Yayıncılık San. Ve Tic. AŞ. Ankara, 1994.

Enerji Enstitüsü, <http://enerjienstitusu.com/2011/col-gunesi-avrupayi-aydinlatacak> (Erişim Tarihi: 18.03.2015).

Enerji Raporu, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi (DEK-TMK), Sunumu, 2011.

EPDK, www.epdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 18.03.2015).

Erken, Nazım. **Uluslararası Bankacılık ve Türkiye Örneği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1986.

Ertek, Tümay. **Makroekonomiye Giriş**, 3. Baskı Beta Yayınları, Ünite 10, ss, 56-90, 2010.

Eşiyok, Ali. **Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri**, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Cilt: 49 Sayı: 569, 2012.

Eşkinat, Rana. **Dünya Ekonomisi**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Yayını, ss, 30-45 2005.

ETKB, 2011 Yılı Enerji Dengesi, http://www.enerji.gov.tr/EKLENTI_VIEW/index.php, (Erişim Tarihi: 16.04.2015).

ETKB, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik> (Erişim Tarihi: 24.04.2015).

ETKB, Enerji Genel Bilgileri, <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=enerji&bn=215&hn=12&nm=384&id=384>, (Erişim tarihi, 17.03.2015).

ETKB, <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FStratejik+Plan%2FETKB+2015-2019+Stratejik+Plani.pdf> (Erişim Tarihi: 27.04.2015).

ETKB, <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FStratejik+Plan%2FETKB+2015-2019+Stratejik+Plani.pdf> (Erişim Tarihi: 24.04.2015).

GTB, http://risk.gtb.gov.tr/data/52dd3e5e487c8e525c63fdb8/2010_2013%20YILI%20G%C3%9CMR%C3%9CK%20%C4%B0%C5%9ELEM%20S%C3%9CRELER%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 05/02/2015).

Guglielmo, Carchedi. **Başka Bir Avrupa İçin**, İstanbul Yardım Kitap, s.77-93, 2008.

Gürseler, Güneş. **Enerjinin Çevreye Uygun Üretim ve Tüketimi**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XVIII Sayı: 168, ss. 17-20, 1994.

Hatipoğlu, Zeyyat. **Türkiye İktisadının Geçmişi Bugünü ve Geleceği**, Beta Yayıncılık, İstanbul, ss, 43, 1993.

Hyndman, Fan. **The Price Elasticity of Electricity Demand in South Australia and Victoria**, Business & Economic Forecasting, Monash University, 2008.

İlkin, Akın. **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3487, İstanbul, 1988.

İskender, Serdar. **Asrın Çözölemeyen Problemi Enerji**, Tütev Yayınları, Ankara, 2007.

İTO, Türkiye verileri diğerk ülkeler **Commission of the European Communities Basic Statistics of the Community**, ss.146-147, 1992.

Kadıoğlu, Sedat. **Enerji Kaynaklarının Kullanımı ve Çevreye Etkileri**, TMMOB 1. Enerji Sempozyumu Ankara, 12-14 Kasım 1996.

Karabıçak, Mevlüt. **Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci**, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C.5, S.2, ss. 49-65, 2000.

Karabıyık, Erdem. **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Etkileri**, Bursa: Marmara Kitabevi. 2004.

Karacan, Rıza. **Çevre Ekonomisi ve Politikası**, Ege Üniversitesi İİBF Yayını, İzmir, ss. 245, 2007.

Karauçak, Oğuz. **Uluslararası Alanda Hizmet Sektörünün Gelişimi: Avrupa Topluluğu Örneği**, İKV Yayınları, İstanbul, 1987.

Karluk, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi, (Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim)**, Beta Yayınları, İstanbul, 1996.

Karluk, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika**, VI. Baskı, İstanbul, 2009.

Keesing, Donald. “LaborSkills on theStructure of Trade in Manufactures”, **The Open EconomyEssays on International TradeandFinance**, Peter B. Kenen ve Roger Lawrence (ed), Columbia UniversityPress, ss.5-6, 1996.

Kepenek, Yakup. **Türkiye Ekonomisi**, 17. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005).

Keyder, Çağlar. **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, Metis Yayınları, Ankara, Ekim 1993.

Kibritçioğlu, Aykut. **Adam Smith’in Uluslararası İktisat Kuramına Katkıları Hakkında, Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 5, Sayı 12, 1994.

Koç, Erdem. **Dünyada ve Türkiye’de Genel Enerji Durumu-II Türkiye Değerlendirmesi**, Termodinamik Dergisi, sayı:188, s.106-118, 2008.

Korkmaz, Özge. **Türkiye’de Birincil Enerji Kullanımı, Üretimi ve Gayrisafi Yurt İçi Hasıla(GSYİH) Arasındaki İlişki**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:27, Sayı:2, ss.1-25, 2012.

Krugman, Paul. **International Economics: TheoryandPolicy**, Seventh Edition PearsonAddisonWeasley.

Kuyucuklu, Nazif. **Türkiye İktisadı**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.

Kültür, Ömer. **Enerji ve Çevre İlişkisi**, Mimar ve Mühendis Dergisi, Sayı: 33, Nisan-Mayıs-Haziran, 2013.

Linder, Steffan. **An Essay on Trade and Transformation**, John Wiley & Sons, New York,

Makine Mühendisleri Odası, Türkiye'nin Enerji Görünümü, Yayın No: MMO/588, TMMOB, Makine Mühendisleri Odası, Ankara, 2013.

Manisalı, Erol. **İktisada Giriş**, İstanbul: Der Yayınları, s.220, 1994.

Mor, Hıdır. **Kriz ve fırsatlar**, Dış Ticarete Durum Dergisi, Sayı:40, ss.6-13, Aralık 2008.

OECD, www.oecd-library.org/statistics, Labour Force Statistics 1973-1993, Erişim Tarihi: (05.02.2015).

Osman, Orhan. **Keynesyen ve Moneterist İstikrar Politikaları**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul. 1989.

Öney, Erden. **İktisadi Planlama**, A.Ü.S.F. Yayını 526, Ankara, 1983.

Özbey, Funda. **Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Türkiye'de Sanayileşmenin Değerlendirilmesi**, Anadolu Üniversitesi Yayın, Eskişehir, 1999.

Özel, Hasan. **Türkiye'de Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi**, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (6:2), ss. 84, 2011.

Özkale, Lerzan. **Dış Ticaretin Yapısal Değişimi Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi**, Ed. Gülen Elmas Arslan, Ankara, s. 355-382, 2008.

Öztürk, Ahmet. **Ekonomik Kalkınma**, Ekin Kitapevi, Bursa, 1998.

Öztürk, Nurettin. **Ferdi Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar İçin Bir Panel Nedensellik Analizi**, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 30 (1), 2011, ss. 53-69, 2011.

Öztürk, Şinasi. **24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ss. 15-32, 2008.

Palamut, Mehmet. **Cumhuriyetten Günümüze Yaşanan Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar**, Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, Yıl: 7, Sayı: 41, s. 20-34. 2001.

Pamir, Necdet. **Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye**, Stratejik Analiz, Ankara, Mart, ss. 14-24, 2007.

Parasız, İlker. **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitapevi, Bursa ss.197, 1998.

Pezzey, John. **Sustainability Policy and Environmental Policy**, Scandinavian Journal of Economics, 106(2), ss.339-359, 2004.

Porter, Michael. **The Competitive Advantage of Nations**, Free Press, ss. 20, 1990.

Ross, Levine. **Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda**, Journal Of Economic Literature, 35, ss. 688-726, 1997.

Salvatore, Dominic. **International Economics**, PrenticeHall, 6th Ed, s.168, 1998.

Salvatore, Dominic. **Uluslararası İktisat**, (Çeviri), Bilim Teknik Yayınevi, 1986 s.17.

Saray, Ozan. **Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdam İlişkisi Türkiye Örneği**, Maliye Dergisi, Sayı 161, Temmuz-Aralık, ss.381-403, 2011.

Satman, Abdurrahman. **Dünyada Enerji Kaynakları**, Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, TASAM, ss. 47-58, Nisan 2006.

Seriye, Sezen. **Türkiye'de Planlama**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1999.

Seyidoğlu, Halil. **Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turhan Kitapevi, Ankara, 1982.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslar arası Finans**, Geliştirilmiş Baskı 3, ss. 149, İstanbul, 2001.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat**, İstanbul Güzem Yayıncılık, Şubat 2009.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, XV. Baskı, İstanbul,

Sıtkı, Güner. **Türkiye'nin Enerji Politikası**, Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu, 31 Ekim-2 Kasım, Gaziantep, 2007.

Sodersten, Bo. **International Economics**, St. Martin's Press, 3rd Ed, New York, 1994, s.83.

Soyak, Alkan. **Planlı Dönemde Sanayileşme**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Nisan, 1999.

Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bu Günkü Durumu**, 10. Baskı, Bursa, Ezgi Kitapevi, 2009.

Şahinöz, Ahmet. **Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.

Tabakoğlu Ahmet, <http://sosyolojisi.com/sosyolojimakalelerininintamami/911merkantilizm/911-merkantilizm.html> (Erişim Tarihi, 10.09.2014).

Takım, Abdullah. **Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları**, Maliye Dergisi, Sayı 160 Ocak -Haziran 2011.

Tekelioğlu, Muammer. **Çağdaş İktisadi Düşüncede Yol Ayrımları**, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi cilt:1 sayı:1, 1997.

Tekelioğlu, Muammer. **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 1993.

Temel Ekonomik Göstergeler, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, Ağustos 1995.

Tezel, Yahya. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994.

Tezel, Yahya. **Türkiye’de Sanayileşme İktisadi Büyüme ve Piyasa Toplumu**, TÜSİAD Görüş Dergisi (21), ss.26-32, 1995.

TOBB,66. Genel Kurul Ekonomik Rapor 2010, Özyurt Matbaacılık ISBN: 978-9944-60-897-8, TOBB Yayın No: 2011/135, Ankara, 2011.

Tokgöz, Erdinç. **Türkiye’nin Gelismeliktisadi**, İmaj Yayın Evi, Ankara, 1999.

Tonus, Özgür. **Gelişen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları ve Türkiye**, Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar Yayınları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Yay. No: 2942, 2013.

Turan, Kamil. **Küreselleşen Çağımız ve Çalışma Hayatı**, Kamu-İs Dergisi, Ocak, Cilt:3, Sayı: 3. 1994.

TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=17> (Erişim Tarihi: 05.02.2015).

TÜİK, İstatistikler, www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 05.02.2015).

Türkiye'nin Enerji Görünümü Sunumları, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 2010-2012.

Uludağ, İlhan. **Türkiye Ekonomisi Teori, Politika, Uygulama**, Der Yayınları, İstanbul, ss, 20-30, 2003.

Ulutaş, Mahir. **Küresel Enerji Savaşları ve Türkiye'nin Konumu**, Cumhuriyet Enerji, EMO Yayını, Sayı: 1, Ankara, 2008.

US Energy Information Agency, International Energy Outlook, <http://www.eia.gov/forecasts/ieo/2011> (Erişim Tarihi:17.03.2015).

Uslu, Kamil. **Avrupa Birliğinde Enerji ve Politikaları**, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, ss, 23-35.

Vural, Savaş. **İktisadın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu**, İstanbul: Avcıol Matbaacılık, 1997, s.138.

Vural, Savaş.**Keynezyen İktisat Yıkılırken**, Beta basım Yayım Dağıtım AŞ, İkinci Baskı, İstanbul, 1986.

World KeyStatistics, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) / Total PrimaryEnergySupply - TPES Outlook byFuel, 2011.

World KeyStatistics, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) / Total PrimaryEnergySupply, <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/key-world-energy-statistics-2011.html> (Erişim Tarihi: 17.03.2015).

World WideFund for Nature, Yenilenebilir Enerji Geleceği ve Türkiye, 2011.

Yentürk, Nurhan. **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, ss. 138, 1994.

Yıldırım, Erhan.**Eskiden Yeniye Neo- Klasik Sentez: Bir Literatür Taraması**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 66, No. 4, s. 153 – 184, 2011.

Yıldırım, Nuri.**Türkiye Ekonomisinin İthalata Bağımlılığı: 1980 ve 2012 Yılları**, ODTÜ Gelişme Dergisi, 20, ss.120-153, 2013.

Yıldırım, Süreyya. **Türkiye’de1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Etkileri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7 (I).

Zübeyir, Turan.**Finansal Piyasalar ve Küreselleşme**, Mevzuat Dergisi, Yıl14, Sayı: 162, Haziran 2011.